F083

JÁSZKUNSÁG

AZ MTS JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE FOLYÓIRATA

Ht. +

XLVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

2002. október–december

Búcsú hűséges olvasóinktól, barátainktól, munkatársainktól

Nincs többé Jászkunság.

Keményen, üres kegyetlenséggel konganak a szavak. Mintha sírt húznának be. Mintha göröngyök koppannának, dobognának a koporsótetőn. Ahogy a gyászoló gyülekezetben ez lenni szokott, van akit szíven üt a hang, van aki elgondolkodik, van aki éppen csak tudomásul veszi, hogy valami nincs többé, de még a legközönyösebbek is csendben hallgatnak, mert megérintette őket valami, valaminek a hiánya.

Már-már azt hittük, hogy ez a megye, ez a város képes valamit továbbéltetni. Valami olyat, amely nem szenzáció, nem ver fel port, nem hivalkodik, csupán létezik, és létével egy művelt embercsoportot megnyugtat, egy kis büszkeséget is támasztva sokakban. Íme egy vidéki város, íme egy kultúrájában sokszor lenézett térség, a Barbaricum fenn tud tartani valami igényeset. Hírt kapunk arról, hogy ebben a megyében sokrétű kutatómunka folyik, a legjobbak színvonalára fel tud emelkedni jónéhány ember a legkülönbözőbb tudományok területéről, egyenrangú társai fővárosi, nagyvárosi, olykor külföldi kutatócsoportoknak, s közvetítik a legfrissebb eredményeket, amelyek e tájra vonatkoznak, vagy e tájon születtek.

A kis falvakban élő pedagógusok közvetítik ezeket az ifjúság felé, beépül a tananyagba. Szó esik eleinkről, tudós tanárokról, orvosokról, gyógyszerészekről, mérnökökről, mezőgazdászokról, olyanokról, akik egy életet leélve vidéken, kis falvakban utcát, emléktáblát kapnak, s példaként szolgálnak az utókornak. Avagy véletlen-e az, hogy a Nagykunság török nyelvészek generációit indította el: Györffy István, Németh Gyula, Györffy Lajos, Gaál László, Mándoki Kongur István, Bartha Julianna.

Mikor Tudományos Testületünk elnyerte az 1954-ben alapított Jászkunság című tudományos ismeretterjesztő és kulturális folyóiratot, megélénkült a megye tudományos élete is. Különböző szakmák képviselői, intézményei találtak egymásra, közvetlenül tarthattunk kapcsolatot immár intézményesen is az MTA-val, annak vidéki intézményeivel, láthatóan megnövekedett a tudományos minősítést elnyertek száma, rangos tudományos konferenciákat tartottak, munkahelyi vitákat rendeztek. S mindennek egyik erjesztője, fóruma

egy csaknem fél évszázada megindult folyóirat, amely a semmiből tartotta fenn magát. Egy ilyen folyóiratot nem lehet üzleti vállalkozássá tenni, szenzációhajhásszá, politikai fórummá avatni. Épp a politikának kellene ismernie az eredményeket, amelyek azért vannak, s amelyeknek tárháza (az utókor majd eldönti) ez az évente négyszer megjelent folyóirat.

Hiába voltak mélyek a gyökerek, hiába volt az elismerés, levegő hiányában megfulladt, 48 éves korában meghalt. Most az utolsó számban csak gyászolni tudunk. De reménykedünk, hogy eddig is erőn felül dolgozó munkatársaink, olvasóink, pártfogóink, akiknek szerkesztőségünk most köszönetet mond, talán minden erejét összeszedve fel tudja támasztani még folyóiaratunkat.

Ne mondjunk le róla!

Szolnok, 2002. december 31.

A Jászkunság Szerkesztősége

SZURMAY ERNŐ

Jövőt érdemel, ki a múltat becsülni tudja

Tudós tanárok Szolnokon

Minden oktatási intézmény méltán büszke azokra az egykori tanítványokra, akik a kultúra, a művészet, a tudomány vagy a sport különböző területein kimagasló eredményeket értek el. Nevüket sok helyen emléktábla is őrzi. Jóval kevesebb megbecsülés jut azoknak a nevelőknek, akik oktató-nevelő munkájukkal hozzájárultak az előbbiek sikereinek megalapozásához. Emléküket megőrzi ugyan a volt tanítványok évről-évre gyérülő száma, a jó esetben megőrzött iskolai bizonyítványokban sorjázó aláírásuk és — ha voltak ilyenek — a könyvtárak mélyén elnyugvó közös értesítők.

Ebben a dolgozatban olyan, Szolnokon működő tanárokról lesz szó, akik szorosan vett tanítói, nevelői munkájuk mellett szaktudományukban, az általános pedagógiában vagy éppen az irodalomban maradandót vagy legalábbis emlékezésre méltót alkottak. Szándékosan használtam a „szolnoki" helyett a „Szolnokon működő" jelzőt, mivel mindannyian — egy-két kivételtől eltekintve — a történelmi Magyarország legkülönbözőbb tájain látták meg a napvilágot. Viszont hosszabb-rövidebb szolnoki működésük idején — azon kívül, hogy számos jelét adták a városhoz való kötődésüknek — tudományos munkásságukkal öregbítették nemcsak intézményük, hanem Szolnok jó hírét is.

Az elmondottakból következik, hogy ebben az értekezésben csupán az egyes életművek szolnoki szakaszát taglalom a feltárt dokumentumok természetéből és terjedelmétől függően több-kevesebb részletességgel.

Szolnok legrégibb középfokú oktatási intézménye a Verseghy Ferenc Gimnázium. Az 1831-től 1844-ig kisgimnáziumként működő iskola 1887-ben nyerte el a nyolcosztályos főgimnáziumi rangot. 1835-ig a ferences kolostorban, majd az 1836/37-es tanévtől a szerzetesház egykori telkén felépült, ma is meglévő épületben folyt a tanítás. A tornateremmel, szertárakkal, könyvtárral ellátott, a fővárosból s a vonzáskörzetből viszonylag könnyen megközelíthető gimnázium vonzotta a magasan kvalifikált pedagógusokat. Jóllehet az alapító és évtizedeken át a tanítást is ellátó ferences atyák között is több tehetséges paptanár tanított, [1] az intézet téma szerinti „aranykora" ekkor kezdődött.

Többek között az évente rendszeresen megjelenő, a mindenkori igazgatók által jól áttekinthetően szerkesztett közös értesítők tanúskodnak erről.

1887 őszén két huszonéves tanár érkezett Szolnokra: dr. Négyesy László és dr. Somogyi Ignác. Egyikük az irodalomtudomány, másikuk a természettudományok doktoraként

kezdte meg működését az akkor már Magyar Királyi Állami Főgimnáziumban. A két tehetséges és a szaktudományok magas szintű művelése iránt elkötelezett fiatal közül Négyesy Lászlóhoz volt kegyesebb a sors.

dr. Négyesy László

A Szolnokon négy éven át tanító Négyesy László 1861. március 6-án született Szentesen. Tanári pályáját 1885-ben Egerben kezdte, s innen került át két év múlva a szolnoki főgimnázium tanári karába. Tudományos munkásságára, amelynek kiemelkedő alkotása volt a szolnoki tanársága idején írt és Budapesten 1888-ban megjelent „A magyar verselmélet kritikai története", hamar felfigyeltek a fővárosban is. Aligha csodálható tehát, hogy 1891 őszén már a budapesti Gyakorló Gimnáziumban találjuk. Mint gyakorló gimnáziumi tanár tevékeny részt vállalt a tantervek és utasítások előkészítésében és megfogalmazásában. Nyelvtani és irodalomtörténeti Társaságnak alakulásától alelnöke, 1921-től elnöke volt egészen 1939. január 6-án bekövetkezett haláláig. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a Nyugat nagy nemzedéke, Juhász, Babits, Kosztolányi az ő egyetemi stílusgyakorlatait látogatva kötött életre szóló barátságot.

A magyar stilisztika, esztétika, irodalomtörténet és különösen a verselmélet országos hírű tudósának sokrétű munkásságából — feladatunknak megfelelően — csupán a szolnoki tanársága idején keletkezett írásairól adhatunk számot.

A gimnázium 1888/89. tanévről kiadott közös értesítőjében jelent meg „Verseghy Ferenc, mint versújító" című tanulmánya, [2] amely a Kisfaludy Társaság pályázatán díjnyertes pályaművének „A kölcsönversek története" című nagyobb tanulmánya egy részletének tömörítvénye. Az értekezésben Verseghynek a versújításban méltán elfogadott úttörő szerepét domborítja ki. Főleg a ritmus elméletének kidolgozásában, az antik és nyugat-európai versformák magyarázatában, a költői technikában végrehajtott újításában illeti meg szerinte Verseghyt az elsőség. A továbbiakban rámutat arra, hogy a versújítás megelőzte a nyelvújítást — mintegy kaput nyitva annak. Ismerteti az 1770-es évek vége három költői irányzatának: a klasszikus, a népi vagy magyaros, és a kozmopolita vagy nyugat-európainak a versfejlődésben megjárt útját. Megállapítja, hogy az irodalmi áramlatok között a népi mellett a nyugat-európai versforma bizonyult a legéletrevalóbbnak.

Négyesy elsőként irányítja a figyelmet a versújító Verseghyre rámutatva, hogy Ráday Gedeon és Földi János mellett ő küzdött a legerőteljesebben a nyugati verstechnika hazai meghonosításáért. 1787-től a kassai Magyar Museum című első szépirodalmi folyóiratban történt jelentkezésétől egészen 1807-ig, tehát két évtizeden át — igaz csaknem 9 évi fogsággal megszakítva — számos művében fejtette ki nézeteit. A zeneértő, sőt zeneszerző Verseghy érzett rá legjobban a könnyedebb, akár énekelhető, pergőbb ritmusú verseket igénylő korszellemre. 1791-ben kiadott és a német Sulzert követő „Rövid értekezések a Musikáról VI Énekekkel" című tanulmányában elméletileg is megalapozza mindazt, amit verseiben gyakorlatilag alkalmaz. Ritmikai elveit kifejtő könyvecskéjében a magyaros versforma szabályozását tekinti feladatának a rövid és hosszú szótagok következetes rendjével, s ezzel — bár nem teljesen tudatosan — a nyugati versformát honosítja meg.

Négyesy elemzi még a „Rövid értekezések..." rímről írt fejtegetését és a tanulmány végén található hat, a költő által meg is zenésített vers ritmikáját megállapítva, hogy „kevés van az újabb magyar költők közt, ki verseihez maga szerzett volna dallamot, s e kettős költése egy technikai programmal állna szövetségben. Ilyen érdekes alak Verseghy, s hozzá leginkább még Arany hasonlítható" — teszi hozzá végül.

A Négyesy-tanulmány szól még a „Mi a poézis? és ki az igazi poéta" című 1793-ban írt Verseghy könyvről, majd az 1806-ban megjelent, elmélettel, verspéldákkal sőt hangjegyekkel összekapcsolt „Magyar Aglája, avagy kellemetesen mulató nyájaskodások különbféle versnemekben"című munkájáról.

A Négyesy-tanulmány befejező részének két fontos megállapításával, illetve gondolatának idézésével zárható az alig négyéves szolnoki működése alatt — kis túlzással szólva — szolnokivá vált tudós tanár itteni munkásságának ismertetése. Mindkettő Verseghy méltó elismerését és elismertetését szolgálja.

Az egyik szakmai jellegű: „Versei, dallamai s értekezései nagyban elősegítették a nyugati ritmusok elterjedését. Maga Kazinczy is tanult tőle és Földitől... Amíg Kazinczy csak Ráday verseit ismerte (mert magánúton előbb ismerte, mint a többiét), addig hiába próbálkozott, nem tudott dallamosan írni nyugati formában, csak Földitől és Verseghytől lesi el a vers zenéjének titkát.

...Az eredmény teljes biztosítása a Kazinczy érdeme volt, de az úttörés munkája inkább Verseghyé."[3]

A másik idézet mondhatni minden szolnokinak szól: „Íme Verseghy működésének egy oldala, mely magában is méltán büszkévé tehetné a jeles író szülővárosát. Szolnok — mely annyi hőst szült — a szellemi harc ama dicső gárdájában is ki tudta állítani jutalékát. De ha e város Verseghyvel megfizette adóját a nemzeti kultúra ügyének, egy adóval Verseghynek is tartozik. Az idegent, ki e városba jön, a legkisebb jele sem emlékezteti arra, hogy Verseghy Ferenc itt született. A szolnoki társadalom talán meg fogja érteni feladatát, és akár Verseghy műveinek kiadásával s életrajza megírásával, akár egy emlékjel felállításával le fogja róni tartozását Szolnok e nevezetes szülöttje emlékének. Jövőt érdemel, ki a múltat becsülni tudja."[4]

Dr. Somogyi Ignác

A mezőtúri születésű, rendkívüli tehetséggel és szorgalommal megáldott ifjú a középiskolát szülővárosában és Kassán végezte el kitűnő eredménnyel. Korán ébredt érdeklődése a földrajz és a természetrajz mélyrehatóbb tanulmányozása felé vonzotta. A budapesti tudományegyetemen már hallgató korában kitűnt társai közül, s tanárai, köztük a kiváló Hunfalvi János megbecsülését vívta ki. Hiába volt azonban kezében a tanári diploma, kitűntetéses doktori oklevél, tanári állás helyett a magánnevelők keserves kenyerével kellett megelégednie. Végül 1887-ben sikerült a nemrég államosított szolnoki gimnáziumban elnyernie a földrajz-természetrajz tanszéket. Hihetetlen energiával vetette bele magát mind a tanári, mind a tudományos munkába. Egymást követően jelentek meg tanulmányai a különböző szaklapokban, értekezései, tárcái a helyi sajtóban. Aprólékos gonddal kidolgozott, máig párját ritkító tanulmánya „Szolnok vidékének természetrajzi ismertetése" pedig

az intézet 1887/88. évi közös értesítőjében kapott helyet. A munka bevezető részében pontos földrajzi és geológiai leírását adja Szolnok városának és környékének. Az akkor még régi medrében kanyargó Tisza romboló munkájának leírása, a mederben talált őskori leletek szemléletes képe idézésre érdemes: „A Szolnok — földvári út mellett lévő sodrós Tiszahajlatnál, a csárda felé való oldalon, vagyis a folyó bal partján hatalmas lösztelepet találunk, mely édesvízi képlet, s a negyedkorban végbement jégkorszak letűnte után képződött; benne sok édesvízi csiga- és kagylómaradványokat és szárazföldi állatcsontokat is találtunk. E hatalmas löszképlet többszáz méter hosszúságban, s többméter vastagságban sárgállik ki már messziről az erősen rombolt Tiszapartról. Rettenetes a pusztítás, melyet az e helyen rendkívül sebes és örvénylő Tisza művel e lösztelepekkel. Országút visz el a csárda előtt, melyet magas korlátok védnek a hajmeresztőleg megrongált és alámosott partszélen. Emberemlékezet óta beljebb és beljebb kellett tenni a korlátokat az országúttal együtt kelet felé, és azok a helyek, melyeken csak néhány évtizeddel ezelőtt vitt az országút keresztül, ma már a részben leomlasztott, részben kivájt lösztelepekkel s a felettük volt földréteggel együtt mélyen a Tisza gyomrában vannak eltemetve. E löszképletekben találjuk amaz ősvilági állatok csontját, melyek itt éltek e vidéken, s csak a jégkorszak hidege ölte el őket. Forró övi volt előbb a növényzet, forró övi volt az állatvilág. Ez utóbbinak koronája volt az elefántok ősapja, az óriás mamut, mely 4 méternél is magasabb volt, s éppen nem lehetett ritka e vidéken, mert gyakran fogják ki csontjait a tiszai halászok."

Ezután rendszertanilag csoportosítva sorolja fel a vidék növény- és állatvilágát. Mindezek nemcsak azért képeznek rendkívüli értéket, mert tudósi precizitással rögzítik az akkor e tájon fellelhető valamennyi növény- és állatfaj egyedeit latin nevükkel együtt, hanem azért is, mivel a nevek egy 120 évvel ezelőtti nyelvállapotot is tükröznek megőrizve jó néhány ma már teljesen feledésbe merült elnevezést is.[5]

Míg a többi növény-, állat-, madár- és rovarféle — néhány megjegyzéstől eltekintve — csak a felsorolásban szerepel, addig az egyenesszárnyúak rendjébe és a kérészek családjába tartozó tiszavirágról anatómiai részletességű leírást ad. Nyílván azért teszi ezt, mert a Tisza szolnoki szakaszán rajzásukat személyesen is megtapasztalhatta.

Nem érdektelen tehát annak a néhány sornak az idézése, amikor a szakszerű magyarázat után érezhetően átforrósodik a tudós szíve, és szinte lírai szavakkal ecseteli a tiszavirágok rövid életét s pusztulását. „Bámulatba ejtő tünemény a kérészek járása, mintha csak tél volna, enyhe keleti havazással, amint jönnek le a Tiszán a város alatt nyugat felé, s mint a csendesen hulló hó, úgy zizeg napokig tartó csendes repülésük. Kikelnek a felvidéki Tiszában, családi örömeiket e nagy utazásban élik át, s aztán elvesznek a folyó hullámaiban, melyek felett szállva száll és siet tova a nagy sokaság, s mind vesztét találja, amint rövid élete célját betölté."

Az említett kisebb, de nem jelentéktelen munkák mellett — sajnos az elmúlt viharos évszázadban megsemmisült, rövid életének minden napját kitöltő két nagy művét kell megemlítenünk. Az egyik „A földrajz története", amelyen a végső igazítást már nem állt módjában megtenni, a másik, amelynek megírását élete fő feladatának tekintette a „Szolnok város monográfiája". Míg az előzőről csak közvetett tudomásunk van, az utóbbiról a korabeli sajtóban megjelent néhány részlet alapján legalább fogalmat alkothatunk. Az évek hosszú során át végzett forrástanulmányok alapján megírt, de kéziratban maradt háromkötetes,

mintegy 2000 oldal terjedelmű munka — amelyet hasonló témával foglalkozó szerzők sora használt forrásként — a gimnázium épületének 1944. novemberében orosz hadikórház céljára történt igénybevételekor a többek közt általa is gyűjtött szertári anyagokkal együtt odaveszett.

Mai ésszel nehezen érthető, hogy Somogyi Ignác korai halálát követő több mint fél évszázad alatt sem a város, sem a többször szerény színvonalú művek kiadását is felvállaló Verseghy Ferenc Irodalmi Kör nem gondol e ma már pótolhatatlan érték kiadására. Az iskola ilyen irányú próbálkozásai pedig anyagiak hiányában meddőek maradtak.

Somogyi Ignác tudós elméje — nyilván a roppant gyors önkizsákmányolás következtében is — fiatalon elborult. Rövid élete végső hónapjait — már agg édesanyja halálát sem véve tudomásul — a lipótmezei elmegyógyintézetben töltötte. Itt érte 1889. október 29-én a tragikus körülmények között bekövetkezett halál. Mindössze 31 éves volt.

Dr. Nógrádi László

A fiatal magyar-latin szakos bölcsészdoktor 1897. őszén került a szolnoki főgimnáziumba. Alig volt 26 éves ekkor (1871. november 12-én Baglyasalján, a régi füleki járásban született), de sokoldalúsága, szorgalma hamar ráirányította mind az ifjúság, mind a város figyelmét. Az elődje, Balogh Péter által megújított és Verseghy Ferencről elnevezet önképzőkör vezetését átvéve, pályatételek kitűzésével, a kidolgozók jutalmazásával érdemi kutatómunkára ösztönözte tanítványait. Ő maga is példát mutatott ebben, hiszen már 1902-ben, illetve 1903-ban megjelentek Jókai Mór és Kemény Zsigmond életművét elemző könyvei, valamint „A magyar nyelvű történetírás 1820-ig. Szemelvényekkel" című nagyobb terjedelmű tanulmánya. Ezek a „Segédkönyvek a magyar nyelv- és irodalom tanításához" című sorozatban közreadott kötetek egyként szolgálták a szaktanárok és a tárgy iránt mélyebben érdeklődő diákok igényeit. Munkamódszerére jellemző az említett történeti tárgyú tanulmány, amelyben Benczédi Székely István gönci prédikátor 1559-ben megjelent „Kronika ez világnak jeles dolgairól" című művétől Horváth István 1825-ös kiadású „Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből" című könyvéig kíséri végig a magyar nyelvű történetírás ismert és kevésbé ismert darabjait. Az egyes szerzők életrajzának és munkásságának tömör ismertetése után minden esetben egy-egy, a szerzőkre jellemző szemelvényt közöl. A történetírókról mindig tárgyilagos képet rajzol, rámutatva erényeikre és hibáikra egyaránt. Tanulmányainak stílusa olvasmányos, mai szemmel nézve is modernnek tűnik; jól szolgálva az alapvető célt: a tanulóifjúság és a felnőtt olvasók érdeklődésének felkeltését az irodalmi, történeti munkák olvasására, tanulmányozására.

A szolnoki évek alatt bontakozott ki publicisztikai és szépírói tehetsége is. Elindította és szerkesztette az Alföldi Hírlapot, tárcái egymást követően jelentek meg a budapesti Egyetértésben és a helyi lapokban. „Homokba írt mesék" címmel kétkötetnyi, műfaji szempontból rajzolatoknak, természeti tájhoz kötődő elmélkedéseknek nevezhető írása. Már ezekben a „mesék"-ben érzékelhető természetrajongása, az alföldi pusztáról a dombos-ligetes szülőföldre való visszavágyódás, az Ipoly szabdalta, Karancs és a Medves koszorúzta táj szinte kultikus tisztelete, amely azután az 1907-ben megjelent „Elbeszélések" címet viselő

novelláskötetében teljesedett ki. Több, főleg az ifjúságnak szóló és a szolnoki években született történelmi regény után utolsóként megjelent, már félszáz elbeszélésnél többet tartalmazó elbeszéléskötetben nyomon követhető Mikszáth Kálmán novelláinak termékenyítő hatása is. Ezen alig csodálkozhatunk, hiszen Nógrádi elbeszéléseinek tárgykörét főleg három tényező határozza meg: a törökvilág, az 1849-es szabadságharcot követő Bach-korszak és természetesen a Palócföld lakóinak élete, érzelmi- és gondolatvilága.[6]

Nógrádi szépirodalmi műveiben is jobbára a nevelő szólal meg. Minden írásából — még a derűsen anekdotázókból is — sugárzik a hazaszeretet, a magyarságtudat elsődlegességét hirdető, az emberi gyarlóságot is megértéssel fogadó, az erényeket pedig példaként felmutató nevelő szándék. Nevelni akar a közös értesítőkbe írt, főleg a szülőknek és az életbe való kilépés előtt álló diákjainak szóló tanulmányaival is. (Diploma-láz, Az alkohol).[7]

A szolnokon töltött évek vége felé értek be azoknak a pedagógiai, gyermeklélektani vizsgálódásainak az eredményei, amelyeket nemcsak gimnáziumi tanítványai körében, hanem a város elemi- és polgári iskoláiban éveken át végzett. Az 1907/08-as közös értesítőben jelent meg „Adatok a gyermek érdeklődésének lélektanához" című, részletes statisztikai táblázatokkal illusztrált nagyszabású tanulmánya. Vizsgálata a tantárgyak kedveltségi fokára, az otthoni szabad idő eltöltésére, az olvasmányok iránti érdeklődésre, a pályairányultságra és a példaképválasztásra terjedt ki, s minden kérdés után a miértre keresi a választ. A válaszokat azután iskolatípusonként elemzi, s az eredményt igyekszik a tapasztalati tényekre alapozva megokolni.[8]

Az Uránia című tudományos folyóiratban pedig „Kis emberek vallomásai" címmel egy érdekes gyermeklélektani kísérletről ad számot. Két éven át arra kérte az elsős, illetve másodikos gimnazista tanítványait, hogy a nyári szünidőben vezessenek naplót feljegyezve azt, amit feljegyzésre érdemesnek találnak. E naplóvallomások tanulságait elemzi aztán írásában. Megállapításait érdeklődéssel olvashatja bárki, aki a századfordulót követő években szolnoki kisdiákjainak játékairól. olvasmányairól, érzelem- és képzeletvilágáról kíván tájékozódni.[9]

Nógrádi úgy látja e vallomások nyomán, hogy egyhangú, érzelemsivár a gyermekek élete. Nagyon hiányzik az utazás, a kirándulás adta élmény. Ezért sürgeti az utazási kedvezmény adását diákoknak, s olcsó nyári gyermeknyaralóhelyek létesítését. Nógrádi nevéhez fűződik a Magyar Gyermektanulmányi Társaság szolnoki tagozatának megszervezése és a már Négyesy által felvetett, Balogh Péter révén elindított törekvés felszínen tartása, amely arra irányult, hogy szülővárosa állítson végre méltó emlékjelet Verseghy Ferencnek. „Verseghy-emlék" című írásában olvasható: „Mindenesetre díszére válnák városunknak, ha e kegyeletes cél érdekében tett fáradozás sikert arathatna, s bármilyen formában is méltóképpen megjelölhetnők az irodalom ezen kiváló alakjának emlékét."[10]

Tizenkét évi szolnoki szolgálat után a fővárosba került, ahol 1939. január 14-én bekövetkezett haláláig jelentős szak-, köz- és szépírói munkát fejtett ki. Szolnokról való távozása érzékelhető veszteség volt nemcsak a gimnázium tanári kara és ifjúsága, hanem a város közélete számára is — beleértve a Verseghy-kultusz ápolását is.

A századfordulót megelőző és az azt követő években további értékes tanulmányok születéséről adnak számot a gimnázium évkönyvei. Az addig is jellemző változatos témaválasztás folytatódik. Kissé nagyobb szerepet kap a természettudomán[11], s az általános

pedagógián belül is szót kér a didaktika[12] és jelentkezik a filozófia is.[13] A gazdag választékból három értekezés rövid ismertetése is bepillantást enged abba a tudományos „műhelybe", amelynek mesterei a főgimnázium tanári karának tagjai voltak.

Dr. Iványi Endre, aki megírta az intézet eddigi történetét is, az 1902/03 évi közös értesítőben érdekes pedagógiatörténeti értekezést közöl „Comenius és chiliasmus" címmel. Ebben arra a kérdésre keresi a választ, mi lehet az oka annak, hogy a sárospataki iskolát megszervező, a kétszáz éven át tankönyvül használt Orbis Pictus és a Didactica Magna nagy hírű szerzőjének még a neve sem fordul elő sem az 1777. évi Radio Educationisban, sem az 1850. április 17-én kiadott Entwurf-ban. Iványi miután részletesen elemzi Comenius életpályáját, annak főbb állomásait különös tekintettel a sárospataki évekre, arra a megállapításra jut, hogy az említett mellőzés oka Comenius eretnek vallási meggyőződésében rejlik. E meggyőződés pedig a Jelenések Könyvét egyoldalúan magyarázó chiliasmus. E tévhit szerint a világ hamarosan (különböző jeles dátumhoz kötődően) elpusztul, s utána új ég, új föld keletkezik. A Sátán ezer évre fogságba kerül és Krisztus fog közvetlenül kormányozni.

A fokozatosan — 1671-ben bekövetkezett haláláig a „hamis próféták"— elsősorban az 1671-ben felségsértő jóslatai miatt kivégzett Drabik Miklós hatása alá kerülő és hitének természetéért száműzetést, meghurcolást is vállaló pedagógus szerint Isten háromféleképpen érintkezik az emberrel: víziók révén, álomban és szemtől szemben. Tételeit több könyvben, röpiratban kifejtő (Comenius Gentis Felicitas, Lux in tenebris, Historia revelationum) mérhetetlen energiát pazarolt a chiliasmus népszerűsítésére. Ha ezt a fáradozást eredeti hivatása további művelésére fordította volna, nemcsak neve ragyogna fényesebben, hanem a pedagógia tudománya is gazdagodott volna. (14)

Dr. Papp Dezső

A földrajz, természetrajz és vegytan érdemes tanára Fellegi Lajos rajztanárral közösen „Állattani lapok" címen, egy huszonhárom, gyakorlatilag az egész állatrendszertant felölelő, utánrajzolásra is alkalmas táblázatot szerkesztett a lapokhoz kapcsolódó és a rajzok alapján megválaszolható kérdésekkel. Az Állattani lapokat az ország középfokú intézményeiben oktatási segédanyagként sikerrel használták.

A közös értesítőben Papp Dezső „Az alsófokú természetrajzi tanítás módszere és a rajzolás" című értekezésében a természettudományos gondolkodás és látásmód kialakítása szempontjából tartja alapvető fontosságúnak a rajzolást, amelyet nem öncélúnak, hanem segítő eszköznek tekint. Ennek a lényegét a megfigyelt jellegzetességnek vázlatos, de mégis alapos visszaadásában látja.(15)

Wollek Géza

Az első világháborút megelőző évtizedben került Szolnokra a fiatal, magas, szikár termetű latin—német szakos tanár. Egyike azon keveseknek, aki a gimnázium tanárai közül az igazgatói székbe emelkedtek, s az egyetlen, aki közel négy évtizedes, végig Szolnokon

töltött szolgálat után nyugalomban vonulásáig köztiszteletnek örvendve, tanügyi főtanácsosi címmel felruházva viselte is ezt a tisztséget. Szolnoki munkásságának hosszú évei alatt a város közéletének meghatározó tényezője volt. Társadalmi megbízatásainak felsorolása is nehéz lenne. Ez és az intézet irányításának gondja, a tantestület egységes arculatának alakítása, a gimnázium kiharcolt jóhírének megóvására irányuló törekvése magyarázza, hogy országos hírű kiadvány nem őrzi a nevét. Hogy szaktudományának mégis jeles művelője volt, „Uhland, a költő" című tanulmánya is igazolja a gimnázium 1909/10. évi közös értesítőjében. Értekezésének tárgya a német romantika kiemelkedő egyéniségének vizsgálata, művének mélyreható elemzése. Rámutat a német népléleknek népies dalaiban történő megnyilatkozására, tárgyát hazája történetéből merítő balladáinak sokszínűségére, a népballadákkal való rokonságára. Vizsgálja Wollek természetesen a költő kortársaihoz, illetve elődeihez való viszonyát. Míg tárgyilagosan rámutat Walter von der Vogelweide hatására kevésbé méltányos módon értékeli Uhland és Heine dalait, az utóbbi rovására. Ebben nyilván része van annak az erősen konzervatív látásmódnak, amely Wollek Géza személyiségének egyik jellemzője volt és maradt élete végéig.

Az első világháború, a forradalmak, a frontvárossá válás évei, az épületből való kiűzetés, a hadba vonulás és hadifogság a tantestületből is többeket érintő megpróbáltatásai, egy bő évtizeden át nem adtak lehetőséget az amúgy is rendkívül nehéz körülmények között folyó tanítás mellett bármiféle tudományos munkára.

Az első, aki a nehéz évek után is tollat fogott, és mindjárt önálló kötettel jelentkezett, dr. Vörös István volt.

Dr. Vörös István

A szentgotthárdi gimnáziumból 1911-ben Szolnokra került történész már olyan jelentős munkával dicsekedhetett, mint a mezőtúri céhek életéről írt könyve, amelyet még Szentgotthárdon nyomattak ki. [17] A kiadás évének jelzése nélkül, de a szövegből kiderülően 1922-ben, a szolnoki Wachs nyomdában készült „Rajzok Szolnok város múltjáról s Szolnok rt. város története" címet viselő mű — címének megfelelően — két nagyobb egységből áll. Bevezetőül a szerző a város múltjából emel ki néhány jellemző motívumot. Utal arra, miért nincs a városnak történelmi levegője annak ellenére, hogy évezrede stratégiai fontosságú tiszai átkelőhely, árukikötő volt. Tizenegyszer pusztították ellenséges hadak és természeti csapások. Az 1740-es évek után újra kiépülő város girbegurba utcáival, a feneketlen sárral, fullasztó porfelhőivel bizony nem volt valami vonzó az erre járók számára. Ezután néhány szolnoki specialitás felemlegetése következik, némi keserű iróniával. Ezek közé tartoztak a pertóleumvilágítás, a tiszai vízhordás, a munkátlan szolnoki „legyek" mindennapjai, a fiatalság szórakozásai, játékai, a galambászás, a kocsmai mulatságok, a paraszti lakodalmi és temetési szokások, a kenyérsütő asszonyok cipói, a furcsa házszámozás. A régi szolnoki népviselet szakszerű leírása sem nélkülözi a szerző csípős humorát, miként a helyi lakosságba beolvadó, eredetüket csak nevükben őrző németek „parádés" viseletének rajza.

A régi Szolnok fölrajzi fekvésének és a saját korabeli város felépítésének vázolása után a száz évvel azelőtti Szolnok képét rajzolja meg. A várost alkotó négy „tized", a külvárosi

negyedek, az átszelő főútvonalak, a közök, terek elnevezése és állapotrajza Vörös István tolla nyomán maradt ránk. A régi lakóházak, a közösséget kiszolgáló kocsmák, piacok, vásárok eleven bemutatását a könyv negyedik fejezeteként a város nyomorúságos képének, az állandó szegénységét okozó sorozatos természeti csapások leírása követi.

Az egyszerű felsorolás is elborzasztja a mai olvasót. Az alig felépített várost teljesen elpusztító 1739-es tűzvész, a lakosságot megharmadoló, tíz hónapon át dühöngő pestisjárvány után 1744-ben vándorsáskajárás pusztított el minden termést a város határában. 1790-től aszályos esztendők sora, éhség, táplálékhiány okozta skorbut, drágaság, kegyetlen adóbehajtás sújtotta a város szerencsétlen népét. Az 1863-64-es hihetetlen aszály okozta nyomorúságot az előljáróság, a ferences atyák segítőkészsége sem tudta enyhíteni, és a kénytelenségből felvett ínségkölcsönök pedig hosszú évtizedekre nyomasztották a lakosságot.

A szerző forrásul használta Gorove Lászlónak a Tudományos Gyűjteményben száz évvel korábban megjelent tanulmányát, s kiegészítette azt az egykori városi jegyzőkönyvek adatain kívül saját tapasztalataival, régi szolnokiak visszaemlékezéseivel. Vörös István könyve alapvető forrásként szolgált és szolgál szinte minden várostörténettel, illetve szolnoki művelődéstörténettel foglalkozó értekezésnek.

Dr. Vörös István nyugalomba vonulásáig ellátta a gimnázium könnyűnek nem nevezhető igazgatóhelyettesi feladatát. Ebben a minőségben sok, időlegesen vagy örökre távozó kartársát búcsúztatta el az évkönyvek hasábjain. Nyugdíjazása után sem tudott végleg megválni a tanítástól. Még hosszú éveken át állt óraadóként a szolnoki szakközépiskolák rendelkezésére. Élete végén meg kellett érnie egyetlen fiúgyermeke tragikus halálát is. 197-2-ben hunyt el.

A Verseghy Ferenc Gimnázium tantestületének Dr. Pauka Tibor volt egyik olyan tagja, aki középiskolai tanulmányait ugyanabban az intézetben végezte.

Egyetemi tanulmányai végeztével, s háromesztendei tanári gyakorlat után 1927-ben tért vissza Szolnokra.

Dr. Pauka Tibor

Ha mást nem tett volna Szolnok jóhírének öregbítése, az irodalomtudomány gazdagítása érdekében, mint azt, hogy a gimnázium és a felsőkereskedelmi iskola végzős növendékeinek bevonásával Kemény Lászlóval, a felsőkereskedelmi iskola tanárával együtt sajtó alá rendezte Verseghy Ferenc Rikóti Mátyás című vígeposzát, már akkor is méltán sorolhatnánk Szolnok tudós tanárai közé. A Budapesti Királyi Egyetemi Nyomdában 1935--ben megjelent és a Vajthó László féle „Irodalmi Ritkaságok" című sorozatba tartozó mű ugyanis a hazai könyvtárakon kívül megtalálható — többek között — a kaliforniai állami könyvtárban, az oxfordi, a göttingeni egyetemi könyvtárakban is, elvíve mindenüvé Szolnok szülöttének, Verseghy Ferencnek a nevét.[19]

Ennél azonban jóval többet tett. Alig három évvel pályakezdése után megírja „A reformkor szépirodalmi folyóiratai" című tanulmányát. Ennek főbb gondolatait foglalta össze a gimnázium 1927/28 tanévi közös értesítőjében rámutatva, hogy a reformkor felélénkülő

politikai mozgalmaiból következően a politikai irodalom, majd a hírlapok a XIX. század harmincas éveitől kezdődőnek fokozatosan elhódították az olvasóközönséget a szépirodalomtól.

Példaként említi, hogy Széchenyi röpiratai néhány nap alatt 1000 példányban találtak gazdára, míg Vörösmarty műveit mindössze 150-en vásárolták meg. A kor szelleméből fakadóan az írókat — legyenek azok politikusok vagy szépírók — a nemzetnevelés szolgálatába állítják műveiket. Elsődlegessé válik a gondolati tartalom. Maga Széchenyi vallja, hogy nem a forma, hanem a tartalom a lényeg. Ezt az elvet egyre inkább a szépírók is elfogadják. Ennek hatására keletkezik az iránynregény, és a létező hibákat gúnyos tükörben felmutató freskókép. Közismert Petőfi csodálata a francia forradalom iránt, de jól tükrözik ezt a szabad gondolat iránti rajongást Jókai alábbi szavai is, amelyeket Pauka Tibor is idéz:

„Valamennyien franciák voltunk. Nem olvastunk mást, mint Lamartint, Louis Blanc-ot, Suet, V. Hugot, Berangert, legfeljebb Shelleyt és Heinét."

Az ez idő tájt született almanachok, majd az ezeket felváltó negyedéves, illetve havi megjelenésű szépirodalmi folyóiratok az Aurórától az Atheneumon át a Pesti Divatlapig az olvasóközönség szervezésével, az irodalmi ízlés fejlesztésével, az anyanyelv művelésével végül is ennek az áramlatnak a sodrába állnak. [20]

Ugyancsak a gimnázium értesítőjében jelent meg 1935-ben Horatius születésének 2000. évfordulójáról emlékező esszéje. A horatiusi életművet teljes mélységében elemző tanulmány arra a szerző által megfogalmazott két kérdésre ad választ, hogy mi bizonyítja a költő szellemi halhatatlanságát, illetve mit mond Horatius életműve a XX. század emberének.

A válaszok egyrészt arra világítanak rá, hogy a magyar költészet nagyjai Verseghytől, Bessenyeitől Vörösmartyn, Petőfin, Aranyon át Babitsig szinte magukévá ötvözték „a gyönyörű okosság költőjének" (Babits M.) nemcsak episztolákban, szatírákban, ódákban formába öntött szavait, gondolatait, hanem életútjának, költői magatartásának, a költészetről vallott felfogásának sajátjuknak is érzett elemeit.

Másrészt meggyőznek bennünket arról, hogy Horatius költészetében megtalálhatjuk mindazokat a motívumokat, amelyek örök emberi mivoltukból eredően mindig foglalkoztatták különösen az úgynevezett átmeneti korokban: a letűnő régi és a születő új gyermekeit. Csupán felsorolásszerűen idézünk ezekből néhányat. Ő sem tudta függetleníteni magát saját kora problémáitól. Benne is égett az ember örök fájdalma: az élet végességének tudata, a testi-lelki szenvedés elkerülhetetlenségéből eredő, a hol az e világi lét kínálta örömök kiélésének a vágya, hol a vidámsággal vagy éppen racionális filozófiával álcázott rettegés. Ugyanakkor az ember mulandóságával ellentétben sokszor és sokféleképpen felmutatja az élet, az embert körülvevő természet szépségének, az emberi alkotásnak — benne a költészetnek — az örökkévalóságát. Minden mulandó e világon, de az igazi érték, a művészi formába öntött gondolat maradandó.

Pauka Tibor esszéje tehát megadja a választ az általa feltett második kérdésre is. Horatius elfogad és megért mindent, ami emberi, ezért nem tud szélsőséges lenni. Középen áll, ahonnan egyként felmérhető magasság és mélység, ahonnan egyformán lehet látni jobbra is meg balra is. Ebből a mértéktartásból fakad két évezreden átívelő halhatatlansága.[21]

A magyar-latin szakos tanár hamarosan a gimnázium önképzőkörének vezető tanára és a 196. számú Damjanich János cserkészcsapat második rajának vezetője lett. A város közéletébe pedig a könyvtár és Múzeum Egyesületben tartott magas színvonalú előadásaival kapcsolódott be.

Botár Imre

Botár Imre is az erdélyi származású és az onnan az anyaországba került értelmiségiek sorába tartozik. Désen született 1880. december 3-án unitárius hitvallású szülők gyermekeként. Az unitarizmushoz való ragaszkodást 1959. január 27-én Budapesten történt elhalálozásáig megőrizte. Szolnoki tanársága idején a gimnázium néhány unitárius vallású tanulójának hitoktatását, lelki gondozását is ellátta.

1939 évi Budapestre történt költözése után több unitárius témájú előadása hangzott el a Magyar Rádióban. 1941-ben a fővárosi egyházközség presbitere, 1943-ban az Unitárius Könyvtár, és Iratmisszió Bizottság, 1945-ben pedig a Magyar Unitárius Egyház Intéző Bizottságának elnöke lett. 1943-tól haláláig az Egyházközi Tanács tagjaként tevékenykedett. Több vallástörténeti tanulmánnyal gazdagította a történettudományt. A Theológiai Szemle 1929-30. évfolyamaiban jelent meg „A vallásszabadság és Dávid Ferenc[22] az Unitárius Értesítő XIII. évfolyamában pedig „A vallástürelem Erdélyben" című tanulmánya.[23] Kéziratban maradt „A magyarországi unitárius egyház története. Alapítástól II. Rákóczi Györgyig" című munkája.

1903-ban, a budapesti egyetemen szerzett történelem-latin szakos tanári diplomával ellőbb Szentgotthárdon, majd Fehértemplom gimnáziumaiban nevelősködött. 1906 és 1919 között Kaposváron tanított,[24] majd rövid zalaegerszegi tartózkodás után az 1920/21-es tanévet már Szolnokon kezdte.

1988-ban történt nyugdíjazásáig 18 éven át a Verseghy Ferenc Gimnázium megbecsült tanára volt. Szolnokon írta és adta közre 1941-ben jelentős forrásértékű könyvét a „Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a XVIII. században" címmel.

Végül talán nem érdektelen megjegyezni, hogy vízimérnök fia, Imre részt vett a Tisza szabályozási és árvédelmi munkáiban, és Károlyi Zsigmond társszerkesztővel könyvet is írt „A Tisza szabályzása" címmel. A könyv két kötetben dolgozza fel a tárgyat. (1846—1879, illetve 1879—1944).

Városunk és témánk szempontjából a források szerint kéziratban maradt és feltáratlan „Szolnok agrártörténete" című munkáján kívül a legjelentősebb a Szolnoki Könyvtár és Múzeum Egyesület kiadványai között a Rényi Nyomdában megjelent és cím szerint már idézett Szolnok településtörténetéről és gazdasági viszonyairól írt könyve. Forrásul szolgált Kludik Mihály egykori főbíró feljegyzése, Pesty Frigyes helynévtára, Mattyasovszky Ferenc 1714-ben az udvari kamara részére készített latin nyelvű jelentése, s nyilván használta ő is Somogyi Ignác már említett tanulmányát. A könyvnek három, tárgya szerint egymástól jól elkülönülő fejezete van. Az első a város XVIII. századi jellegével foglalkozik, különös tekintettel tiszai átkelőhely mivoltára, beleértve a hídjának, illetve hídjainak történetét is.

A második rész részletes statisztikai adatok tükrében mutatja be a lakosság számának, foglalkozásának, épületeinek változását az 1714, 1747, 1766, 1768 és 1786 évi összeírások szerint. Adatai alapján nyomon követhető a város erőteljes fejlődése. 1714-ben a hadak múltán — mindössze 200 nyomorúságos viskó adott otthont a lakóknak. 1786-ban már 858 ház állt a városban, s 514 telkes gazda birtokolta az 5072 magyar holdnyi megművelhető földet a határban. A városias fejlődésre utal, hogy 80 különböző ipari műhely, számos kereskedés és kocsma szolgálta már ekkor a lakosság igényeit. Botár feljegyezte a korabeli szolnoki magyar családok nevét is. (Mára alig néhány őrződött meg közülük). A háztulajdonosok között megtalálta az 1769 évi összeírásban „Verseghy János sóhivatali mázsáló" özvegyének nevét is.

A könyv harmadik része a város mezőgazdasági viszonyaival, közigazgatási és jogi helyzetével, a sószállításban játszott szerepével foglalkozik. Botár Imre alapos levéltári kutatáson alapuló munkája gazdag forrása a város múltját kutatóknak.[25]

Dr. Balogh Béla

A magyar antropológia tudományának egyik kiemelkedő egyénisége 1890. január 3-án Kassán született. A beregszászi gimnázium elvégzése után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem természetrajz—földrajz szakára iratkozott be, de érdeklődése már ekkor felébredt az embertan iránt. Már három évvel a középiskolai tanári oklevél megszerzése előtt „Summa cum laude" minősítéssel doktorált. Alig kezdte meg tanári munkáját, az első világháború őt is a frontra, majd hadifogságba sodorta. Innen hazakerülve 1918-ban Szolnokon kapott tanári állást az akkori felsőkereskedelmi iskolában. Az 1919/20. tanévtől kezdve azonban a debreceni egyetemre való kerüléséig, 1941-ig a Verseghy Ferenc Gimnázium tantestületének tagjaként végezte a növendékek természetrajzi, földrajzi és egészségtani oktatását, nevelését. Mindezt azzal az igényességgel, kemény követelményrendszerrel, amelyet önmagával szemben is támasztott. Rendbehozta, majd szinte kis múzeummá fejlesztette az intézet természetrajzi szertárát, 1926-ban a két középiskola tanárainak és tanulóinak bevonásával hihetetlenül gazdag anyagú kiállítást rendezett. A kiállítás színvonaláról fogalmat alkothatunk, ha elolvassuk a gimnázium 1927/28. évi közös értesítőjében az általa írt tanulmányt.[26] 1929-től kezdődően folyamatosan végezte a középiskolai tanulók antropológiai vizsgálatát és mérését. Mintegy 500 vizsgálati eredmény birtokában egymást követően jelentek meg embertani tanulmányai az Antropológiai Füzetekben, a Tanáregyesületi Közlönyben, a Debreceni Szemlében és a Természettudományi Közleményekben. Csak szolnoki tanársága idején írt cikkeinek, tanulmányainak felsorolása is meghaladná e dolgozat kereteit.[27]

Szomatoszkópiai és szomatometriai adatainak összegzése, a fiziológiai jelleg, a környezethatások, a sport hatásvizsgálata az ifjú szervezetre alkottak szolnoki tudományos munkásságának anyagát, amelynek nyomán 1934-től magántanári címet nyert a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Itt kezdte meg az 1934/35-ös tanév első felében embertani előadásait, és az orvoskaron is tartott embertani előadásokat. Nevéhez fűződik az embertani tanszék megszervezése, amelynek 1941-ben vezetője is lett.

Már az 1938/39 tanévtől vizsgálta az egyetemi hallgatók növekedési viszonyait, és — úttörőként — az ujjak bőrlécrendszerét. Vizsgálatainak eredményei a tudományág világirodalmába is bekerültek. Debreceni működésének ismertetése már kívül esik e dolgozat keretein, de helyi vonatkozása miatt mégis megemlítjük, hogy az Alföldi Tudományos Intézet megbízásából 1943-ban elvégezte a Nagykunság antropológiai felvételét. A négy nagykun településen: Karcagon, Kunhegyesen, Kunmadarason és Kisújszálláson 1622 férfit és nőt mért meg, s mintegy 1000 fényképfelvételt készített.[28] Tudományos, tanári és szervező munkája elismeréseként 1947-ben elnyerte a címzetes nyilvános rendkívüli tanár címet, amelyet sajnos nem sokáig viselhetett, mert még abban az esztendőben december 3-án — alig 57 évesen — Debrecenben elhunyt.

Balogh Béla, aki két évtizednél hosszabb ideig volt a Verseghy Ferenc Gimnázium tanára, a város közművelődésének történetébe is kitörölhetetlenül beírta nevét. A Földrajzi Közlemények 1927. évfolyamában jelent meg „Szolnok" című tanulmánya, amely széles körű forrásanyag feldolgozásával rajzolja meg a város geológiai, településtörténeti képét, az itt élő népesség életmódját, termelési kultúráját, gazdasági és népesedési viszonyait. Dolgozata egyrészt összegző, másrészt adatrögzítő hitelessége révén alapját képezte minden későbbi, a város történetével, lakóinak életével foglalkozó munkának, így például a „Jász-Nagykun Szolnok Vármegye múltja és jelene" című monográfia szolnoki fejezetének is.[29]

Szolnok közép- és középfokú iskoláinak I. osztálya számára 1931-ben megírta a „Szolnok város és környékének földrajza" című tankönyvet,[30] amely a tanulók életkori sajátosságait figyelembe véve újszerű metodikával, a gyermekek öntevékenységére építve szinte játékosan sajátíttatja el a legfontosabb, a későbbi tanulmányok során nélkülözhetetlen földrajzi alapfogalmakat is.

Az a város iránti szeretet és megbecsülés, amely ezt a könyvét jellemzi, párosul szinte ifjúi lelkesedéssel a szolnoki mélyfúrásról írt cikkében. A tudós szerző az 1928 szeptember 16-i hévíz feltörését követően szinte azonnal írta meg ezt a cikkét, amelyben a feltörést megelőző két év mélyfúrási munkálatainak részletes ismertetése után előrevetíti a termálvíznek a város fejlődésére gyakorolt várható jótékony hatását. Ezt követően alapos geológiai tájékoztatást ad az Alföld mélytalajának összetételéről, geometrikus gradiensének sajátságairól. Mindezt olyan érdekfeszítő olvasmányossággal teszi, hogy a folyóirat ifjú olvasói szakcikk mivolta ellenére is bizonyára érdeklődéssel olvasták.[31]

Nevéhez fűződik a szolnoki könyvtár és múzeum nyilvános gyűjteménnyé fejlesztése is. Az anyag jelentős részét szorgos régészeti munkájával maga gyűjtötte össze. Ő hívta életre a Könyvtár és Múzeum Egyesületet, és ő szervezte meg az egyesület városszerte népszerű ismeretterjesztő előadásait.[32] Az 1937-ben a Rényi Nyomdában megjelent „Szolnok megyei város közkönyvtárának jegyzéke" című bibliográfiája példamutató alapossággal ma is kivívja minden könyvtári szakember elismerését.[33]

Már szolnoki tanársága idején számos országos és nemzetközi tudományos testület tagjává választotta, Szolnokon pedig mint a Könyvtár és Múzeum Egyesület ügyvezető alelnöke, a vármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottság tagja, a Verseghy Ferenc Irodalmi Kör választmányi tagja tevékenykedett egészen tanszékvezetői megbízatásáig. Korai halála mind a tudományos élet, mind a debreceni egyetem, mind Szolnok városa számára pótolhatatlan veszteséget jelentett.

Betkowski Jenő

Tiszai Lajos a Szolnoki Nevelő 1988 május 5-i számának hasábjain [34] meghatóan szép sorokkal emlékezett a 84 éves korában elhunyt mesterére minden régi Verseghysta diák „Betkó tanár urára". A Verseghy Gimnázium nagy nemzedékének utolsó tagjaként még nyugdíjazása után is, szinte élete utolsó napjáig, a 66 évvel azelőtt vállalt nevelői hívatást — ekkor már nem „középiskolás fokon" — a Damjanich János Múzeum munkatársaként gyakorolta.

A kitűnően képzett, nemzedékek jelvény nélkül is kiváló tanára 1882-ben született Beregszászon. Ő is azok közé a tanárok közé tartozott, akiket a nagy háború s a forradalmak sorsfordítói évei vetettek Szolnokra. Magyar—latin—francia szakos tanárként Pancsován kezdte nevelői pályáját, s innen került városunkba. Szigorú, de végtelenül igazságos tanárként emlegették, emlegetik egykori tanítványai, köztük még azok is, akik bizonyítványukban őrzik tanulmányi teljesítményük kemény ítéletét. Ő valóban a gyakorlatban valósította meg a „követelek, mert tisztellek" nevelői elvét.

Életének két meghatározó vonulata egyrészt a gyakorlatban, és elméletben egyaránt magas szinten végzett oktató-nevelő munka, másrészt a már fiatalon szívéhez nőtt folyójának, a Tiszának szeretete és a vízen élő emberek életmódjának, foglalatosságainak, szokásainak tudományos vizsgálata. Elméleti pedagógiai munkásságának értékét a gimnázium 1928/29, illetve 1929/30 évi közös értesítőben közölt két tanulmánya is érzékelteti.

„A középiskolai reform és a magyar irodalom tanítása" című tanulmánya csak egyes részleteiben kötődik a korhoz. Az általa felvetett és észérvekkel alátámasztott gondolatai ugyanis időtállóak. Mondandójának lényege két pillérre épül. Szerinte ugyanis a 8 osztályos gimnáziumokban addig három osztályban (IV., V., VI.) tanított stilisztika, retorika, poétika tanítását 2 évre kell összevonni, s ezzel együtt a régi magyar irodalom anyagát lényegesen redukálni szükséges. Hangsúlyozza, hogy jóval több időt kell szánni irodalmunk aranykorának, valamint a közelmúlt és a kortárs irodalomnak a tanítására. Szavait idézve: „Föl kell vennünk a versenyt a mai élet zűrzavaros lármájával, hogy fölemeljük, messzehallhatóan megcsendítsük az igazi irodalom nemes hangját, mert a magyar ifjúság, a magyar jövő megmentéséről van szó." Ezért tartja fontosnak az általa iskolai olvasóóráknak nevezett, a heti óraszámba beépített foglalkozások bevezetését, mert csak így érhető el, hogy a magyar nyelv és irodalom ne bemagolandó tárgy, hanem élményt adó, érzelmet s gondolkodást nemesítő anyaggá váljék.

A második pillér a magyar történelem biztos tudása, mert ez az alapja az irodalom tanításának is. Segítőtársul pedig rendelkezésre állnak nagy íróink történelmi regényei. Az így szükségessé váló óraszámemelés forrásául a túlzottan magas óraszámban tanított latin nyelv és irodalom szolgálhatna. Mondanivalóját hitelesíti, hogy ezt ő, a latin szakos tanár írja le. Saját szavai szerint: „Mint latin tanár mondtam ki ezt a nagy szót, s nem fog el az Izsákot feláldozó Ábrahám bánata." Külön említésre méltó a dolgozatnak az a csodálatosan szép nyelvezete, amelyet minden mai tanár követendő példának tekinthetne.[35]

Másik közös értesítőbeli tanulmánya elsősorban a végzős tanítványokhoz és szülőkhöz szól. Címe is utal erre: „Néhány szó a pályaválasztásról."

Dolgozatában a gyermek képességeinek, hajlamainak reális megítélését tartja a legfontosabbnak. Ennek elengedhetetlen feltétele a szülői és a tanári megítélés legalább megközelítő összhangjának a megteremtése az egyéni és közérdek lehetőség szerinti összehangolása. Ehhez azonban sok esetben félre kell tenni a szülői érzékenységet, előítéletet, az esetleges családi tradíciókhoz való merev ragaszkodást. Annál is inkább megszívlelendők voltak Betkowski gondolatai, mivel az írás a nagy gazdasági válság idején született, amikor a jövő kilátásai, az elhelyezkedés lehetőségei bizony nem voltak rózsásnak nevezhetők.[36]

Betkowski Jenő életének fő művei azonban a tiszai hajósok életéről, a fahajózás történetéről szóló könyvei, tanulmányai. Évtizedek gyűjtő munkájának eredménye a második világháború idején csaknem teljesen megsemmisült. Ő azonban nem adta fel, hanem megmaradt jegyzeteire s főleg emlékezetére támaszkodva újra megírta mindazt, ami a fenti témában egyáltalán elmondható, s amely a magyar néprajztudomány felbecsülhetetlen kincse, hiszen mind az általa megírt tiszai hajós életforma, mind a fahajózás már rég a múlté. Az ő megőrző emlékezete nélkül minderről aligha tudna valamit a késő utókor.[37]

Már utaltam stílusának, kifejező erejének még értekező prózájában is megnyilvánuló szépségére. Hernádi Sándor, a kitűnő nyelvész külön tanulmányban elemzi és bőséges idézetekkel érzékelteti egykori magyartanárának nyelvezetét, nyelvi leleményeinek sajátos zamatát.[38] Valóban, aki Betkowski írásait olvassa, meggyőződhet róla, hogy szépíróként is bízvást megállta volna a helyét. (Kevesen tudják, hogy meseköltemény, tanmesét és ifjúsági témájú elbeszéléseket is írt.)[39]

Dr. Tóth Tivadar

Az 1892-ben Szolnokon született Tóth Tivadar szülővárosa gimnáziumában végezte el a középiskolát. Érettségi után a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán folytatta tanulmányait. Alig szerezte meg a történelem-latin szakos tanári oklevelét, amikor 1914-ben be kellett vonulnia, és kétévi frontszolgálat után 1916-ban orosz fogságba került. Innen 1920-ban került csak haza. Egykori iskolájában lett tanár, majd a megalakuló cserkészcsapat parancsnoka. Ebben a minőségében részvett a csapat valamennyi nyári táborozásán egészen 1935-ig. Hazakerülése után hamarosan Szolnok közéletének egyik legjelentősebb személyiségévé küzdötte fel magát. Egyéb társadalmi megbízatásai mellett a Verseghy Ferenc Irodalmi alelnöke volt és maradt 1936-ig, amikor a főhatóság a pestszentlőrinci gimnázium igazgatásával bízta meg. 1926-tól az említett időpontig a legszínvonalasabb helyi lap, a Szolnoki Újság szerkesztője és kiadója volt. Újságcikkein kívül több írása, tanulmánya jelent meg a korabeli szolnoki időszaki kiadványokban.[40]

Önálló műve a Varga-féle nyomdában Szolnokon megjelent „A jászkúnok története a török hódoltság korában" című értekezése. A bőséges forrásanyagra támaszkodó értekezés két nagyobb fejezetben tárgyalja a Jászkunság törökkori történetét. Az első részben a tájegység helyzetét taglalva megrajzolja az oklevelek alapján körülhatárolható, egyszerre török és magyar függőségben lévő birtokviszonyokat, a lakosság bonyolult adózási kötelmeit. A második, jóval terjedelmesebb fejezetben fejti ki a jászkunok korabeli művelődéstörténetét a bevezetőben rámutatva a jászkunok sajátos államjogi helyzetére,

amelyet legtalálóbban a „szabad jász", illetve „szabad kún" elnevezés jellemez. A tájegység közbiztonságáról szólva a török-magyar portyázások, a tatárdúlások, beszállásolások, vérdíjak sújtotta lakosság keserveit érzékelteti. A vallási és erkölcsi viszonyok képe tükrözi a vallási villongások okozta megosztottságot, az állandó üldöztetésből fakadó babonaságig, rágalmazásokig fajuló bizalmatlanságot.

Jóllehet, a jászkunok az igazságszolgáltatásban is kiváltságos helyzetben voltak, ez bizony nem, vagy csak alig érvényesülhetett a török megszállás alatt. Kiszolgáltatottságukból eredően sokszor alá kellett vetniük magukat a török törvénykezési eljárásoknak, amelyek a visszaélések bőséges lehetőségét is lehetővé tették. A szerencsétlen jászkunok egyszerre adóztak a magyar és a török hatóságoknak. Tóth Tivadar részletesen ismerteti a legkülönbözőbb adónemeket, a robot és egyéb szolgáltatások által megnyomorított lakosság helyzetét, amelyek a fentiekben vázoltakkal együtt nagyban hozzájárultak a tájegység, egyes községek elnéptelenedéséhez, pusztává válásához.[41]

Winter András

Nem tartozott a gimnázium sokat publikáló tanárai közé. Egyetlen jelentősebb dokumentum jellegű, szépirodalmi és tudományos elemeket ötvöző műve a „Szolnoktól Szolnokig", amelyet Szabó István, „Valahol Oroszországban. Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései" címmel jelentetett meg a Folklór és Etnográfia sorozat 62. köteteként közel negyedszázaddal a szerző halála után.

Életútja kor- és kartársaiéhoz hasonlóan alakult. Az 1902-ben Késmárkon tett érettségi után a budapesti tudományegyetem természettudományi karán tanult tovább. Gyakorló évét 1907/08-ban abban a gyöngyösi gimnáziumban töltötte, amelyet dr. Németh Illés igazgatott. Ő pedig előzőleg a szolnoki főgimnáziumban volt tanár. Földrajz-természetrajz szakos oklevelének megszerzése után 1908—1910 között a szentendrei polgári iskolában tanított, majd az 1910/11 tanévben a karánsebesi gimnázium tanára lett. Innen került Szolnokra 1911/12 tanév kezdetekor, s ennek az iskolának a tanáraként vonult nyugalomba 1946-ban, de még szinte 1958-ban bekövetkezett haláláig tartott órákat a szolnoki középiskolákban.

Egyike volt azon keveseknek, aki a város megszállása idején is otthonában maradt, s azonnal bekapcsolódott az oktatás újraindításába. Olyan nevelő volt, aki a magyar táj és természet szeretetét nemcsak szaktárgyai tanításával, hanem személyes példamutatásával tudta beépíteni tanítványai tudatába. Növény- és rovargyűjtő kirándulások, országjárások, emlékezetes madarak és fák napja ünnepségek megrendezése, a gimnáziumi botanikus kert gondozása, az 1927. évi országos földrajzi kiállítás rendezésében való tevékeny részvétel — s mindez tanítványai bevonásával — jelzik ezt.

Már egyetemista korában érdeklődött társadalompolitikai és szociális kérdések iránt. Amikor Szolnokon is megalakult a Hadirokkantak Hadiözvegyek és Hadiárvák Országos Nemzeti Szövetségének helyi csoportja, a tagok bizalma a hadviselt, háborúban súlyosan sebesült, az orosz fogság poklát megjárt Winter András felé fordult. Közmegbecsülésnek örvendő társelnöke lett és maradt a HONSZ-nak. Mint az evangélikus egyház presbitere 1924-től a templom 1932 évi megépüléséig őrzője és gondozója volt az evangélikus misszió

kegytárgyainak. Az orosz fogságban töltött négy és fél esztendő történéseit rögzítette háborús naplójában. A hét fejezetre osztott napló első két része a bevonulástól az 1914. július 21-én bekövetkezett fogságba eséséig történteket tartalmazza olvasmányos, olykor ironikus stílusban. Ezt követi a négy hadifogoly táborban: Tobolszkban (1916—1917), Habarovszkban (1917—1918), majd egy sikertelen szökés után Petropavloszkban (1918—1919), s végül Nikolszk-Uzurinszkban (1919—1921) átszenvedett esztendők eseményeinek megörökítése. A befejező részben a Vlagyivosztokból hajóval Triesztig s onnan vasúton hazáig megtett út színes leírását találja az olvasó.[42]

A napló tudományos értékét az adja meg, hogy a hadifogoly élet viszontagságainak, a közben Oroszországban lezajlott történelmi eseményeknek rendkívül érdekes leírásán kívül tudósi gondossággal rögzíti a több mint 40.000 kilométernyi „utazás" során megfigyelt, tapasztalt és lehetőségeitől függően tanulmányozott földrajzi, természetrajzi és néprajzi jelenségeket, népszokásokat. Mindezek részletezése meghaladná e dolgozat kereteit. Ehelyett csak ajánlani lehet az egykorú fényképekkel, rajzokkal gazdagon illusztrált Szabó István szerkesztette könyv elolvasását. Winter Andrásról valóban elmondható, hogy egész életében híven teljesítette kötelességét, amellyel hite szerint Istenének, hazájának és embertársainak tartozott.[43]

Dolgozatomban nem térhettem ki a Verseghy Ferenc Gimnázium valamennyi, a hagyományos oktató-nevelő munkán kívül szakirodalmi tevékenységet is kifejtő munkásságára. Mégsem maradhat említés nélkül a Kárpátok koszorúja alól Szolnokra vetődött s e földben porladó Einzig Miklós, aki soproni, szentgotthárdi és kecskeméti szolgálat után 1921-től haláláig Szolnokon élt és tanított. A német nyelv és irodalom tanára ugyanis kiváló műfordító volt. Többek között ő fordította németre Dr. Tóth Tihamér „Levelek diákjaimhoz" című művét, valamint egyházi beszédeinek, neveléstani munkáinak hét kötetét.[44]

A természettudományok művelői közül Cz. Horváth Gyula nevét őrzi az emlékezet, aki a rövidhullámú rádiózás mestereként számos tanítványában ébresztette fel a rövidhullámú rádiózás iránti érdeklődést. A gimnázium 1936/37. évi évkönyvében megjelent összefoglaló tanulmánya pedig e területen úttörő jelentőségű volt.[45]

* * *

Ha a dolgozatban szereplő tanárok munkásságának értékelésében olykor talán több a személyes elem, szolgáljon mentségül kibocsátó iskolám iránt érzett tisztelet és nevelői legtöbbjéhez fűződő, emléküket őrző tanítványi szeretet.

Jegyzetek: 1. Lassú Pius: A görög népmondák és regék Sophocles színműveiben c. értekezése pl. mesteri módon igazítja el az olvasót a görög mitológia meglehetősen bonyolult világában. Sophocles színműveinek — az ifjúság számára is közérthető taglalása pedig kitűnő pedagógiai érzékre vall. In: A Szolnoki Gimnázium Értesítője 1884/85. 3-28 p. — 2. Dr. Szirmay Endre Verseghy idézett dolgozatát jól illeszti bele a magyar verselmélet történetét elemző disszertációjába. (A magyar verstudomány kritikai története Négyesy Lászlótól napjainkig Budapest, 1948) — 3. Dr. Négyesy László: Verseghy Ferenc, mint versújító In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Közös Értesítője 1888/89 3-17 p. — 4. Dr. Négyesy László: i. m. — 5. Dr. Somogyi Ignác: Szolnok vidékének természetrajzi ismertetése. In: a Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Közös Értesítője 1887/88. 3-22. p. — 6. Dr. Nógrádi László: Elbeszélések, 1907. — 7. Dr. Nógrádi László:

Diploma-láz Az alkohol In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1906/07. — 8. Dr. Nógrádi László: Adatok a gyermek érdeklődésének lélektanához. In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1907/08. Uránia, 1907. 12. sz. — 9. Dr. Nógrádi László: Kis emberek vallomásai — In: Uránia 1908. 1. sz. — 10. Dr. Nógrádi László: Verseghy-emlék In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1898/99. 143-144. p. — 11. Várhelyi Ferenc: Üstökösök és csillaghullások In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1899/1900. — 12. Németh József: A lángész méltatása a történelmi oktatásban In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1904/05. — 13. Besskó Jenő: Hypatia és az alexandriai iskola In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1901/02. — 14. Dr. Iványi Ede: Comenius és a chiliasmus In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1902/03. — 15. Dr. Papp Dezső: Az alsófokú természetrajzi tanítás módszere és a rajzolás In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője — 16. Wollek Géza: Uhland, a költő In: A Szolnoki Magyar Királyi Főgimnázium Értesítője 1909/10. — 17. Dr. Vörös István: A mezőtúri céhek élete. Szentgotthárd, 1911. (Művelődéstörténeti Értekezések) — 18. Dr. Vörös István: Rajzok Szolnok város múltjából és Szolnok rt. város története. Szolnok, é.n. — 19. Dr. Pauka Tibor és Kemény László: Rikóti Mátyás A két tanár irányításával sajtó alá rendezte a Szolnoki Állami Reálgimnázium és a Városi Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Ifjúsága, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935. — 20. Dr. Pauka Tibor — Kemény László: A reformkor szépirodalmi folyóiratai In: A Szolnoki Magyar Királyi Állami Verseghy Ferenc Gimnázium értesítője 1927/28. 3-17 p. — 21. Dr. Pauka Tibor: Horatius In: A Szolnoki Magyar Királyi Állami Verseghy Ferenc Reálgimnázium Értesítője 1934/35. 4-19 p. — 22. Botár Imre: A vallásszabadság és Dávid Ferenc In: Theológiai Szemle 1929-30. évf. (Theológiai Szemle Repertóriuma II. 749. Összeállította: L. Kozma Borbála, Kálvin Kiadó, 1992.) — 23. Botár Imre: A vallástürelem Erdélyben In: Unitárius Értesítő XIII. évf. 8-19. sz. — 24. Botár Imre: Az egyetemes történelem középiskolai anyagának kiszemelése. I. Ókor. (V. oszt.) In: Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője 1913/14. 3-9 p. — 25. Botár Imre: Szolnok települési, népesedési és gazdasági viszonyai a 18. században. Szolnok, Rényi Nyomda. —26. Dr. Balogh Béla: A szolnoki földrajzi kiállítás In: A Szolnoki Állami Verseghy Reálgimnázium Értesítője 1926/27. 27. Az alábbiakban Dr. Balogh Béla szolnoki tanársága idején írt számos tanulmánya közül csupán a legjelentősebbeket sorolom fel. Embertan és középiskola In: Antropológiai Füzetek. 1925. évf. 2-15. p. Az embertan helye a nevelésben In: Tanáregyesületi Közlöny 1927/5-6 füzet. 192-198. p. Az antropológia újabb eredményei és törekvései 4. o. 1927. 192-198. p. A nevelés biológiai alapjai In: A Magyar Királyi Állami Verseghy Ferenc Gimnázium Értesítője 1937/38. A hazai antropológia sorsa In: Debreceni Szemle 1928. 69-83. p. Jelentés tanulókon végzett szomatoszkópiai, szomatometriai és fiziológiai vizsgálatokról. In: Szolnoki Magyar Királyi Állami Verseghy Ferenc Reálgimnázium Értesítője 1930/31. Zur Bildung der Altersgruppen Stuttgart-Schwezerbart. 1932. 281-293 p. Vizsgálatok az ifjúság teljesítményéről (Antropológiai tanulmány) Budapest, Stephaneum. 1934. Klny. Testnevelés 1934. 1-6. szám Az ujjak bőrlécrendszere örökléstani szempontból. Budapest. Természettudományi Társaság. 1935. Klny. Természettudományi Közlöny Pótfüzet. 1935. okt.- dec. — 28. Dr. Balogh Béla: Embertani vizsgálatok a Nagykunságban. In: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve. T.V. 1944-1945. Szeged, 1946. 201-212. p. — 29. Dr. Balogh Béla: Szolnok. [Bp.], 1927. 158-176. p. Klny. Földrajzi Közlemények XV. K. 1-3. füzet — 30. Dr. Balogh Béla: Szolnok város és környékének földrajza. — Földrajzi alapfogalmak Szolnok közép- és középfokú iskoláinak 1. osztálya számára. Bp. 1931. Franklin, 83 p. — 31. Dr. Balogh Béla: A szolnoki mélyfúrás In: Ifjúság és élet 1928. október 25. 79-81 p. — 32. Itt jegyzem meg, hogy figyelme kiterjedt a gimnázium őslénytani gyűjteményének első kezdeményezőjére, a tragikus sorsú Somogyi Ignácra is. A Debreceni Szemle 1932. évfolyamában emlékezett róla „Szolnok történetírója" címmel. — 33. Dr. Balogh Béla: Szolnok megyei város közkönyvtárának jegyzéke. Szolnok, 1934. 331 lev. — 34. T.L. [Tiszai Lajos]: Betkó tanár úr In: Szolnoki Nevelő 1988. május 5. 5. p. — 35. Betkowski Jenő: A középiskolai reform és a magyar irodalom tanítása In: A Szolnoki Állami Verseghy Ferenc Gimnázium Értesítője 1928/29. — 36. Betkowski Jenő: Néhány szó a pályaválasztásról In: A Szolnoki Állami Verseghy Ferenc Gimnázium Értesítője 1929/31. 3-18. p. — 37. Betkowski Jenő fahajózással kapcsolatos írásai: a., Adatok a szolnoki hajósok életéből. (Készülődés, indulás, vontatás). In: Ethnográphia 1954. 88-120. p. b., Képek az egykori szolnoki fahajózás történetéből. Teleltetés. [Kiad. : a Szolnoki Damjanich János Múzeum], Szolnok, 1973. (Klny. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv 1973.) c. Tiszai hajósélet (Fahajók a Tiszán 2. Szolnok, 1961. Damjanich János Múzeum) d., A tiszai fahajók építése, javítása, képe. [Bev. Kaposvári Gyula] Szolnok, 1968. e., A szolnoki hajósok, a csongrádi és mindszenti superok mesterszavai. In: Nyelvőr 1952. 219-222; 363.365. 1953. 109-114. p. f., Elbeszélések a tiszai superok életéből In: Népélet 1-1 évf. g., Fahajók a Tiszán. A szolnoki fahajózás In: Jászkunsági füzetek 2. sz.

Szolnok, 1955. — 38. Hernádi Sándor: Örök diákként In: Jászkunság 1981. december 4. 38-43. p. — 39. Betkowski Jenő: A róka és a kakas. (Meseköltemény). Szolnok, é.n. — 40. Jász-Nagykun-Szolnok Vármegye Múltja és Jelene: Pécs 1935. Adattár 264. p. — 41. Tóth Tivadar: A jászkúnok története a török hódoltság korában. Szolnok, 1913. — 42. Szabó István: Valahol Oroszországban... Egy szolnoki hadifogoly első világháborús feljegyzései (Folklor és Etnográfia 62.) Debrecen 1992. — 43. A Winter András életútjára vonatkozó adatokat fia, dr. Bedey Endre középiskolai tanár bocsátotta rendelkezésemre. Megtisztelő baráti segítségéért ezúton is hálás köszönetet mondok. A Winter-Bedey névváltozás magyarázata a családi iratokból kitűnően a következő. Dr. Bedey Endre anyai nagyanyja Bedey Mária volt. Annak testvére Bedey Sándor — a Bedey név fennmaradása érdekében — örökbe fogadta Winter András fiát, Endrét. — 44. Az 1941-ben, 59 éves korában elhunyt Einzig Miklós nevelői egyéniségét jellemzi az alábbi néhány mondat, amelyet nyugállományba vonulásakor, - már nagybetegen kartársainak írt. „Hogy szerettem az iskolát, gyerekeket, tanulást — elvégre ízlés dolga, hogy kötelességeimnek eleget tenni igyekeztem, tisztesség dolga; s hogy munkámat, életemet humorral fűszereztem, vérmérséklet dolga. Hogy pedig innen egyszer el kell mennem, mindnyájunk emberi dolga".

CSEH JÁNOS

Kelta telepkerámia Tiszaug-Kisrétparton az 1983. évi régészeti ásatásból

A késő vaskori, a La Tene kultúra körét reprezentáló települések, általában kisebb falvak, tanyaszerű lakóhelyek archeológiai kutatása, föltárása szép eredményeket, sikereket hozott az utóbbi időkben. Mindezeket a közelmúltban (2000 nyarán) a törökszentmiklós-kenderparti ásatások tetőzték be markáns kelta emlékanyagukkal. Mostani dolgozatommal egy régebbi, szolídabb leletegyüttest teszek közzé, amely ugyan csupán szórványanyag, ámde a Tiszazug térségének La Tene korát illetően semmi esetre sem lebecsülendő, tekintve, hogy ebben a vonatkozásban, a maga nemében első. (Ezt a dolgozatot 1993 nyarán állítottam össze, végleges formáját 2000 nyarán kapta.)

A tiszazugi ásatások a falutól délre, hozzávetőleg 1,5 km-re folytak a régészeti irodalomból jól ismert határrészen, a Kisrétparton. A hely ártérmenti magaslat, ahol 1983 nyarán (július-augusztus) rézkori, bronzkori, római császárkori és Árpád-kori emlékek mellett a valamivel több mint 300 m2 nagyságú szelvénycsoport területén számos késő-vaskori edénytöredék került elő. Ezek egyrészt a humuszból, másrészt a későbbi objektumokból láttak napvilágot. (1. kép)

1. I/0-20-25 cm. Edénytöredék, peremrész. Jól iszapolt agyagból korongozott, élénk barnás színű. A fal belül szürkés. A perem átmetszete majd, szabályos kör alakú, melyből kívül éles profillal indul a nyakrész. M: 4,3x1,8 cm. V: 1-0,4 cm. (2. kép 1)

2. I/0-20-25 cm. Fazék vagy tárolóedény töredéke, pereme. Anyaga grafit mellett fehéres szemcséket (Kalkgrus?) és kavicsot is tartalmaz. Színe világosabb tónusú barnásdrappos, a fal magja „fémes" szürke. Tipikus, szimmetrikus D-formájú perem. M: 5,8x3,4 cm. V: 1,4-0,5 cm. (2. kép 2)

3. II/1. gödör. Edénytöredék. Kövér agyagból korongolt, barnásszürke tónusú. Kívülbelül vízszintes irányabn fényezett, ez a polírozás azonban elég kopott. A szájrész alig profilált, a perem kifelé valamelyest megvastagodó és gömbölyű. M: 1,8x1,8 cm. V: 0,7-0,5 cm. (2. kép 3)

4. II/25-50 cm. Hombár vagy fazék darabja. Finom, jól iszapolt nyersanyagból korongon formázott. Barnásszürke színű, foltos, a fal belseje szürkésfekete. Kifelé húzott, vízszintes, profilált tetejű, lekerekedő peremrész (a német szakterminológiában Krause). Ebből a nyak erőteljesen szélesedve ereszkedik. A belső felület kivételével mindenütt fényezett,

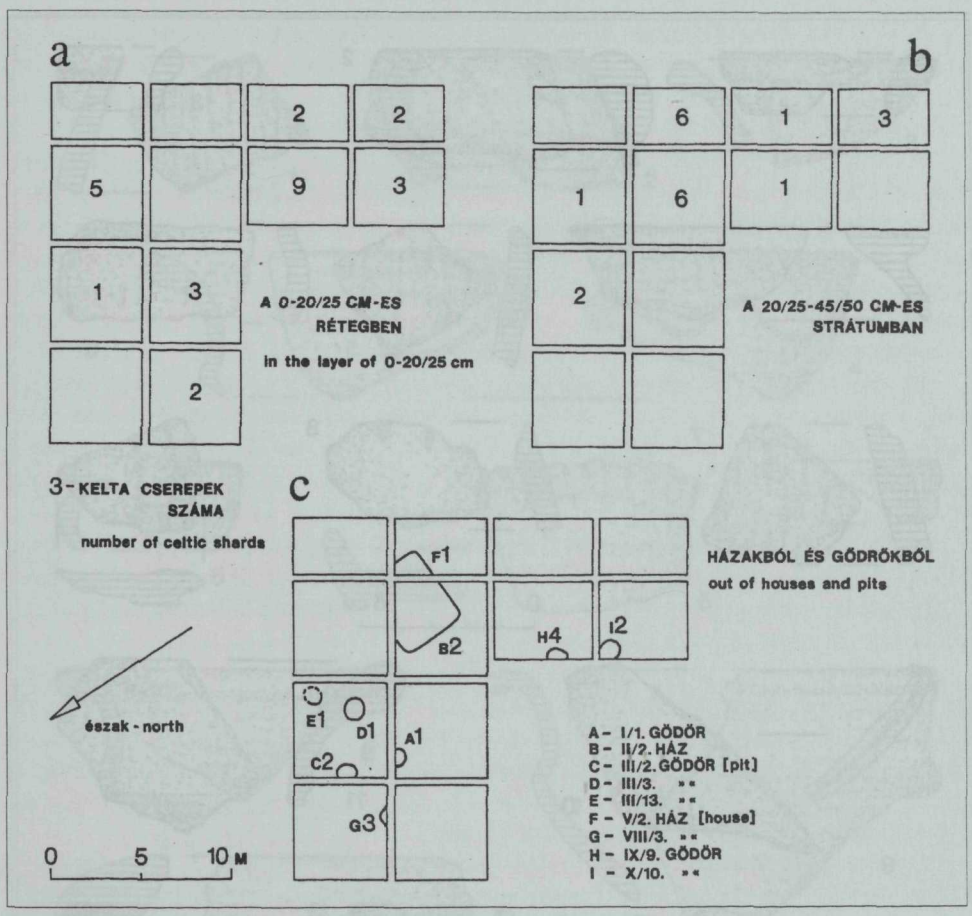

1. kép. Tiszaug-Kisrétpart. A késő-vaskori edénytöredékek szóródása a szelvényekben és az objektumokban.

mely azonban kopott, lepattogzott. A „gallér" szélessége 2,3-2,4 cm körüli. Az edény belső peremátmérője úgy 20 cm-re tehető. M: 6,8x2,6 cm. V: 0,7-0,5 cm. (2. kép 4)

5. II/25-50 cm. Csöbör darabja, oldalfala. Az agyagot, melyből fazekas-szerkezeten készítették, kisebb-nagyobb grafitszemekkel keverték. Színe ennek megfelelően fémes szürke, a grafit csillogásával. A belső felület teljesen sima, a külső rücskös, ami valószínűleg a seprűzés szántástól/forgatástól kopott maradványa. M: 4,4x3,8 cm. V: 0,7-0,6 cm. (2. kép 5)

6. II/2. ház. Táltöredék, oldalrész. Különböző méretű szemcséket, kavicsot-homokot tartalmazó nyersanyagból korongtányéron kialakított. Világosabb barnás színű, a fal magja sötétes. A felület kívül is, belül is nyers, csupán horizontális korongolásnyomok figyelhetők meg. A profil erőteljesebben ívelődő, tudniillik. az edény legnagyobb kiszélesedése: a szájrész indításának is maradt nyoma. A töredékből egy úgynevezett S-formájú tálat lehet esetleg rekonstruálni. M: 5,6x2,8 cm. V: 0,8-0,5 cm. (2. kép 6)

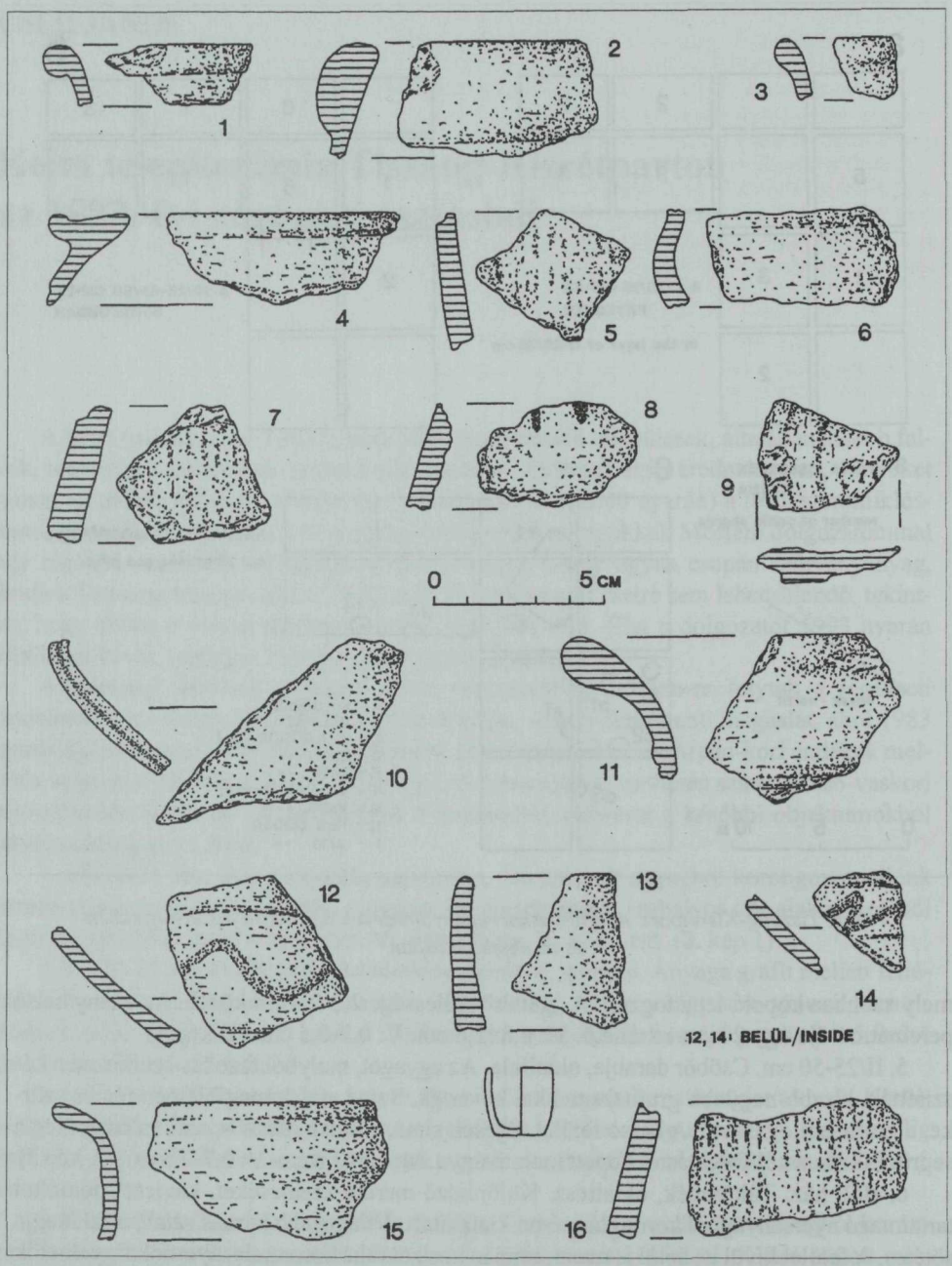

2. kép. Tiszaug-Kisrétpart. Szórvány keramika. 1, 3-4, 9-12 és 14-15: finom anyagú tálak, fazekak, hombár töredékei; 2, 5, 7 és 16: grafitos, fésűs cserepek; 6: szemcsés edénytöredék; 13: durva edényrész (8?).

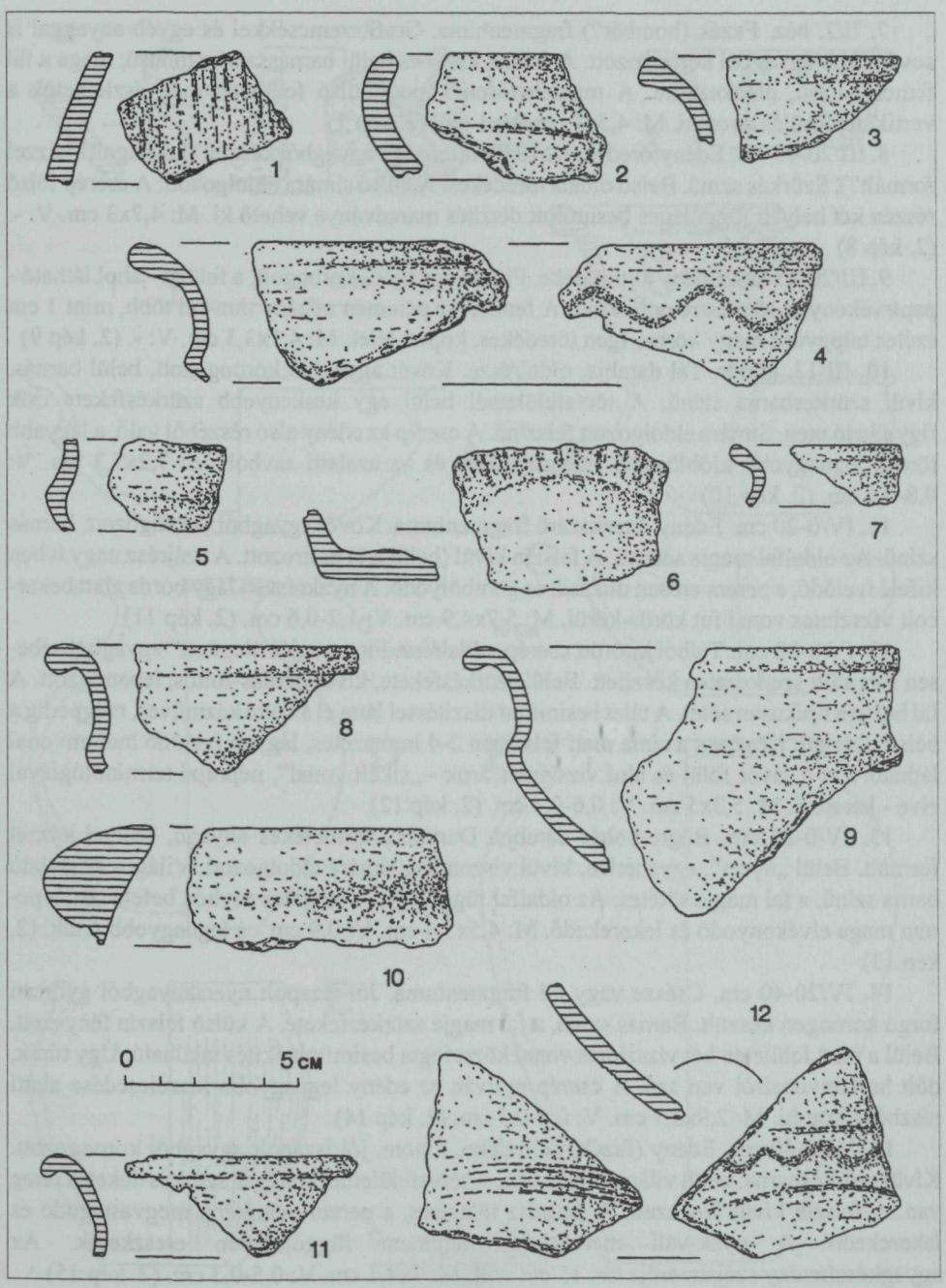

3. kép. Tiszaug-Kisrétpart. Szórvány cserepek. 1, 6 és 10: grafittartalmú konyhai edények és dolium darabjai; 2-5, 7-9 és 11-12: finom kerámia, különböző típusú agyagkészítmények.

7. II/2. ház. Fazék (hombár?) fragmentuma. Grafitszemcsékkel és egyéb anyaggal is soványított agyagból korongozott. A felület kívül és belül barnásszürke tónusú, maga a fal fémes hatású, élénkszürke. A meglehetősen kopott külső felületen még észlelhetők a vertikális fésülés nyomai. M: 4,5x4 cm. V: 1 cm. (2. kép 7)

8. III/20-45 cm. Edénytöredék. Közepes minőségű agyagból készült (korongolt? kézzel formált?). Szürkés színű. Belső oldala töredékes. A külső simára eldolgozott. A cserép fölső részén két helyen függőleges besimított díszítés maradványa vehető ki. M: 4,7x3 cm. V: -. (2. kép 8)

9. III/20-45 cm. Edény aljtöredéke. Finom agyagból korongolt, a felület - ahol látható - papírvékonyan sötétes/re polírozott. A fenékrész peremén néhány mm-rel több, mint 1 cm széles talpgyűrű megy körbe. Igen töredékes, kopott lelet. M: 4,1x3,3 cm. V: -. (2. kép 9)

10. III/13. gödör. Tál darabja, oldalrésze. Kövér agyagból korongozott, belül barnás, kívül szürkésbarna színű. A törésfelületnél belül egy keskenyebb szürkésfekete csík figyelhető meg. Simára eldolgozott felszínű. A cserép az edény alsó részéből való, a lágyabb törésű legnagyobb kiöblösödés magasságából és az azalatti sávból. M: 7,2x5,3 cm. V: 0,8-0,6 cm. (2. kép 10)

11. IV/0-20 cm. Edény, fazékszerű fragmentuma. Kövér agyagból korongozott, barnás színű. Az oldalfal magja sötétes. A felszín kívül (belül is?) polírozott. A szájrész nagy ívben kifelé ívelődő, a perem erősen duzzadt és gömbölyödő. A nyakrészen lágy borda alatt bekarcolt vízszintes vonal fut körös-körül. M: 5,7x4,9 cm. V: 1,2-0,6 cm. (2. kép 11)

12. IV/0-20 cm. Tálból kitörött cserép, oldalrész. Finom, „jól ülepített" agyagból sebesen forgatott szerkezeten készített. Belül szürkésfekete, kívül barnás-foltos, lepattogzott. A fal belseje tipikusan sötét. A tálat besimított díszítéssel látta el a kelta kézműves, mégpedig a belső oldalon. Középen a sima matt felszínen 2-4 mm széles, lágyan ívelődő hullámvonal látható. Ezt a sávot fölül és alul vízszintes árok - „sikált vonal", néprajzi terminológiával élve - keretezi. M: 5,3x5 cm. V: 0,6-0,4 cm. (2. kép 12)

13. IV/0-20 cm. Bögre-pohár darabja. Durvább, törmelékes anyagú, szabad kézzel formált. Belül „nyers", egyenetlen, kívül viszonylag simára eldolgozott. Világos árnyalatú barna színű, a fal magja sötétes. Az oldalfal függőleges, a szájrész enyhén befelé tart, a perem maga elvékonyodó és lekerekedő. M: 4,5x3,4 cm. V: 0,9 cm - a legnagyobb érték. (2. kép 13)

14. IV/20-40 cm. Csésze vagy tál fragmentuma. Jól iszapolt nyersanyagból gyorsan forgó korongon készült. Barnás színű, a fal magja szürkésfekete. A külső felszín fényezett. Belül a matt felületen két vízszintes vonal közrefogta besimított ékítés található. Úgy tűnik, dőlt hullámvonalról van szó. A cserép nyilván az edény legnagyobb kiszélesedése alatti részből törött ki. M: 2,9x2,7 cm. V: 0,6-0,5 cm. (2. kép 14)

15. V/20-40 cm. Edény (fazék?) töredéke. Finom, jól iszapolt agyagból korongozott. Kívül szürkésbarna, belül világos árnyalatú. A törésfelületnél középen szürkés-feketés réteg van. A felszín kívül fényezett. A szájrész tölcséres, a perem némiképp megvastagodó és lekerekedő. A nyak-váll meredeken, majdnem függőlegesen ereszkedik. Az agyagkészítmény szájátmérője kb. 15 cm volt. M: 7x4,1 cm. V: 0,5-0,3 cm. (2. kép 15)

16. V/20-40 cm. Csöbör fragmentuma. Grafitszemcsékkel mixelt nyersanyagból korongolt (ennek azonban gyakorlatilag semmi nyoma). Az egyenes oldalfal grafittól csillogó

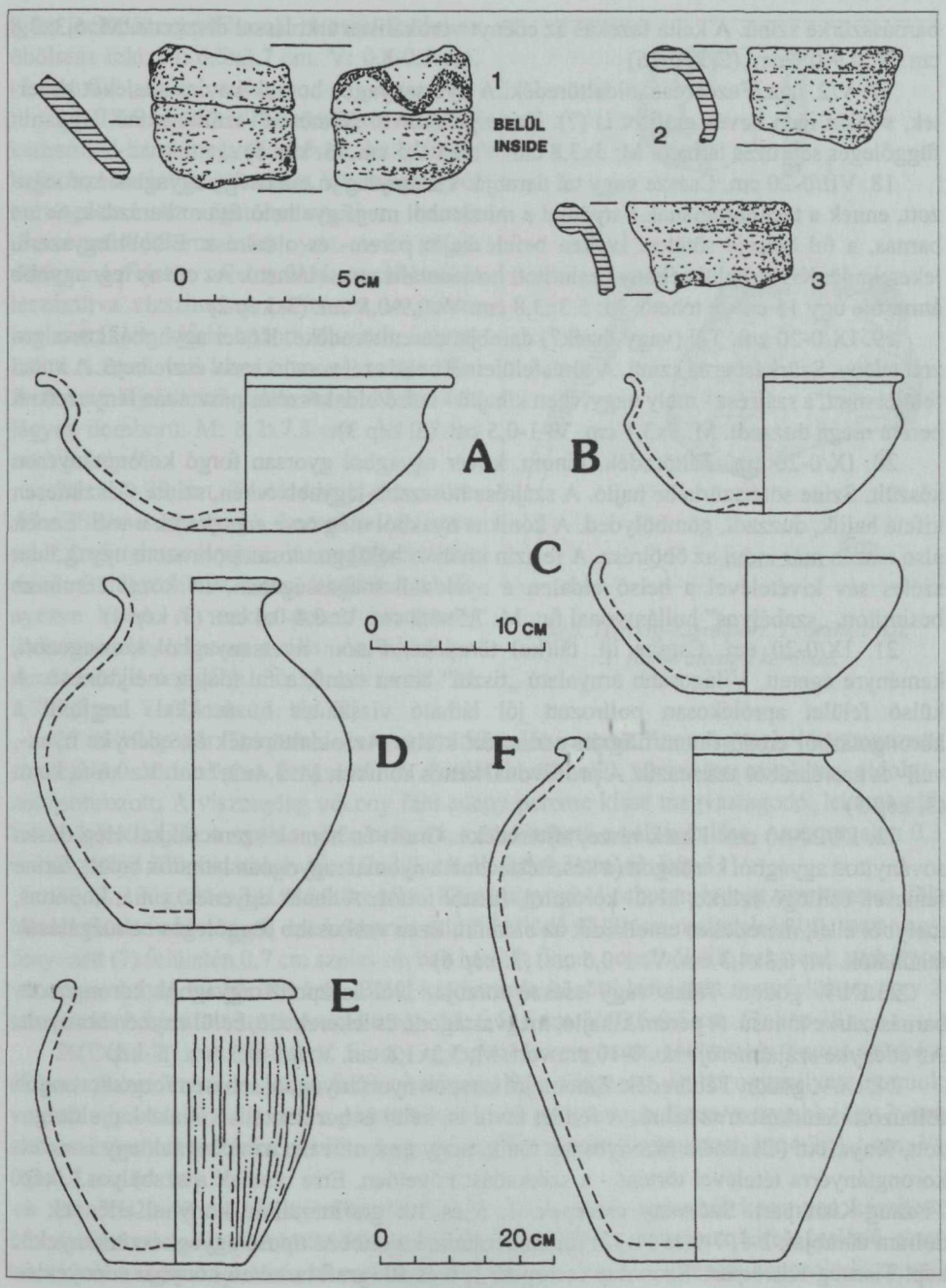

4. kép. Tiszaug-Kisrétpart. 1-3: finom keramika. Edényrekonstrukciók. A-B-C: tálak; D-E: fazekak; F: hombár (mind korongolt).

barnásszürke színű. A kelta fazekas az edényt vertikálisan árkolással díszítette. M: 6,3x3,8 cm. V: 0,9-0,7 cm. (2. kép 16)

17. V/2. ház. Fazékrész, oldaltöredék. A nyersanyagba homok-kavics adalékot kevertek, s talán igen kevés grafitot is (?). Korongolt, kívül „fémesen" szürke színű. Ugyanitt függőleges seprűzés látható. M: 5x3,8 cm. V: 0,8-0,5 cm. (3. kép 1)

18. VII/0-20 cm. Csésze vagy tál darabja. Viszonylag jó minőségű agyagból korongozott, ennek a technológiának a nyomai a mindenhol megfigyelhető finom barázdák. Színe barnás, a fal belseje sötétes. Ívelten befelé hajló perem- és oldalrész. Előbbi egyszerű, lekerekedő. Kívül-belül néhány besimított horizontális vonal látható. Az edény legnagyobb átmérője úgy 15 cm-re tehető. M: 5,3x3,8 cm. V: 0,9-0,8 cm. (3. kép 2)

19. IX/0-20 cm. Tál (vagy fazék?) darabja, peremtöredéke. Kövér agyagból korongozott edény. Szürkésbarna színű. A törésfelületnél belül széles szürke sáv észlelhető. A külső felület matt, a szájrész - mely nagyívben kihajló - belső oldala széles pásztában fényezett. A perem maga duzzadt. M: 5x3,1 cm. V: 1-0,5 cm. (3. kép 3)

20. IX/0-20 cm. Táltöredék. Finom, kövér agyagból gyorsan forgó korongtányéron készült. Színe sötétszürkébe hajló. A szájrész hosszabb-lágyabb ívben, szinte vízszintesen kifelé hajlik, duzzadt, gömbölyded. A kónikus nyakból megtörve ereszkedik a váll. Ennek alsó részén már indul az öbölrész. A felszín kívül és belül gondosan polírozott, egy 2,5 cm széles sáv kivételével a belső oldalon a nyak/váll magasságában. Itt közel 2 mm-es besimított, „szabályos" hullámvonal fut. M: 7,5x4,2 cm. V: 0,8-0,4 cm. (3. kép 4)

21. IX/0-20 cm. Csésze ill. tál(ka) töredéke. Finom nyersanyagból korongozott, keményre égetett. Világosabb árnyalatú „tiszta" barna színű, a fal magja mélytónusú. A külső felület aprólékosan polírozott jól látható vízszintes húzásokkal. Legfölül a korongolásból eredő finom/filigrán gerinc fut körbe. Az oldaltöredék az edényke nyak-, váll- és hasrészéből származik. A profilvonal kettős kónikus. M: 3,4x2,7 cm. V: 0,6-0,3 cm. (3. kép 5)

22. IX/20-40 cm. Fazék része, aljtöredéke. Grafit és homok szemcsékkel elég dúsan soványított agyagból korongolt (a készítéstechnika nyomai ragyogóan láthatók belül). Színe fémesen csillogó szürke, kívül koromtól, füsttől foltos. A fenék egyenes, sima, kopottas, melyből éllel, meredeken emelkedik az oldalfal. Ezen vaskosabb függőleges behúzgálások találhatók. M: 6,3x4,3 cm. V: 1-0,5 cm. (3. kép 6)

23.IX/9. gödör. Tálka vagy csésze torzója. „Jól iszapolt" agyagból korongozott, barnásszürke tónusú. A perem kihajló, megvastagodó és lekerekedő, belül enyhén hornyolt. Az edényke szájátmérője kb. 8-10 cm volt. M: 3,3x1,8 cm. V: 0,5-0,3 cm. (3. kép 7)

24. IX/9. gödör. Táltöredék. Finom, jól iszapolt nyersanyagból sebesen forgó korongon fölhúzott. Szürkésbarna színű. A felület kívül is, belül is horizontális vonalakkal eldolgozott, fényezett. (Csaknem bizonyosnak tűnik, hogy ez a művelet az edénynek egy ismételt korongtányérra tételével történt - a szikkadást követően. Erre utalnak a szabályos3. kép. Tiszaug-Kisrétpart. Szórvány cserepek. 1, 6 és 10: grafittartalmú konyhai edények és dolium darabjai; 2-5, 7-9 és 11-12: finom kerámia, különböző típusú agyagkészítmények3. kép. Tiszaug-Kisrétpart. Szórvány cserepek. 1, 6 és 10: grafittartalmú konyhai edények és dolium darabjai; 2-5, 7-9 és 11-12: finom kerámia, különböző típusú agyagkészítmények.. polírozáscsíkok.) A perem erőteljesen kihajló, lekerekedő és duzzadt. A nyak-váll valame-

lyest ívelődő, a profilvonal töréssel fordul az öbölrész felé. M: 6,5x3,7 cm. V: 0,8-0,5 cm. (3. kép 8)

25. IX/9. gödör. Tál töredéke, a profil kétharmad-háromnegyedes része. Az edényt a kelta fazekas jól megtisztított, kövér agyagból korongozta. Az égetőkemencében barnás illetve szürkésbarna színt nyert. A fal magja sötétes. A felszín néhány keskenyebb csíkot leszámítva vízszintesen polírozott. A perem horizontálisan kifelé húzott, duzzadt, lekerekített. A nyak-váll kissé homorú, tompa éllel fordul az aljrész irányába. Az öbölrész fala lágyan domború. M: 8,2x7,8 cm. V: 0,7-0,4 cm. (3. kép 9)

26. X/0-20 cm. Tárolóedény peremtöredéke. Szemcsés anyagú, homokkal és kevesebb grafittal soványított, korongolt. Szürkés színű. Belül a felület nyers, kívül mintha fényezve lenne. A vaskos perem háromszög illetve asszimetrikusan ovális. Az edény peremátmérője legalább 30-35 cm volt. M: 7,7x3,5 cm. V: 2,3 cm. (3. lép 10)

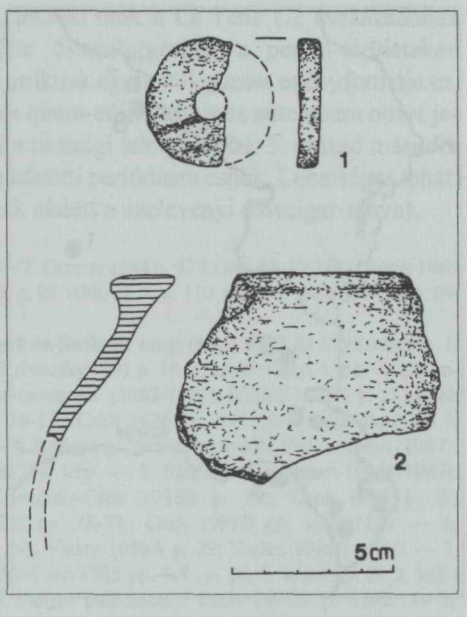

5. kép. Tiszaug-Kisrétpart. 1: orsókarika; 2: finom anyagú kerámia.

27. X/10. gödör. Tál perem- és nyaktöredéke. Jól iszapolt, finom agyagból korongozott, sötétesebb szürkésbarna árnyalatú. A felület kívül-belül vízszintes sávokban eldolgozott/polírozott. A viszonylag vékony falú edény pereme kissé megvastagodó, lekerekedő, kifelé-lefelé hajló. A nyak enyhén homorú, s érzékelhető a váll indulása. A perem alatt 0,3 cm átmérőjű átfúrás látható. M: 6,7x2,9 cm. V: 0,5-0,3 cm. (3. kép 11)

28. X/10. gödör. Tál oldaltöredéke. Kövér agyagból sebesen hajtott szerkezeten fölhúzott. Sötétesebb tónusú szürkésbarna színű. Ívelődő öbölrész, melynek külső, matt vagy fényezett (?) felületén 0,7 cm széles sávban hat-hét finom vonalból álló bekarcolt szabályos vízszintes köteg fut körös-körül. Belül két barázda közötti kifejezett matt felületen úgy 2 mm széles besimított hullámvonal megy. M: 6,5x6 cm. V: 0,6-0,5 cm. (3. kép 12)

29. XI/0-20 cm. Tál része. Finom agyagból korongozott, sötétesebb tónusú szürkés-(feketés)barna színű. A külső felület horizontálisan fényezett. Belül ugyanilyen nyomok vannak egy közel 1,5 cm széles pászta kivételével, mely tompa. Ezen vastagabb, úgy 3 mm széles besimított hullámvonal fut végig. A lelet két darabból ragasztott. M: 4,2x4,1 cm. V: 0,7-0,5 cm. (4. kép 1)

30. XI/20-40 cm. Tálból kitörött cserép. Jól iszapolt agyagból korongon készített, barnásszürke árnyalatú. A külső felület fényezett. A szájrész erőteljesen kifelé ívelődő, a perem kissé megvastagodó és lekerekített. Az egyenes nyakhoz töréssel kapcsolódik a váll csonkja. M: 4,4x2,9 cm. V: 0,8-0,4 cm. (4. kép 2)

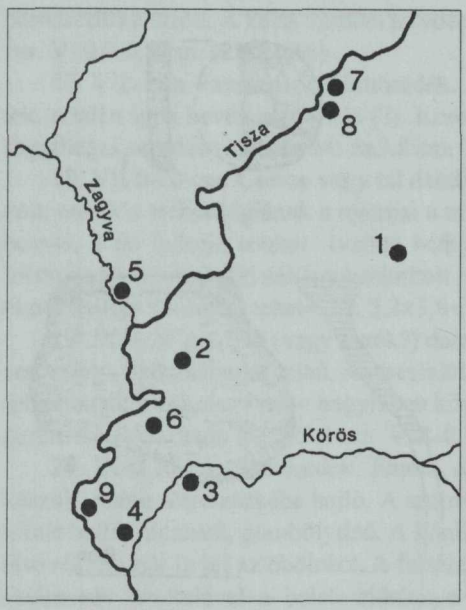

6. kép. Kelta telepföltárások a Közép-Tisza-vidéken (Jász-Nagykun-Szolnok megyében) 1982 és 1992 között (vö. ezzel a lelőhelylistát).

31. XII/0-20 cm. Tál (fazék?) töredéke. Finoman iszapolt agyagból gyorsan forgó korongon készített. Színe közepes árnyalatú barna. A törésfelület középső része sötétesebb. Kívül-belül gondosan, vízszintesen polírozott. Az edényből a szájrész maradt ránk, amely duzzadt, lekerekedő, kihajló. Ez utóbbi enyhén ívelődő. M: 4,8x2,7 cm. V: 0,9-0,4 cm. (4. kép 3)

32. I/-30 cm. Agyag orsókarika (a tárgy felerésze). Kelta edény oldalfalából készült. Ez a kerámia finom agyagból korongon formált és barnás árnyalatú. (Az oldalfal belseje sötétes.) A külső felületen besimítás nyoma látszik. A karika széle, pereme viszonylag simára faragott. A középső lyuk 1 cm átmérőjű. A tárgy 4x2,5 cm nagyságú és 0,7-0,9 cm vastag. (5. kép 1)

33. Szelvényszám és mélységadat nélkül. Fazék vagy hombár darabja, szájrésze. Finom, kövér agyagból korongon készített. Barnásszürke színű (a fal magja sötétes). A perem duzzadt, háromszög átmetszetű, teteje vízszintes. Az egyenes váll alul már kezd ívelődni. A külső felület lepattogzott. A perem szélessége 2 cm. Az edény belső peremátmérője 15-16 cm volt. M: 8,1x6,3 cm. V: 0,7-0,5 cm. (5. kép 2)

(A tárgyleírásnál használt rövidítések: M - méret, V - vastagság.)

A közreadott kelta leletek publikációja természetesen akkor lenne teljes, ha aprólékosan végigvinném az egyes kerámiatípusok összehasonlító-kronológiai kommentálását (olyan formában, ahogyan az a még kéziratban lévő szelevényi edényanyag egyes formáinál történt). Erre azonban jelen esetben nincsen lehetőség, egy típust, a tárolóedényt kivéve. Ilyeténképpen dolgozatomnak bizonyosfajta érdekessége, „játékossága", hogy pusztán ez alapján törekedtem valamilyen időrendi keretbe foglalni a fennforgó emlékanyagot.

A tiszaugi -- anyaga alapján föltétlenül kelta --, finomabb agyagból készült, tetején hornyolt „Krausengefass" megfelelő darabjait főként késői, i.e. 2-1. századi környezetből említhetjük. Így pl. Pohanska-Plavecké Podhrade erődítményéből (La Tene D1 időszak döntően), ahol előkerült egy kisebb méretű, szürke tárolóedény - zábosnice - 20 cm körüli szájátmérővel. Ez formai és nagyságbeli vonatkozásban is kitűnő analógia leletünkhöz./1/ A peremformát Velké Hosterádky (Morvaország) közép és késő La Lene településéről szintén ismerjük. A „galléros" edény finom anyagú, 25 cm szájátmérőjű./2/ A tabáni - Gellérthegy, Budapest - leletanyagban számos példája található az ilyenféle hombároknak ill. nagyobb méretű fazekas-készítményeknek, melyek közül csupán a legközelebb állókra hivatkozok./3/ Ismereteim alapján nekem úgy tűnik, hogy a Krausengefass-típusú edényekkel a

Nagy Magyar Alföld területén előbb nemigen, inkább csak a La Tene C2 évszázadának elejétől számolhatunk. Nyilvánvaló, valamiféle összefüggésben a perem-területeken kialakuló, főként később virágzó oppidumokkal, miknek egyik jellegzetes edényformája ez. Szórvány leletanyagunknál a dolog terminus post quem-et ill. terminus ante quem non-t jelenthet. Ami egyben azt is magával hozza, hogy a tiszaugi leletek az i.e. 3. század második fele ill. vége és az i.e. 1. század első fele ill. eleje közötti periódusra esnek. Lehetséges tehát: a telep relatíve, valamivel későbbi, mint példának okáért a szelevényi (Sweiger-tanya).

Jegyzetek: 1. Paulik 1976 p. 240. Tab. XXXVIII. 1 és p. 82. — 2. Cizmar 1984 p. 477. Obr. 11. 12. — 3. Bónis 1969 p. 55. Abb. 15. 15, p. 76. Abb. 36. 29, p. 94. Abb. 48. 13, p. 98. Abb. 52. 9, p. 110 Abb. 59. 36, p. 149. Abb. 89. 29 és p. 159. Abb. 99. 22.

Kelta telepföltárások a Közép-Tisza-vidéken (Jász-Nagykun-Szolnok megyében) 1982 és 1992 között: 1. Karcag-Nádas-ér (1985): Kriveczky-Cseh 1986 p. 16.; Kriveczky 1991 p. 78.; Cseh 1991B p. 1352. — 2. Kengyel-Kiss-tanya, -Mészáros-tanya, -Fehér-tanya, Szabó-tanya, stb. (1982-1992): Siklódi 1983A p. 17.; Cseh 1991A p. 9.; Cseh 1991B p. 1352.; Cseh 1992 pp. 16-17.; Cseh 1996 pp. 8-9. (illusztrációkkal) — 3. Öcsöd-Kováshalom (1986): Raczky 1987 pp. 22-23. — 4. Szelevény-Sweiger-tanya ill. Bohonyapart (1987): Cseh 1988 pp. 46-47.; Cseh 1999A pp. 172-174. és 2-4. kép. — 5. Szolnok-Zagyvapart (1986-1987): Kovács-Kriveczky-Cseh 1986A p. 10.; Kovács-Kriveczky-Cseh 1986B p. 10.; Cseh 1986 p. 3.; Kovács-Kriveczky-Cseh 1987 p. 30.; Kriveczky 1991 pp. 78-79.; Cseh 1991B pp. 1352-1353. — 6. Tiszaföldvár-Téglagyár (1984-1985): Vaday 1985 p. 59.; Vaday 1986A p. 29; Vaday 1986B p. 14. — 7. Tiszafüred-Morotvapart (1984): Laszlovszky-Kriveczky-Cseh 1985 pp. 4-8., p. 20. 1. kép és p. 21. 2. kép.; Cseh 1990 pp. 58-59.; Kriveczky 1991 pp. 65-96. (teljes publikáció); Cseh 1991B p. 1352. — 8. Tiszaszőlős/Tiszafüred/-Aszópart (1987): Tárnoki-Siklódi-Cseh 1988 p. 23.; Cseh 1990 pp. 58-74. (teljes publikáció); Cseh 1991B p. 1352.; Cseh 1996 p. 9. 3. kép; Cseh 1999B pp. 54-55. — 9. Tiszaug-Kisrétpart (1982-1983): Siklódi 1983B p. 29.; Cseh 1991B p. 1352.; Cseh 1999A p. 173. 5. kép és p. 174.

Irodalom: Bónis 1969 = B. Bónis Éva: Die spatkeltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. Archaeologia Hungarica (series nova), XLVII. Budapest, 1969. — Cizmar 1984 = Cizmar, Milos: Laténské sídliste z Velkych Hosterádek, okr. Breclav. Památky Archeologické, LXXV. (Praha, 1984) 2. pp. 463-485. — Cseh 1986 = Cseh János: Leletmentő ásatás a szolnoki Zagyvaparton. Közép-Tisza (Közép-tisza Vidéki Vízügyi Igazgatóság dolgozóinak lapja), IX. évfolyam 8. szám (Szolnok, 1986. augusztus 8.) p. 3. — Cseh 1988 = Cseh János: Szelevény-MRT 37. sz. lelőhely (Bohonyapart) (Szolnok m). Az 1987. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek, Ser. 1. No. 41. (Budapest, 1988) pp. 46-47. (téves szkíta meghatározással) — Cseh 1990 = Cseh János: Egy kelta lakóház a Közép-tisza-vidékről (Tiszafüred-Tiszaszőlős - Adalék az alföldi késő-vaskori farmok ismeretéhez). Jászkunság, XXXVI. évfolyam 6. szám (Szolnok, 1990. december) pp. 58-74. — Cseh 1991A = Cseh János: Kelta szálláshelyek a halastónál (Településásatások Kengyelen). Új Néplap (Jász-Nagykun-Szolnok megyei napilap), 1991. március 30. p. 9. — Cseh 1991B = Cseh János: Kelták Magyarországon - Magányos telepek. Élet és Tudomány, XLVI. évfolyam 43. szám (Budapest,1991. október 25.) pp. 1352-1353. — Cseh 1992 = Cseh János: Kengyel-"Kiss-tanya"/"Baghy-homok" (Szolnok m). Az 1990. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek, Ser. 1. No. 44. (Budapest, 1992) pp. 16-18. — Cseh 1996 = Cseh János: Késő vaskori tanyatelepülések Kengyel határában. Falufigyelő, 7. évfolyam 4. szám (Mesterszállás, 1996. április) pp. 8-9. — Cseh 1999A = Cseh János: Késő vaskori települések a Tiszazugban. Jászkunság, XLV. évfolyam 3. szám (Szolnok, 1999. június-augusztus) pp. 171-174. — Cseh 1999B = Cseh János: Adalék a Tiszaszőlős-aszóparti kelta település emlékanyagához. (Addenda to the finds of the Celtic settlement at Tiszaszőlős-Aszópart). Ősrégészeti Levelek, 1. évfolyam 1. szám (Budapest, 1999) pp. 54-55. — Kovács-Kriveczky-Cseh 1986A = Kovács Gyöngyi-Kriveczky Béla-Cseh János: Leletmentő ásatások a Zagyva partján. Szolnok Megyei Néplap, XXXVII. évf. 187. sz. (Szolnok, 1986. augusztus 9.) p. 10. — Kovács-Kriveczky-Cseh 1986B = Kovács Gyöngyi-Kriveczky Béla-Cseh János: A Zagyva-parti leletmentés újabb eredményei. Szolnok Megyei Néplap, XXXVII. évf. 299. sz. (Szolnok, 1986. december 20.) p. 10. — Kovács-Kriveczky-Cseh 1987 = Kovács gyöngyi-Kriveczky Béla-Cseh János: Szolnok-Zagyvapart (Szolnok m). Az 1986. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 40. (Budapest, 1987) pp. 29-31. — Kriveczky-Cseh 1986 = Kriveczky Béla-Cseh János: Karcag-Nádas-ér (Szolnok m). Az 1985. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 39. (Budapest, 1986) p. 16. — Kriveczky 1991 = Kriveczky Béla: A

késő-vaskori (kelta) telep. Régészeti ásatások Tiszafüred-Morotvaparton. Szolnok Megyei Múzeumi Adattár, 32. Szerkesztő: Tálas László-Madaras László. Szolnok, 1991. pp. 65-96. — Laszlovszky-Kriveczky-Cseh 1985 = Laszlovszky József-Kriveczky Béla-Cseh János: Településnyomok és temetkezések az őskortól a későközépkorig a tiszafüredi Morotvaparton. Múzeumi Levelek, 47-48. szám (Szolnok, 1985) pp. 3-27. — Paulik 1976 = Paulik, Jozef: Keltské hradisko Pohanská v Plaveckom Podhradí. Der keltische Burgwall Pohanská in Plavecké Podhrade. Museum Nationale Slovacum Institutom Archaeologicum. Fontes. Tomus III. Bratislava, 1976. — Raczky 1987 = Raczky Pál: Öcsöd-Kováshalom (Szolnok m). Az 1986. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 40. (Budapest, 1987) pp. 22-23. — Siklódi 1983A = Siklódi Csilla: Kengyel-Bagimajor-Halastó (Szolnok m). Az 1982. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 36. (Budapest, 1983) p. 17. — Siklódi 1983B = Siklódi Csilla: Tiszaug-Kisrétpart (Szolnok m). Az 1982. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 36. (Budapest, 1983) p. 29. — Tárnoki-Siklódi-Cseh 1988 = Tárnoki Judit-Siklódi Csilla-Cseh János: Tiszafüred-Tiszaszőlős, Alsórétipart és Aszópart (Szolnok m). Az 1987. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek, Ser. 1. No. 41. (Budapest, 1988) p. 23. — Vaday 1985 = H. Vaday Andrea: Tiszaföldvár, Téglagyár (Szolnok m). Az 1984. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 38. (Budapest, 1985) p. 59. — Vaday 1986A = H. Vaday Andrea: Tiszaföldvár téglagyár (Szolnok m). Az 1985. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek I. Ser. 1. No. 39. (Budapest, 1986) p. 29. — Vaday 1986B = H. Vaday Andrea: Ásatások Tiszafüred-téglagyáron. 30 éves a tiszaföldvári Tiszazugi Földrajzi Múzeum. A Szolnok Megyei Múzeumok Tudományos Tanácskozásai. Szerkeszti: Tálas László. Szolnok, 1986. p. 12-17.

MADARAS LÁSZLÓNÉ

A Bolyai-Lobacsevszkij geometria és hatása

Bolyai János munkásságának jó része az újkori és a modern matematika határán egy olyan korszak kezdetére esett, melyet a közvetlen szemlélettől való elszakadás és az axiomatikus módszer jellemzett a leginkább. Az újkori gondolkodás fő fejlődési iránya a világban alakot öltő mintázatok feltárásával foglalkozó geometria sugalmazása volt, melynek keretében alapvetően újra kellett gondolni az igazságok anatómiáját. A fordulat éppen Bolyai[1], munkásságával, a nemeuklidészi geometriák felfedezésével következett be. Legjelentősebb matematikai munkája, az Appendix[2] alapjaiban rengette meg a geometria tudományát, s vele együtt a matematikai logika alapjait és a tudományfilozófiát is.

Tekintsünk most be nagyon röviden abba a folyamatba, amely a térfogalom fejlődésén át a nem-euklideszi geometria felfedezéséhez, az Appendix megszületéséhez vezetett.

A legrégebbi geometria (jelentése: földmérés) az ősi földművelő társadalmakban (Egyiptom, Babilónia stb.) gyakorlati jellegű volt, tapasztalati írások és állítások formájában élt. A több évszázad alatt felgyülemlett ismereteket a görög matematikusok megkísérelték feldolgozni[3], rendszerezni. Az idők viszontagságait túlélő egyik ilyen munka Euklidész (kb. Kr. e. 330-275) tizenhárom kötetből álló Elemek (Sztoikheia) c. tudományos műve[4]. Ebben a geometria egységes rendszerbe foglalt tiszta elméleti tudománnyá fejlődött.

Euklidész rendszerében néhány definícióból, axiómából és posztulátumból indult ki. Ezekből deduktív úton, a logikai szabályokra támaszkodó bizonyítások révén vezette le az új állítások gyűjteményét, melyeket tételeknek nevez. Axióma illetve posztulátum alatt olyan matematikai állítást ért, amelyet bizonyítás nélkül, a közvetlen szemlélet alapján eleve igaznak fogadunk el. Az Elemek első könyve 23 definícióval[5], 5 posztulátummal (ezek a geometriai jellegű állítások) és 9 axiómával (számokra és logikára vonatkozó kijelentések) kezdődik. Euklidész 5. párhuzamosokra vonatkozó posztulátuma[6] lényegesen összetettebb, hosszabb az előző négytől. Ezért sokan úgy vélték, hogy vele tévedésből egy tétel került a felsorolt posztulátumok közé, s hogy ezt kimutassák, megpróbálták bebizonyítani. Ezzel kezdetét vette egy több mint két évezredig tartó kísérletsorozat.

Egészen a múlt század első feléig a geometriának lényegében nem sikerült túllépnie azon a szemléleten, rendszeren, amit Euklidész az ókorban megfogalmazott. Felépítését tekintve a geometriai állítások, tételek, illetve fogalmak összességét sikerült néhány egyszerű állításra és fogalomra alapozni[7]. Ebben a szerkezetben Euklidész első négy posztulátumát,

mint kiinduló alapot tekintve a matematikusok körében egyetértés mutatkozott. Az 5. ún. párhuzamossági posztulátumal kapcsolatosan azonban nem csitultak a viták. Bár az ókortól a XIX. század elejéig több száz bizonyítás született, általános érvényességét nem sikerült ellentmondásmentesen bebizonyítani[8].

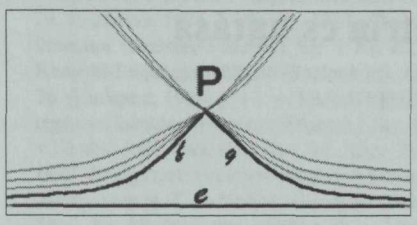

1. ábra; 2. ábra

A mai középiskolai tankönyveket fellapozva a következő megfogalmazásban olvashatjuk ezt az axiómát: ha adott egy e egyenes és azon kívül egy P pont, akkor a P ponton keresztül pontosan egy olyan f egyenes húzható, melynek nincs közös pontja e-vel (1. ábra).

Bolyai János arra a következtetésre jutott, hogy ha ez a kijelentés nem vezethető le a többi posztulátumból, akkor valóban axiómának kell tekinteni, azaz függetlennek a többiektől. A két évezreden át tartó sikertelen próbálkozásoknak az lehet az oka, hogy a csak egy párhuzamos húzható kijelentés igaz vagy hamis volta a többi axióma segítségével nem eldönthető. Úgy gondolta, ha a fenti állítást pusztán a mindennapi tapasztalatainkra, szemléletünkre hagyatkozva gondoljuk igaznak tehát tisztán matematikai szempontból, akkor semmilyen logikai hibát nem követnénk el akkor sem, ha hamisnak tekintenénk. Azt feltételezve, hogy a fent megfogalmazott állításnak az ellenkezője igaz, kidolgozott egy új matematikai rendszert, egy új geometriát. Ehhez másképpen kellett definiálni a párhuzamosság fogalmát. Az 1. ábrán az f egyenest a P pont két félegyenesre osztja, melyeket az a tulajdonság jellemez, hogy ha bármilyen kis szöggel is az e egyenes felé forgatjuk a P körül, akkor már metszik az e egyenest. Ekkor azt mondjuk, hogy f két félegyenese párhuzamos az e egyenessel[9]

Az első négy axiómából az bebizonyítható, hogy mindig két olyan félegyenes húzható a P pontból, amelyekre igaz, hogy nincs közös pontjuk az e egyenessel, de bármilyen kis szöggel elforgatva az e egyenes felé, már metszenék azt (2. ábra). Ezt a két félegyenest nevezzük a P pontra illeszkedő, e-vel párhuzamos egyenesnek. Azt azonban, *hogy ez a két félegyenes egybeesik* a szemléletünk alapján bármennyire természetesnek tűnik is nem lehet az első négy axióma segítségével bizonyítani. Bolyai ennek tagadását igaznak tekintve, és azt 5. axiómaként az előzőekhez csatolva egy olyan új geometriát épített fel, mely nem tartalmaz logikai ellentmondást.

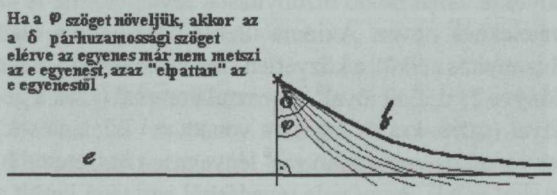

3. ábra

Az első négy axiómából levezethető állítások, fogalmak, tételek rendszerét abszolút geometriának nevezzük. Ha elfogadjuk, hogy a fent említett két félegyenes egybeesik, akkor euklideszi geometriáról, ha viszont azt fogadjuk el, hogy a két félegyenes nem esik egybe, akkor Bolyai-Lobacsevszkij[10] féle ún. hiperbolikus geometriáról beszélünk. A 2. ábrán megjelölt f és g az e egyenessel párhuzamosak. Ezeket Bolyai elpattanó egyeneseknek nevezte (3. ábra).

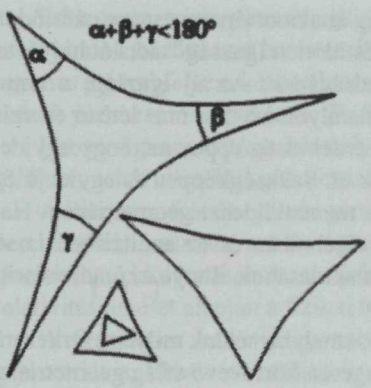

4. ábra

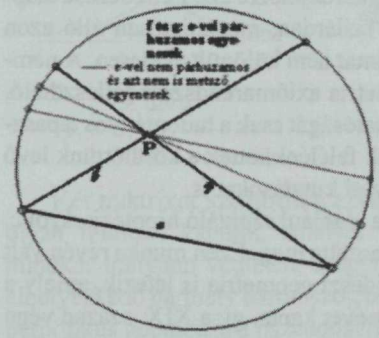

5. ábra

A hiperbolikus geometriában a háromszögek belső szögeinek összege kisebb, mint 180. Minél kisebb kiterjedésű a háromszög, annál kisebb ez az eltérés, vagyis kis méretek esetén a hiperbolikus geometriában elhanyagolhatóvá válik az eukleidészi geometriától való eltérés (4. ábra).

Bolyai János kéziratai alapján megállapítható, hogy élete végéig foglalkoztatta az új geometria ellentmondás-mentességének (konzisztenciájának)[11] kérdése, amely a Bolyai halála utáni évtizedekben tisztázódott.

Azt, hogy egy axiómarendszer (illetve az erre alapozott geometria) ellentmondásmentes, Hilbert nyomán úgy bizonyíthatjuk, hogy a rendszer egy modelljét megszerkesztjük. A Bolyai-féle geometria egyik igen szemléletes és közérthető modellje az ún. Cayley—Klein modell. Ebben a hiperbolikus sík pontjai egy adott körlap belső pontjai a megszokott euklideszi síkon, az egyenesek pedig a kör húrjai, mint nyílt szakaszok, tehát a végpontok kivételével. Ebben a modellben (5. ábra)[12] az adott e egyeneshez pontosan két olyan egyenes található, melynek nincs közös pontja az e egyenessel, de azokat bármilyen kis szöggel az e felé forgatva már metsző egyeneseket kapunk. Ezek lesznek az e-vel párhuzamos egyenesek ebben a geometriai modellben.[13]

A modellmódszerrel azonban megalkotva a nemeuklidészi geometria modelljét az euklidészi geometriában csak a nemeuklidészi geometria relatív ellentmondás-mentességét sikerült bizonyítani. Az egyik rendszer ellentmondás-mentességét tehát visszavezettük egy másik rendszer ellentmondástalanságára. Az axiómák függetlenségére és az axiómarendszer ellentmondástalanságára vonatkozó vizsgálatokból született meg a bizonyításelmélet. S itt említjük meg Gödel egyik tételének következményét, mely szerint egyetlen axiómarendszer ellentmondástalansági bizonyítása sem formalizálható az illető axiómarendszerben[14]. Az axiomatikus módszer modern formája Hilbert[15] munkássága révén alakult ki. Az euklidészi síkgeometria 3 alapfogalomból (pont, egyenes, sík), 3 alaprelációból (illeszkedés, közöttiség, egybevágóság), és 15 axiómából áll illeszkedési axiómák (2), rendezési axiómák (4), egybevágósági axiómák (6), párhuzamossági axióma, folytonossági axiómák (2). Ez a módszer azonban gyorsan átterjedt a geometriáról a matematika egyéb területeire is, így először az algebra, majd a matematika egyéb területeinek összekapcsolásaként az egész matematika újjáépítéséhez vezetett.

A nemeuklideszi geometria felfedezésének hatásaként új gondolkodásmód jelent meg a tudományelméletben is. Filozófiai értelemben ugyanis a párhuzamosság többféle értel-

mezésével nem csupán egy bizonyos geometriai igazság általános érvényessége cáfolódott meg, hanem az abszolút, örök, szükségszerű, egyetlen és időtlen Igazság[16] adta át helyét az alternatíváknak, a pluralizmusnak, a választás szabadságának. Az új igazság, a nemeuklideszi geometria igazsága azonban nem helyezte hatályon kívül a már létező és vele formálisan ellentétes korábbi euklideszi igazságot. Az érdekesség éppen az, hogy egyidejűleg mindkettőt az abszolút igazság értékével láthatjuk el. Szükségképpen és egyidejűleg kell az igazság értékét tulajdonítani az euklideszi és a nemeuklideszi geometriának. Hasonlóan történt ez a matematika egyéb területein, az algebrában és az analízisben is. A különböző algebrák felfedezése az absztrakt algebra kialakulásához, illetve az analízis aritmetizálásához vezetett.

Bolyai János sokat gondolkodott azon, hogy az a tér, amelyben élünk milyen szerkezetű lehet vajon Euklidész geometriája-e a bennünket ténylegesen körülvevő világ geometriája. A kérdésre Immanuel Kant és számos elismert filozófus egyértelműen igennel válaszolt[17]. Bolyai felfedezése azonban, amellyel sikerült megmutatnia egy másféle, a korábbi szemléletünktől eltérő geometria létjogosultságát, erősen megkérdőjelezte ezt. Felfedezése alapjaiban rengette meg az addigi, több mint kétezer éve szilárdan, magabiztosan álló azon térfelfogást, melyben a matematikai és a fizikai tér fogalmát nem különült el élesen. A nemeuklidészi geometriával bebizonyosodott, hogy a geometria axiómarendszere fejleszthető, hogy az egyes geometriák anyagi világra való alkalmazhatóságát csak a tudományos tapasztalat alapján lehet eldönteni. Az erre irányuló törekvések felélénkítették a körülöttünk levő világ mélyebb megismerésére törekvő fizikai, csillagászati kutatásokat is.

Hamarosan megszületett Riemann-nak A geometria alapjául szolgáló hipotézisekről c. munkája[18], amelyben egy újabb geometria lehetőségét mutatta meg. Ezen munka révén vált egyértelművé, hogy nemcsak egy, hanem két nemeuklideszi geometria is létezik, amely a hiperbolikus geometria mellett az elleptikus geometria nevet kapta. gy a XIX. század vége felé közeledve már három geometria is látókörben volt. gy megindultak a kutatások arra vonatkozólag, hogy vajon melyik geometria az, amelyik a Föld görbült felszínén érvényes. Ha a Földet tökéletes gömb alakúnak tételezzük fel, akkor nevezzük a felszínén érvényes geometriát szférikus geometriának.

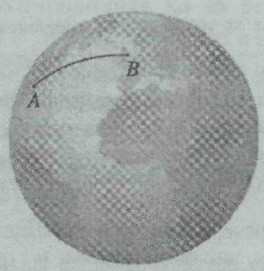

6. ábra

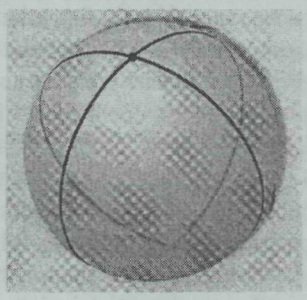

7. ábra

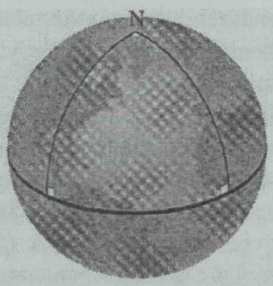

8. ábra

Ezen geometria egyenesei a gömbi főkörök, amelyek a gömb felszíne mentén haladó, az adott pontok közötti utat határozzák meg (6. ábra). A szférikus geometriában bármely két egyenes a gömbfelszín két átellenes pontján találkozik, azaz a szférikus geometriában nincsenek párhuzamos egyenesek (7. ábra).

Ebben a geometriában bármely háromszög belső szögeinek összege nagyobb 180-nál (8. ábra), tehát elliptikus geometriával van dolgunk.

A Riemann-féle ún. gömbi geometria összefüggéseinek megismerése lehetővé tette Albert Einstein számára azt a térszerkezeti leírást, mely elvezetett az általános relativitáselmélet kidolgozásához. A jelenleg ismert jelenségeket legjobban leíró általános relativitáselmélet alapján a fizikai térben a Rimann-féle geometria teljesül.

A fentiekhez hasonló egyszerű módon reprezentálhatjuk a térben a hiperbolikus geometriát is. Ehhez tekintsük a 9. ábrán látható speciális görbe, az ún. traktrix alakját.

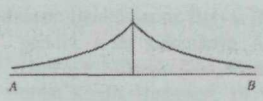

9. ábra

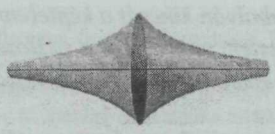

10. ábra

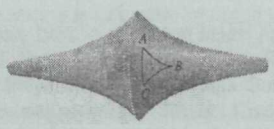

11. ábra

Két traktrixot szembehelyezve egymással, majd az AB vonal körül megforgatva egy olyan felületet kapunk, amelyet pszeudoszférának nevezünk (10. ábra). Ezen felület mindkét irányban végtelen, s egyre jobban rásimul az AB tengelyre. A pszeudoszférán elhelyezkedő bármely háromszög belső szögeinek összege kisebb, mint 180 (11. ábra). A hiperbolikus geometria a pszeudoszféra geodetikusainak geometriája.

Betekintve röviden a három, egymástól lényegesen eltérő geometriába felmerül a kérdés, hogy melyik tehát az igazi, az Univerzumban uralkodó geometria? Erre nem tudunk egyértelmű választ adni. A Természet ugyanis objektív, az embertől független törvények alapján működik, míg a különböző geometriák emberi alkotások. Csak annyit mondhatunk, hogy mai tudásunk szerint melyik geometria az, amelyik a legjobban összhangban van megfigyelési adatainkkal.

Ennek megfelelően azt mondhatjuk, hogy a föld felszínén az Euklidészi geometria áll a legközelebb a szemléletünkhöz, tehát ezt tarthatjuk emberi léptékben mérve a fizikai világ valódi geometriájának.

Ha azonban a galaxisunk határain túlra is kitekintünk, akkor a klasszikus newtoni fizika helyét Einstein relativitáselmélete veszi át, ekkora távolságokban már a nemeuklideszi geometriák tűnnek helyénvalónak. Az Univerzum elmélete alapján lehet csak azt eldönteni, hogy melyik geometriát válasszuk a jelenségek leírására. Ha a világegyetem tágulása nem tart örökké, s egy idő elteltével majd a tágulás után összehúzódásba megy át, akkor a Riemann-féle geometriát célszerű választanunk. Ha viszont az derülne ki, hogy a tágulás állandóan folytatódik, akkor a tér igazi geometriája a hiperbolikus geometria lenne.

Bolyai korát jóval megelőzve a természettudományok kialakulásának kapuján, Galilei azt írta, hogy: A Természet könyve csak azok előtt áll nyitva, akik ismerik a nyelvet, ame-

lyen írva van: a matematika nyelvét. Ma a modern korban, az információ, a kommunikáció és a számítógépek korában a 200 éve született Bolyai Jánosra emlékezve csak azt mondhatjuk, hogy Galilei hitvallása máig is érvényes. Az élet kimeríthetetlen számú és szabad szemmel többnyire már láthatatlannak tűnő mintázatait csak újabb és újabb, Bolyai felfedezéséhez mérhető világok zárjainak nyitját megtalálva ismerhetjük meg. Bolyai János egy ilyen kulcsot megtalálva nemcsak a matematikában, de a tudomány egyéb területein is óriási perspektívát nyitott meg fejlődés számára. Ezen befejező gondolatokat nálunk sokkal szebben fogalmazta meg Babits Mihály már a bevezetőben is idézett Bolyai c. versében:

Új törvényekkel, túl a szűk egen,
új végtelent nyitottam és eszemnek
király gyanánt, túl minden képzeten

kirabolván kincsét a képtelennek
nevetlek, mint Istennel osztozó,
vén Euklides, rab törvényhozó.

Jegyzetek: 1. A nemeuklideszi geometria valójában csaknem egyidőben három egymástól távol eső helyen, egymástól függetlenül alakult ki. Kialakítói Carl Friedrich Gauss (1777—1855), Bolyai János (1802—1860) és Nyikolaj Ivanovics Lobacsevszkij (1793—1856). Gauss valószínűleg 1819 és 1824 között, Bolyai 1823. novemberében, Lobacsevszkij pedig 1826 és 1829 között jutott el a nemeuklideszi geometria gondolatához. — — 2. Bolyai János kidolgozott geometriai elmélete apja, Bolyai Farkas Tentamen (Kísérlet) (1832—33) c. könyvének egyik függelékeként jelent meg és Appendix (Függelék) néven vált ismertté. A 43 fejezetből álló 26 oldalas munka teljes címe: A tér abszolút igaz tudománya a XI. Eukleidészi-féle axióma (a priori, soha el nem dönthető) helyes vagy téves voltától független tárgyalásban: annak téves volta esetére, a kör geometriai négyszögesítésével. — — 3. A geometria deduktív tudománnyá fejlődése Hippokratészt (kb. i. e. 450—430) megelőző időkre esik. Hippokratész Elemek címen megírta a geometria első tankönyvét, melyben megkísérelte logikai rendszerbe összefoglalni kora geometriai ismereteit. — — 4. A 9. századból ránkmaradt másolatok alapján az első nyomtatott példány Velencében latin nyelven jelent meg. Állítólag az Elemek mellett a Biblia az a könyv, melyet a nyugati világ történelme során többször sokszorosítottak és tanulmányoztak. — — 5. Az elemekben a definíció, a posztulátum és az axióma mást jelent, mint a mai értelmezésük. 1. definíció például: Pont az, aminek nincs része. Ezt ma nem definiáljuk, alapfogalomnak tekintjük. A posztulátum és axióma különbsége idővel elmosódott, ma inkább axiómáról és axiómarendszerről beszélünk. — — 6. Euklidész posztulátumai a következők voltak: 1. Bármely pontból minden más ponthoz húzható egyenes. 2. Az egyenes bármeddig meghosszabbítható. 3. Bármely pont mint középpont körül akármekkora sugárral kör rajzolható. 4. Minden szög derékszög. 5. Ha egy egyenes másik két egyenest úgy metsz, hogy a metsző egyenes ugyanazon oldalán belül keletkező két szög összege a derékszög kétszeresénél kisebb, akkor a két egyenes határtalanul meghosszabbítva azon az oldalon találkozik, amelyiken a derékszög kétszeresénél kisebb összegű két szög van. Ez utóbbi egyes kiadásokban XI. axiómaként is szerepel a különböző kiadások eltérő számozásai miatt. — — 7. A geometriai alapfogalmakat illetően teljes egyetértés alakult ki. Ilyen alapfogalmak a pont, egyenes, sík és a tér. — — 8. Bolyai János apja, Bolyai Farkas ismerve a számos próbálkozási kudarcot (saját sikertelenségét is ideszámítva) 1820 április 4.-én a következőket írja fiának: Megfoghatatlan, hogy ez az elháríthatatlan homály, ez az örök napfogyatkozás, ez a mocsok hogyan hagyatott a Geometriában, ez az örök felleg a szűztiszta igazságon — — 9. Az 5. posztulátum tagadása alapján tekintve a P ponton keresztül több olyan egyenes is húzható, melynek nincs közös pontja e egyenessel. Az egyeneseket az ábrán szemléltetve kénytelenek voltunk hétköznapi értelemben görbe vonalakkal szemléltetni. A hétköznapi szemléletünknek tehát nem felel meg ez a geometria, de ettől még logikus, ellentmondásmentes rendszernek bizonyult. Belátható, hogy ilyen értelemben végtelen sok olyan egyenes húzható, amelynek nincs közös pontja e-vel. — — 10. Ahogyan már korábban is megjegyeztük, Bolyai Lobacsevszkijjel lényegében egy időben és tőle függetlenül dolgozta ki ezt a geometriát. — — 11. Egy elméletről akkor mond-

juk, hogy konzisztens, ha nem fogalmazható meg benne olyan T állítás, hogy T és nem T egyaránt bizonyítható. — — 12. Az első öt ábrát a salgótarjáni Bolyai János Gimnázium honlapjáról vettem. — — 13. Szemléletünk alapján ezeket nem látjuk e-vel párhuzamosaknak. — — 14. Kurt Gödel: Über formal unentscheidbare Stze der Principia Mathematica und verwandter Systeme I (Monatshefte für Math. und Phys. 38, 1931). Itt találhatjuk a nevezetes Gödel tételt, miszerint: Egy adott axiómarendszerben mindig megadható olyan állítás, amelynek igaz vagy hamis voltát eldönteni nem lehet. — — 15. Hilbert A geometria alapjai (1899) c. művében találhatjuk meg az axiómarendszer részletes leírását. — — 16. Még Isten sem képes arra a csodára, hogy olyan háromszöget teremtsen, amelyben a szögek összege nem 180. Idéztük Tóth Imre nyomán Aquinói Szent Tamást. In: Surányi László: Tóth Imréről. 94. oldal. — — 17. Kant azt állította, hogy a tér csak az ember szemléleti formája. A Kritik der Vernunft (1781) c. műve körüli viták fellendítették a párhuzamossági axiómával kapcsolatos kutatásokat. Azzal hogy a párhuzamossági axiómát megpróbálták a maradék axiómarendszerből levezetni, a geometria tapasztalattól való függetlenségét szerették volna bizonyítani. 1760—1800-ig 67 ilyen jellegű munka jelent meg. — — 18. Ezt a mindössze 19 oldalas dolgozatot Bernhard Riemann (1826—1866) 1854. június 10-én olvasta fel a göttingai egyetemen docensi próbaelőadásként. A későbbi matematikusok által terebélyessé fejlesztett, a Riemann.terek alapjait tartalmazó dolgozatot csak 1868-ban publikálta Richard Dedekind (1831—1916).

Irodalom: Benkő Samu: Bolyai János vallomásai. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968. — — Bolyai János: Appendix, A tér tudománya. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. — — P. J. Davis-R. Hersh: A matematika élménye. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1984. — — Dávid Lajos: A két Bolyai élete és munkássága. Gondolat Kiadó, Budapest, 1979. — — K. Devlin: Matematika a láthatatlan megjelenítése. Műszaki Kiadó, Typotex Kiadó, Budapest, 2001. — — Euklidész: Elemek. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. — — Filep László: A tudományok királynője. Typotex Kiadó, Budapest, 1997. — — Kiss Elemér: Matematikai kincsek Bolyai János kéziratos hagyatékából. Akadémiai és Typotex Kiadó, Budapest, 1999. — — Sarlóska Ernő: Az igazság igájában Bolyai János a gondolkodó. In: Bolyai Jánosra emlékezzünk születésének 175. évfordulóján. 41—55. — — Staar Gyula (szerk.): Bolyai Jánosra emlékezzünk születésének 175. évfordulóján. TIT, Budapest, 1978. — — Surányi László: Tóth Imréről.Typotex Kiadó, Budapest, 2002. — — Tóth Imre: Isten és geometria. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. — — Tóth Imre: Bécstől Temesvárig: Bolyai János útja a nemeuklideszi forradalom felé. Typotex Kiadó, Budapest, 2002. — — Vekerdi László: A Bolyai kutatás változásai. Természet Világa, 112. évf. 2.sz. — — Weszely Tibor: Bolyai János matematikai munkássága. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1981. — — Weszely Tibor: Bolyai János. Vince Kiadó Kft., Budapest, 2002.

MAGASSY LAJOS

Egy életmű kérdőjelei

Jávor Pál festőművész pályaképe

Jávor Pál, eredeti nevén Klein Lipót, 1880. november 13-án született Budapesten a Terézvárosban (VI. kerület, Rákosárok [ma Csengery] utca 70.), a Vágújhelyen született Klein Manó rőfösáru-kereskedő és a Révkomáromban született Redner Róza Krisztina elsőszülött gyermekeként egy zsidó származású családban.[1] Szüleiről, esetleges testvéreiről, Jávor gyermekkori éveiről az általunk ismert források birtokában további részleteket nem tudunk. Jávor középiskolai tanulmányait egy reáliskolában folytatta. A rajzolás iránti tehetsége már ebben az időben megmutatkozott, ezt látszik bizonyítani az az adat, mely szerint a reáliskolával párhuzamosan felső iparrajziskolába is járt volna.[2] Szülei fiukat vasutasnak szánták (feltehetően vasútmérnöknek vagy más egyéb magasabb képzettséget kívánó vasúti pályára),[3] Jávor ezzel szemben az Országos Magyar Rajztanárképzőben tanult tovább, ide az 1899—1900-as tanévben iratkozott be.[4] Gyulai László, Aggházy Gyula, Hegedüs László, Székely Bertalan volt itt a tanára.[5] Székely Bertalan különösen megkedvelte, felismerte tehetségét, az iskolai órákon kívül is tanította őt.[6] Főiskolás korából értesülünk első műveiről is. Egy katalógus adata szerint már 1900-ban festett egy önarcképet.[7] Harmadéves korában, 1901 végén, két arcképét állította ki a Műcsarnok, melynek haláláig rendszeres kiállítója maradt kisebb kihagyások-

Jávor Pál. Fénykép. A Hét 24. évf. (1913. dec. 14.) 50. sz. Címlap.

kal.[8] Saját közlése szerint 1903-ban Münchenben állították ki egy önarcképét.[9] 1903-ban nyerte el az OMK-tól ugyancsak a néhai özv. Nadányi Albertné ötszáz koronás ösztöndíját, melyet ekkor még pályázati hirdetés nélkül lehetett megkapni.[10] Az ösztöndíjról továbbit nem mondhatunk, a műcsarnok katalógusaiban nem találkozunk vele. A tehetséges növendéket a Rajztanárképző 1903-ban elküldte egy rövid ideig tartó olaszországi tanulmányútra.[11] Jávor Folignot, Assisit, Perugiát, Sienát, Orvietót látogatta meg, vagyis főleg a 14., illetve 15. századi festészeti emlékeikről nevezetes umbriai városokat.[12]

Az 1903—1904-es tanév első félévében szerezte meg új rendszerű diplomáját, mely középiskolai, polgári és ipartanműhelyi rajzoktatásra képesített.[13] Tanítani azonban nem kezdett el.[14] A diploma birtokában, 1904 elején változtatta családnevét Jávorra,[15] valószínűleg — bár ma még nem tudjuk — ekkortájt léphetett ki a zsidó felekezetből és tért át a római katolikus hitre.[16] Ugyanebben az évben kezdhette el katonai szolgálati idejét, úgynevezett önkéntesi évét.[17] A pályakezdő fiatal Jávor sikeresen bekapcsolódott a művészeti életbe, a kritika is reményekre jogosító tehetségnek tartotta.[18] Lyka Károly is megemlítette őt műcsarnoki kritikájában 1904-ben,[19] sőt Lyka egy szénrajzát is megvásárolta és a Nemzeti Szalon 1904-es első kiállításán már mint a Művészet tulajdonaként lehetett találkozni e művel (Csavargó). A Művészet 1906-ban reprodukálta is e rajzot.[20] Jávor már ekkor dolgozni kezdett a Művészet című folyóirat számára, stilizált fejléceit, záródíszeit a lap 1910-ig közölte.[21] Jávorról tudjuk, hogy ekkoriban ex librisek készítésével is foglalkozott, ő tervezte Ámon Ottó, a szocialista Koch Ferenc, Berán Lajos szobrász (róla arcképet is festett), Zerkovitz Emil, a neves közgazdász, mérnök ex librisét.[22] A Nemzeti Szalon 1906-ban ugyancsak könyvjegyeket állított ki tőle.[23] Itt említjük meg, hogy fiatalon plakátot is tervezett.[24]

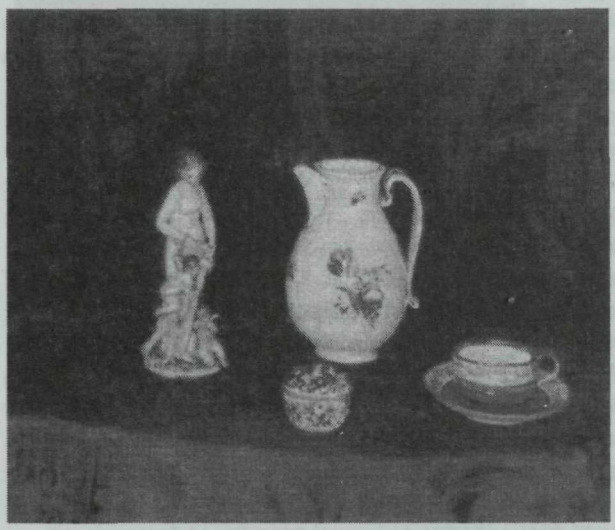

Csendélet porcelánokkal. Olaj, vászon. 5764 cm. Jelölve balra fent: Jávor Pál 922. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 16. Festményárverés. 1997. október 7—8. p. 54. 329. sz.

Izgalmas és tanulságos lenne majdan annak felderítése és körbejárása is, hogy Jávornak élete folyamán milyen művészi és művészeten kívüli kapcsolatrendszere volt (a művek címei, dedikációi is sokszor segíthetnének ebben). Az viszont ismert, hogy az ifjú Jávor a Japán kávéház asztaltársaságához tartozott és a „nagy öregek" körül kialakult fiatal csoport tagja volt (Falus Elek, Pólya Tibor, Hermann Lipót, Horthy Béla, Stróbl Alajos, Mester Jenő), Hermann Lipót szerint emellett a New York kávéházat is látogatták a fiatalok Jávorral közösen.[25]

Jávor záródísz-, könyvjegy- és plakáttervező tevé-

kenysége természetesen másodlagos jelentőséggel bírt festészete mellett. Főiskolás éveiben és utána is még a kiállításokon nagyrészt arcképekkel, valamint emberábrázolásokkal jelentkezett, műcsarnoki szereplésének első periódusában, az 1907—1908-as téli kiállításig, pedig zömében ilyen műveket állított ki. Tisztázódni látszik az is előttünk, hogy Jávor kezdetben barna tónusú, konvencionális képeket festett.[26] Datált, sötét háttérből előderengő női portréja (1902) tanúsítja ezt a megállapítást.[27] Stíluskritikai alapon szintén korai művei közé sorolható további két festménye: Önarcképe, melyen szintén árnyékból előtűnő arcot láthatunk, és Orbán Dezső arcképe.[28] A fenti művek valószínűleg a Műcsarnokban kiállított (1901—1905) arcképei közül valók.

Női portré. Olaj, karton. 2418 cm. Jelölés hátul: Mély tisztelet jeléül Nagys. Telcs Ede szobrászművész Úrnak (Bp. 1902. XI. 8.) Klein Lipót. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 72. Festményárverés. 2001. október 16. 92. sz.

Jávorra az elkövetkezendőkben tanulmányokban, utazásokban, ösztöndíjakban gazdag évek vártak. A szolgálati idő letelte után továbbtanulásra szánta el magát: az 1905/6-os tanévben Benczúr Gyula mesteriskolájának növendéke lett.[29] A művész szerint azonban csak egy-két hónapig látogatta Benczúr iskoláját.[30] A Benczúr-iskolának bizonyosan szerepe lehetett abban, hogy oly kitűnően megtanulta az anyagok megfestését. Arra vonatkozólag, hogy az iskola tagjaként milyen képeket festett, a későbbi híradások különbözőképp emlékeznek vissza: van, aki szerint még sötét tónusú képeket festett,[31] más forrás szerint már „impresszionistákat".[32] Ha ezen ellentmondást nem is tudjuk megfejteni, festészetének átalakulását erre a korszakra tehetjük. A kérdés súlyát csökkenti, hogy a mesteriskolában töltött idő és a változást hozó szolnoki művésztelepre való leköltözés között csak hónapokban mérhető a távolság.

Az ismert források konkrét évszámhoz nem kötik, de körülbelül 1905 végén vagy 1906 elején folyamodott Kohner Adolf, a nagy mecénás báró, a Szolnoki Művészeti Egyesület első alelnöke 1905-ben alapított ösztöndíjáért.[33] 1906-ban ezzel összefüggő fontos esemény történt Jávorral: ez évben, egy forrás szerint tavasszal, lehívták a szolnoki művésztelepre.[34] A meghívás részleteiről nem értesülünk. A szolnoki művésztelepre való meghívás véleményünk szerint nem lehetett más, mint az elnyert ötszáz koronás Kohner-féle ösztöndíj

egyenes következménye. Ugyanis, akiknek a pályázatát az ösztöndíjra a művésztelep tagjaiból álló bizottság elfogadta, azoknak a telepen való továbbtanulást és hat hónapra lakást és műtermet biztosítottak.[35]

1906-ban Jávor kapta meg újra a Nadányiné-féle ösztöndíjat.[36] Egy adat szerint Nadányiné díját első nagyobb művével nyerte el, amit már Szolnokról küldött be a Műcsarnokba.[37] A díj szempontjából egyedül számításba vehető kiállítás valóban említésre méltónak tartható: az 1906-os tavaszi tárlaton Jávor két festménye az első teremben kapott helyet élvonalbéli festők között. A teremben valamilyen okból leginkább a borús, melankolikus tematikájú képeket állították ki. Joggal feltételezhetjük, hogy az említett teremben kiállított Bohém nyomorúság vagy esetleg a Bánat című művével szerezte meg az említett díjat[38] Jávor ezen túlmenően 1906-ban megpályázta az ezerkoronás állami ösztöndíjat,[39] melyet az OMKT javaslatára a Vallás- és Közoktatási miniszter adományozott a végzett növendékeknek. Jávor is elnyerte ezt, rajzokat, grafikákat kellett benyújtania.[40] Jávorról tudni kell, hogy 1904—1907 között több művészeti technikában is kiállított az olajfestmények rovására (szénrajz, pasztell, tempera), így lehet, hogy ezen beadott pályaműveiből is kiállított. Véleményünk szerint is csak a fenti ösztöndíjak birtokában vághatott neki nyugat-európai körutazásának,[41] mely 1906-ban történt,[42] minden bizonnyal annak második félévében, ugyanis ekkor nem állított ki a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban sem. Jávor Bécset, Párizst, Brüsszelt, valamint Brügge-t tartotta érdemesnek megemlíteni.[43] A felsoroltak mellett több okból gyaníthatjuk, hogy a körutazás keretében, vagy netán attól függetlenül, más alkalommal Olaszországban (Velencében) is megfordult ekkortájt. Jávor jelezte („stb.") felsorolásában, hogy nem hozta szóba az összes várost.[44] Másodszor, egyik rövid életrajza útállomásaként jelölte meg Olaszországot és Velencét.[45] Harmadszor, Jávor első gyűjteményes kiállításán, 1910-ben, négy velencei látképet is kiállított „Brüggei tér" című műve mellett.[46]

A hazatérő Jávor a Műcsarnokban és a Nemzeti Szalonban is jelentkezett műveivel. 1907 tavaszán japán öltözékű nőalakjáról (Vörös) a műcsarnoki katalógus — őtőle első ízben — reprodukciót közölt.[47] Az említettnél nagyobb siker és megtisztelés lehetett számára 1907 márciusában az, hogy a Nemzeti Szalon palotafelavató kiállítására a nagybányaiakkal rokon szellemiségű szolnoki festők közül, Fényes és Zombory mellett, a fiatal Jávor két képét is beválogatta a nevesebb festők közé Ferenczy Károly, a Nemzeti Szalon alelnöke, aki a kiállítás képanyagát állította össze.[48] Jávor kialakult kapcsolatai, művészi irányultsága kapcsán is 1907-ben a MIÉNK csatlakozó tagjává vált.[49] Már a MIÉNK első, 1908. januári kiállításán részt vett és a további két MIÉNK kiállításon is (1909. február — március, 1910. január — február).[50] Kapcsolatot láthatunk azon két tény között, hogy Jávor a MIÉNK fennállása alatt 1907 végétől 1911 elejéig nem állított ki a Műcsarnokban, hanem a MIÉNK-et befogadó Nemzeti Szalonban. Ez akár a Műcsarnoktól való elhatárolódásként is értékelhető az egyébként a művészeti közéletben nem aktív Jávor részéről a MIÉNK irányvonalának megfelelően.

Jávor ez idő alatt külföldön is járt. 1907—1908-ban Párizsban és Münchenben.[51] Párizsban a Julian akadémián dolgozott egy darabig,[52] más adat szerint az Ecole des Beaux Arts-ban is megfordult.[53] Második párizsi tartózkodása idejéből ismerünk ott készült olajfestményt,[54] grafikákat,[55] ami szintén huzamosabb jelenlétre utal. Távollétét jelzi, hogy

kiállítói aktivitása is igencsak csökkent 1907 és 1908 májusa között.[56] 1908 augusztusában pedig Berlinbe utazott ismeretlen okból és ideig.[57]

Budapesti szereplései, külföldi útjai mellett leginkább a művésztelepen időzött 1907—1910 között. Szolnoki jelenléte olyannyira intenzív, hogy a katalógusok a szolnoki művésztelepet jelölik meg a művész lakóhelyéül 1907-ben, 1908 őszén, de még 1910 elején is legutoljára.[58] A fentiek igazolják az irodalom megállapítását, hogy ez idő tájt lejárt Szolnokra.[59]

A történésekben gazdag évek művészi impulzusokban is bővelkedtek. Ha hitelt adunk Hermann Lipót visszaemlékezéseinek, Jávor nyitott és érdeklődő volt az új festészeti törekvések iránt.[60] Legkorábbi adatunk 1906 tavaszáról származik a feltételezett Nadányiné-díjas festmény kapcsán arról, hogy erőteljes színeket használt.[61] Egy évvel később az előbb említett Vörös című képéről is hasonlóképp emlékeztek meg.[62] A későbbi visszaemlékező írások is egyértelműsítik azt a tényt, hogy Jávor ekkoriban a posztimpresszionista festészet hatása alá került.[63] Festészetének alakulására alapvető hatással volt a Szolnokra lejáró művészek közössége, elsősorban a telep stílusmeghatározó egyéniségének, Fényes Adolfnak posztimpresszionista festészete. Kezdetben Fényesnek a plein air eredményekre építő, a Nap fényhatásaiból kiinduló posztimpresszionizmusa, majd a stilizáló, dekoratív, szecessziós ízű posztimpresszionizmusa (1907—1912) jelenthetett követendő példát számára.[64] Csak elgondolhatjuk, hogy Párizsban is találkozhatott a kortárs, illetve a közelmúlt francia festészetével, és ez is inspirálóan hathatott rá. A Franciaországban festett Bretagne-i táj című festménye lendületes, energikus, egyszerűsítő formáival, vad vörös és kalapácskék színeivel mintha egy új formanyelvvel való kísérletezés tanúbizonysága lenne.[65]

Jávor festészetéről elsősorban a művei beszélhetnének. A szolnoki művésztelepre való bejutását követő évek festészetéről ellenben kevés támpontunk van. Ez részben annak is betudható, hogy Jávor a műveit elég ritkán, ötletszerűen datálta. Viszont dekoratív, olykor kontúros, posztimpresszionista korszakából ismerünk képeket, készülésük idejét is jól lehatárolhatjuk. A szolnoki Damjanich János Múzeum állandó kiállítása Jávor ezen képeit vonultatja föl (Cigánylány, Virágcsendélet, Fiú portré).[66] Itt látható, hogy valóban Fényes szecessziós ihletésű posztimpresszionista korszakával rokon festészetet művelt. Vásznairól ömlik a fény, színei átütő erejűek,[67] de egyszersmind hallatlanul kulturáltak. Ecsetjárása érzékletes, anyagszerűen, vastagon rakta fel a festéket, bátran élt a harmadik dimenzió adta lehetőségekkel, hiszen fehér csúcsfényei, akárcsak Fényes munkáin, kiemelkednek a képsíkból. Jávor a kifejezés érdekében asszimilálta a modernnek számító festészet eredményeit, csakhogy puhán modellált formái zártak, tárgyiasak maradtak. A rajzi, plasztikai értékek nem kérdőjeleződtek meg nála, a naturalista hagyomány biztos alapot jelentett számára. Nagy műgonddal, lelkiismeretesen megfestett alkotásainak velejárója az illuzionizmus: a képtárgyak az anyagszerűség benyomásával ajándékoznak meg, ha kellő távolságból szemléljük őket. Fontos kitérnünk arra is, hogy témaválasztásában is tetten érhető a Fényes által képviselt festői irány. Jávort az intim, bensőséges festői feladatok vonzották, mindamellett tematikája széles körű maradt: legfőképp csendéletek, enteriőrök, aktok, arcképek, tájképek váltak fő tárgyköreivé életre szólóan.

Posztimpresszionizmus felé hajló stílusperiódusának datálható művei 1909—1910 körül készültek, ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne nagyobb időintervallumban gondolkodnánk e korszakáról. A Virágcsendélet (Virágok cserépben) a MIÉNK harmadik kiállításán tűnt fel először 1910 januárjában,[68] a Cigánylány pedig első gyűjteményes kiállításán 1910 decemberében.[69] Ezeket a dekoratív kísérleteket egyébiránt a kritika újszerűként üdvözölte.[70] Ezekhez a jól ismert festmények köré stíluskritikai alapon több hasonló felfogású mű kapcsolható, melyek nagyrészt a műkereskedelemben bukkantak fel.[71] Jávor Pál életműve a művészettörténet-írásban és következésképp emlékezetünkben szerény helyet kapott ugyan, de bizonyára nem véletlen, hogy munkásságának ezen legprogresszívebbnek tarható része vált ismertté az elmúlt évtizedekben.

Jávor a Nemzeti Szalonban való kiállításait és ottani szerepvállalását (tudjuk róla, hogy 1911 előtt valamikor a Nemzeti Szalon választmányi tagja is volt)[72] az 1910 decemberében rendezett első gyűjteményes kiállításával koronázta meg és egyben zárta le,[73] többé nem állított ki a Nemzeti Szalonban, leszámítva néhány tárlatot az 1920-as évben.[74] A kritika alapvetően nem fogadta rosszul kiállítását. Csendéleteit és enteriőrjeit elismeréssel illették.[75] A Hét kritikusa festészetének fogalmakkal való leírásával is megpróbálkozott.[76] Arcképeiről már megoszlottak a vélemények.[77] Két kritikus ezeken túlmenően Vázsonyi Vilmos politikusról készült konvencionálisan megfestett portréját élesen megbírálta, ízléstelennek minősítve azt.[78] Nem egy helyről megfogalmazódott az is, hogy a gyűjtemény, illetve maga Jávor ingadozó festészetet képvisel.[79] Ennek az ítéletnek kialakulásában közrejátszhatott az, hogy Jávor természetszerűleg több év termésből válogatott és művészi útkeresésének különböző fázisai együtt voltak láthatók, és tőle sem lehetett idegen, hogy más-más felfogásban fessen.[80] Gál Gyula színészről készült portréjával (Nyaraló színész) viszont elnyerte a neves műgyűjtő, Nemes Marcell jubileumi ötszáz koronás díját.[81] Kollektív kiállítása előtt, 1910 folyamán településhetett vissza Budapestre Szolnokról.[82] Első ízben rendelkezett bejelentett lakcímmel, ami arra utal, hogy önálló lakáshoz jutott.[83] A lakcímváltozásból azonban korántsem következtethetünk arra, hogy végleg elszakadt volna Szolnoktól. Mint későbbiekben látni fogjuk, szoros kapcsolatban maradt a művészteleppel.

Az 1910-es évek eleje három művészteleppel fennálló állítólagos kapcsolatai miatt is érdekes. Lyka szerint Jávor rövid ideig dolgozott a gödöllői művésztelepen,[84] a Művészet című folyóirat ismeretlen szerzője (lehet, hogy éppen Lyka volt az) is megemlíti, hogy gyűjteményes kiállítása előtt Gödöllőn festett Jávor egy sor képet és ezeket is bemutatta.[85] A MIÉNK gyakorlati feloszlása, utolsó kiállítása és Jávor Pestre költözése, a gyűjteményes kiállítás között elvben adódhatott egy időszak, amikor Gödöllőn járhatott, bár Jávort eddigi személyes kapcsolatai, művészi törekvései alapján nehéz elképzelnünk Gödöllőn.[86] Festészetére sem bírhatott számottevő hatással.

Jávor tevékenykedését a kecskeméti művésztelepen ma már tényként kezeli az irodalom, holott az több mint kétséges.[87] Egri Mária említette meg Jávort a kecskeméti művésztelepen kapcsolatban, hivatkozási alapul Telepy Katalin kiállításkatalógusát adta meg,[88] azonban e katalógus bevezetőjében Telepy nem említette meg Jávort,[89] viszont Vásárfia című képét (a kecskeméti Katona József Múzeum tulajdonát) közölte, ami közvetve Jávor kecskeméti tartózkodására való utalásként is felfogható.[90] A szóban forgó kép egyébként Nemes Marcell ajándéka révén kerülhetett Kecskemétre 1911-ben, amikor Nemes nyolcvan

képet ajándékozott a városnak, hogy megvesse képzőművészeti gyűjteményének alapját.[91] A mű 1910 januárjában, a MIÉNK harmadik kiállításán szerepelt[92] és ott vehette meg Nemes. A festmény nem hozható kapcsolatba Kecskeméttel, hiszen tudjuk, hogy 1911 tavaszán költöztek le legelőször művészek Kecskemétre.[93] Egyáltalán Kecskemét említésének jogosságára csak egy adatot találhatunk: a Nemzeti Szalon Almanachja 1912-ben azt jegyezte meg, hogy a még alakulóban lévő kecskeméti művésztelepen további művészek fognak működni, közöttük Jávor Pál.[94] Természetesen Jávor rövid időre akár Kecskeméten is megfordulhatott, de ottani jelenlétének bizonyítása megalapozást kívánna.

Jávor mindezek mellett Szolnokhoz kapcsolódott ezután is. Legkésőbb 1911-ben már biztosan fölvették törzstagnak a művésztelepre.[95] Lyka úgy indokolta ezt, hogy Kléh János, Vidovszky Béla és Jávor azért válhatott törzstaggá — a kontextus szintén 1911 körüli időpontot sejtet —, mert Bihari Sándor (1906) és Mihalik Dániel (1910) halálával és Olgyay Ferenc Kecskemétre távoztával a telep három helye megüresedett, illetve üresen állt.[96] A törzstagság ekkor már a Művészeti Egyesület igazgatósági tagságával és önálló, kedvezményes térítési díjú műteremmel, művészlakással járt együtt.[97] Jávor nem is adta fel szolnoki lehetőségeit más művésztelep kedvéért, hiszen a folyóiratok, különböző napilapok több-kevesebb folyamatossággal tájékoztattak Jávor szolnoki jelenlétéről, így például a tízéves jubileumi ünnepség alkalmával tartott műhelykiállításáról 1913-ban.[98] Legkésőbbi adatunk 1920-ból tudósít arról, hogy a háború után a felújított műtermekbe visszaköltöztek a művészek, köztük Jávor is.[99] Minden valószínűség szerint élete végéig lejárt a művésztelepre, életművében végig megtalálhatók a szolnoki tematikájú képek. E megállapítás bizonyítékai tájképei, hiszen itt többször szerepel a címben a földrajzi megjelölés.[100]

Jávor 1911 elejétől újra kiállítója lett a Műcsarnoknak, folyamatos jelenléte egy idő után meghozta gyümölcsét. Ennek az évnek azonban legfőbb művészi teljesítménye egy eleddig tőle szokatlan művészeti technikában látott napvilágot. Megbízást kapott és vállalt a főváros iskolaépítési programjában felépülő szecessziós stílusú Soroksári úti népiskola és óvoda művészi alkotással való díszítésére.[101] Az új iskolák díszítése művészi alkotásokkal bevett gyakorlat volt e korszakban, több művész végzett ilyen munkákat (például Pór Bertalan, Márffy Ödön).[102] A feladat két részből állt: a kisebbik rész volt az óvoda fedett bejárata feletti timpanon kifestése. Ide galambokat etető, azokkal játszadozó kislányokat festett. A fő munka bent, az udvaron adódott. Itt egy gyermekek számára készült fedett, fából készült játszóhely két méter magas és tizenegy méter hosszú hátsó falszakasza várt rá.[103] Témául Kriza János gyűjtéséből (Vadrózsák) származó udvarhelyszéki népmese, a Möndölöcskék történetét választotta. Jávor három kulcsfontosságú epizódot választott ki a népmeséből és ezeket ábrázolta triptychon formában.[104] Minthogy falfestészettel eddig nem foglalkozott, kihívás lehetett számára a munka kivitelezése. A technikában egykori kedvelt mesterét, Székely Bertalant követte. Kazeinnal, túró és ammóniák-keverékkel vegyített porfestékkel festette a falra a képet al secco.[105] Az elkészült művet október 22-én mutatták be a közönségnek. Malonyay Dezső lelkesen dicsérte a művet és alkotóját, kiemelve a téma és a megjelenítés magyar és népi jellegét.[106] Az Újság kritikusa is komoly és becsületes munkának tartotta, de fenntartásainak is hangot adott. A Möndölöcskékkel kapcsolatban kompozíciós hibaként rótta fel a következőket: nem narratív a képsor, a triptychonon a két szárnyra jutottak a mozgalmas csoportok és a nagy színfoltok, míg a szélesebb középső rész

lényegében csak tájábrázolás, de az is kusza a sok motívum miatt. Jávor alakjait, tájait túl naturalisztikusnak tartotta, jobban kellett volna stilizálnia szerinte. A színeket is túl élénknek és kevésbé összefogottaknak találta, de ezt az al secco festés rovására írta. Bírálata azonban tekintetbe vette, hogy egy fiatal művész első kísérlete a megvalósult mű.[107]

Jávor 1912 közepén, év végén véglegesen letelepedett, a lakcíme élete végéig már nem változott többé (VII. kerület, Aréna [Dózsa György] út 80.).[108] Bár magánéletét érintő kérdésekről nem sokat tudunk, itt kitérhetünk rá, hiszen apósa is ugyanebben a házban lakott ugyanezen időponttól fogva. Jávor Szalay Mihály lányát, Margitot vette el feleségül. Szalay Mihály nyelvészeti, irodalmi, filozófiai doktorátussal rendelkező író, hírlapíró volt, ő alapította a Magyar Estilapot (1894), melynek sokáig főszerkesztője volt, a Glóbusz Nyomdai Rt. vezérigazgatói posztját is betöltötte egy időben. A fővárosi közgyűlésben különböző bizottságok tagjaként tevékenyen részt vett a közéletben.[109] Szalay ezenkívül irodalmi, elsősorban drámairói, munkásságáról is ismert.[110] Jávor házasságkötését úgy értékelhetjük, hogy megalapozott egzisztenciájú polgári, értelmiségi környezetbe nősült. A házasságkötés időpontjának megismerése további kutatást igényelne még, de ettől az időtől fogva ezt már tényként kell figyelembe vennünk. Arról sincs semmilyen adatunk, hogy Jávornak leszármazottai lettek volna. Hozzávetőleg 1913-tól kezdődően Jávor pályájáról egyébként is hézagosabb értesülésekkel rendelkezünk, ami arra a bizonyosan egyszerűsítő kijelentésre sarkall, hogy Jávor élete külső eseményekben ténylegesen kevésbé volt gazdag, a művész megállapodott.

Az év vége elismerést is tartogatott számára: a Műcsarnokban az 1912—1913. évi téli kiállításon aratta legnagyobb sikerét Merengő című művével, mely fekvő női aktot ábrázol, akinek kezén egy papagáj ül.[111] A kép Manet Olympiájának Jávor-féle parafrázisaként is felfogható. A festmény az Erzsébetvárosi Casino ötszáz koronás díját nyerte el, melyet a kiírás értelmében férfi vagy női aktot, aktcsoportot ábrázoló olajfestmények között osztottak ki. A díjat odaítélő testületbe három tagot a Casino, kettőt az OMKT delegált.[112] Jávornak a Műcsarnokban ez volt az egyetlen jegyzett és egyben legrangosabb díja, amit elért. A több ezer koronás díjak, állami aranyérmek mellett ez a díj szerényebbnek számított. A kiállítás némiképp rendhagyó volt a tekintetben, hogy javarészt fiatal művészek kaptak díjakat. A Szabad Művészet című folyóirat is bemutatta és ünnepelte őket. A Műcsarnok eddigi rossz tradícióinak kicsúfolásaként értékelte a folyóirat a hét tehetséges fiatal díjazását, akik megérdemelten kapták a neves zsűri által garantált jutalmukat.[113] A nagy méretű (149199,5 cm) Merengőt az OMKT megvette 4000 koronáért a Szépművészeti Múzeumnak, amely a maga költségén szintén vett ekkor egy képet Jávortól. (Gyümölcsök).[114]

A Merengő más szempontból is figyelemre méltó, nemcsak az általa szerzett megbecsülés körülményei okán. A Merengő stílusa már más, mint a korábban tárgyalt posztimpresszionista irányú művei. A festésmód is eltérő: Jávor e képre nem viszonylag vastag, hanem egyenletesen papírvékonyságú festékréteget hordott fel és egynemű, matt képfelületet ért el. Színei továbbra is élénkek maradtak, az akt testszínét körbefogó selymek zöldjének és lilájának és a hátsó fal vörösének nagy területeket egybefogó felületei nyugodt színharmóniát eredményeznek. Az anyagszerűség illúziójára való törekvést figyelhetjük meg többek közt a zöld selyem hajtogatott éleinek megfestésében.[115] Ugyanazt a festői problémát Jávor immár más festői eszközökkel próbálta megoldani. A fenti festésmódot figyelhetjük

meg ez időből két további művén, melyeket a műcsarnoki katalógus reprodukált.[116] A Házi oltáron, mely egy asztalra helyezett Mária-szobrot és oldalán egy hozzá imádkozó lányt ábrázol a hátteret eltakaró drapéria előtt, szinte teljes egészében a Merengőre emlékeztet.[117] Félalakos ülő női aktján, a Vöröshajú nőn is sok részlet árulkodik e festői felfogásról.[118] Nem tudjuk, hogy ez egy bizonyos számú műre kiterjedő kísérletezés volt nála, vagy ez jellemezte általában 1912—1913 körül Jávor festészetét, és kérdéses az is, hogy milyen hatások játszottak közre e művek létrejöttében.[119] Iménti és a későbbi művei egyben azt is jelzik, hogy a „Gauguin-láz"[120] véget érni látszott.

A Művészház előbb említett folyóiratával ekkor másképpen is kapcsolatba került Jávor, ő írta az említett, díjat hozó kiállítás kritikáját. Mint festő a kritikus szerepét nem vállalta magára. A művészeti élet megosztottságát, a műcsarnoki kiállításokat, a művész és a közönség kapcsolatát taglaló kiegyensúlyozott hangvételű írás került ki tollából. Soraiban ars poeticája is felbukkant: „Ha van bennünk, — mint magunk sokszor valljuk — isteni szikra, hogy azt — ami lelkünkben lobog,— égő színekben vászonra varázsoljuk: akkor ezeket a varázsokat soha és semmiféle alkalommal ne vonjuk el a közönség szeme elől."[121] Jávortól ez ideig más publicisztikát, írásművet nem ismerünk. Magával a Művészházzal is kapcsolatba került Jávor egy más válfajú megbízatás folytán, nem kiállítóként, hiszen nevével sohasem lehetett találkozni a Művészház kiállításain,[122] hanem a Művészház felavatandó palotájának belső dekorációjával kapcsolatosan.[123] A tervek szerint az emeleti nagy lépcsőházat felkért jeles művészek freskói, szobrai díszítették volna, közöttük Jávor freskója is. Körösfői-Kriesch Aladár, gr. Zichy István alkotásai 1913 februárjában már a helyükön voltak,[124] azonban nem tudjuk, hogy a többi alkotás megvalósult-e a későbbiekben.

Jávor a tízes években is az általa kedvelt műfajok körén belül alkotott, de kisebb változásokat megfigyelhetünk ezeken belül. Portréi között megjelentek a jómódú úriasszonyok arcképei, magas tisztségű személyek megörökítésére is kapott megrendelést: a főváros megbízásából három budapesti főpolgármester portréját (Fülepp Kálmán, Rottenbiller Lipót, Heltai Ferenc)[125] és egy miniszteri rangú államférfi arcképét készítette el.[126] Kiállított enteriőrjei körében megszaporodtak a különböző stílusban berendezett polgári szalonok, de palotaterem is került ecsetje alá.[127] Színvonalas aktjait is ebből az időből ismerjük, sőt egy aktkompozíciójáról is van tudomásunk.[128] Csendéletein a vidékies, népi tárgykör háttérbe szorult, a polgári környezet és az abban található tárgyak kerültek inkább megörökítésre. Budapesti tárgyú képeket is kezdett festeni már 1910 körül, témaként előszeretettel választotta lakásai környékét. 1913 decemberében a Könyves Kálmán Szalonban rendezett Budapesti képek című kiállításon is részt vett két képpel.[129] A portrémegrendeléseken kívül a főváros hatósági vásárlóként saját képtára számára jó pár budapesti témájú művet vásárolt tőle, de emellett más műfajú képeket is.[130] Jávor szolnoki témájú tájképeket is szép számmal festett ebben az időben, sőt az alföldi tájat ábrázoló festményeivel már elismerést is tudott szerezni, amint azt a későbbiekben látni fogjuk. Az imént számba vett új jegyek kialakulásában talán házasodása miatt megváltozott körülményei is szerepet játszottak.

Az első világháború kezdetén több szolnoki fiatal festő bevonult katonának, Egri Mária szerint Jávorra is a frontszolgálat várt, és azt is tudni véli, hogy szerencsés módon hadirajzoló lett, sajnos adataira vonatkozólag Egri nem adja meg forrását.[131] Jávor távollétére utalhat, hogy a Műcsarnok 1913—1914. évi téli kiállításától egészen 1916 október végi

gyűjteményes kiállításáig csak két ízben állított ki: a Műcsarnok téli tárlata helyett tartott háborús kiállításon 1914-ben,[132] és a sáros megyei orosz pusztítás miatt rendezett jótékonysági kiállításon vett részt 1915-ben, ahol egy tájképpel képviseltette magát a hétszázötven felajánlott mű között.[133] Külföldön pedig két festményével szerepelt a San Francisco-i Panama—Pacific nemzetközi kiállításon 1915-ben, ahol ezüstérmet nyert tizenegy másik magyar alkotóhoz hasonlóan.[134] Jó szereplésében része lehetett annak, hogy az amerikai zsűri a hazai viszonylatok ismerete nélkül értékelt. A díjazott magyar festők névsora és Az Újság nemtetszése, hogy a legkitűnőbb magyar művészek a zsűri hozzá nem értése miatt eredménytelenek voltak, erre enged következtetni.[135] Jávor az utóbbi, és a tanulmány elején említett müncheni kiállításon kívül még római és velencei nemzetközi kiállításokon vett részt műveivel,[136] ez utóbbiak időpontjai, körülményei is könnyen felderíthetők lennének a továbbiakban. Visszatérve hadirajzolói tevékenységére, fontos megállapítanunk azt az elgondolkodtató tényt, hogy a Nemzeti Szalonnál és az OMKT-nál rendezett Császári és Királyi Sajtóhadiszállás műkiállításain, de még a hadviselt művészeknek a kiállításán sem szerepelt Jávor egyszer sem.[137] Ilyen témájú képét is alig ismerünk, az Ernstnél 1916-ban bemutatott Orosz fogoly, illetve Orosz lányok című rajzok talán hadirajzolói minőségére vetnek halovány fényt.[138]

A nyilvánosságtól távol töltött hosszabb időszak után az Ernst Múzeumban rendezett második gyűjteményes kiállításával mutatkozott be újra. Kiállítása 1916. október 22-én nyílt meg nagy érdeklődés mellett,[139] több mint száz művel, grafikákkal, festményekkel jelentkezett. A kiállított művek negyede volt már magántulajdonban, ezek közé tartoztak régebbi alkotásai, harmadukat ölelték fel a rajzok. Még ha azt is figyelembe vesszük, hogy aktív kiállítói korszakából (1911—1913) is beválogathatott festményeket, akkor is nagyszámú mű képviselte az utóbbi időszak festői fejlődését. Reprodukált, legnagyobb értéken kínált jelentős alkotásai pedig mindenképp a közelmúltat képviselték.[140] Spekulatív kérdésfelvetés ugyan, de felvetődik bennünk az, hogy Jávor hogyan tudta összeegyeztetni a katonai szolgálatot és terméketlennek nem nevezhető festői működését, hacsak nem sebesülés vagy más ok miatt a katonáskodása rövidebb ideig tartott. A kiállításkatalógus előszavában Lázár Béla emelkedett stílusban méltatta a művész festményeit.[141] Lázár szerint Jávor évekig készült erre a kiállításra. Kifejező szavakkal jelenítette meg festményei képi világát, színvilágukat magasra értékelte, és úgy vélte, hogy Jávor magára talált, festészetének egy mindenben kiteljesedett állomását láthatjuk.[142] A kritikai visszhangok közül Az Új Időké volt az, mely kizárólag elismerő szavakat írt. Meglepőnek, egy új színvonal jelentkezésének látta a kiállítást, mert szerinte „tegnap Jávor még másutt tartott", és ilyen előretörés akkor sem volt várható tőle, még ha két-három éve nemigen lehetett találkozni képeivel.[143] Elismert csendéletei és egyéb műteremképei mellett tájképeit emelte ki a kritika.[144] Az Élet hasábjain Margittay Ernő is dicsérte csendéleteit, az anyagok kitűnő megfestését. Aktjait már gyengébbnek tartotta, tájképeit a többi szolnoki festő műveihez hasonlónak vélte.[145] Fontosnak tartotta azonban kiemelni Jávor művészi erejét, tehetségét ellentmondva az utánzás burkolt vádjának, mely véleményünk szerint A Hét nem sokkal korábbi kritikájára vonatkozhatott.[146] A Hét kritikusa ugyanis a giccs és mestermű dichotómiájában vizsgálta Jávor festményeit. Ennek kapcsán vetődött fel más művészek hatásának szerepe, eklekticizmus vádja.[147] A kritikus szemléletesen sorolta Jávor virtuóz

festményeinek jellemzőit, de ezt csak a könnyű sikerhez vezető út eszközeinek tartotta.[148] A Nyugatban Bálint Aladár emlékezett meg a kiállításról. Csodálattal adózott Jávor művei előtt, a többi kritikával egybehangzó módon tért ki az általa művelt festészet sajátosságaira. Jávor aktjait ő is csupán átlagosnak tartotta. Szerinte Jávorban megvolt a tudás és képesség, de az őszinteség, a lélek, az érzések megmutatása hiányzott még ahhoz, hogy igazán nagy művésszé váljon.[149]

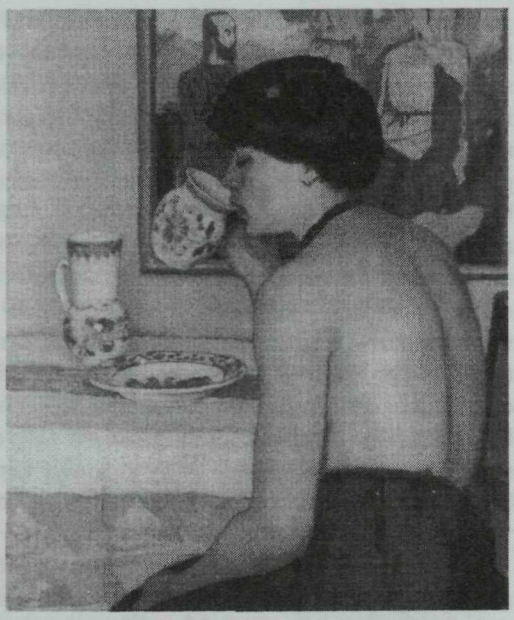

Cigánylány. Kb. 1910. Olaj, vászon. 8071 cm. Jelölve balra lent: Jávor. Damjanich János Múzeum, Szolnok, DM Ltsz.: 69.5.1.

Az előbb a lábjegyzetekben bőségesen idézett kritikák írott formában jellemezték Jávor festészetét, és belőlük legalább azt, ami közös bennük, objektivitásnak vehetjük. Sajnos jelen tanulmány szerzőjének nem volt alkalma a valóságban meggyőződni az ez időből származó Jávor-képek kvalitásáról, így autentikus véleményformálásra, leírásra nincs módja. A műkereskedelemben ezzel szemben az elmúlt években több festménye is felbukkant, melyek társíthatók lennének a tárgyalt időszakhoz. Jávor legerősebb és festészetének jellemzőit legjobban hordozó műfajában, a csendéleteknél sikeres kísérletet tehetünk erre. A tényekre szorítkozva kiindulópontul Jávornak egy kivételesen datált, 1922-ből származó, Csendélet porcelánokkal című munkáját jelölhetjük meg, mely még színes reprodukción is sokat elárul magáról.[150] Zöldes-vöröses háttér előtt egy mély tüzű vörös asztalterítővel fedett asztalon „bágyadt" fehér porcelán tárgyakat láthatunk, melyeken a csúcsfény megvillan. A festmény megfelel a kritikák által megfogalmazottaknak. Más ehhez hasonló stílusú csendéleteket is ismerünk Jávortól. A láthatólag kevésbé simán megfestett Gyümölcscsendélet kék terítőn című munkáján sárga háttér előtt kék drapériával leterített asztalon egy teli üvegkancsót, poharat, kanalat és egy tál epret láthatunk.[151] Ez a kép szinte teljes bizonyossággal azonosítható az Ernstnél 1916-ban bemutatott Eper és likőr című képével.[152] Ebből az is következik, hogy Jávor 1916-ban is hasonló modorban festett, mint a későbbiekben. Az Ernst katalógusában reprodukált Porcelánvilág című munkájáról a fekete-fehér sokszorosítás ellenére megállapítható, hogy az előbbi képekkel azonos felfogású munka, az asztalterítő és a háttér gazdag mintái, díszítései pedig itt is visszatérnek.[153] A teljesség kedvéért az előbbiekhez még egy Gyümölcscsendéletet sorakoztathatunk, melyen az asztalon lévő gyümölcsöstál mögött egy háttámlás karosszék is látható.[154] A csendéletek mellett az aukciókon voltak más alkotásai, melyek nem köthetők posztimpresszionista tájékozódású festészetéhez:[155] a kritika által jogosan bírált, kissé élettelen aktok,[156] melyek-

ről valami zavaró realizmus árad, élénk, friss tájképek,[157] portré[158] és enteriőr.[159] Azonban ezek esetében kevesebb támpontunk van a datálás, a kiállított művekkel való azonosítás, a stílus megállapítása terén, és elsősorban a közvetlen műismeret hiánya miatt parttalan lenne e művek problematikájának megoldására kísérletet tenni. Befejezésül felidézhetők Lyka összegző megállapításai, amelyeket eléggé érdekes módon éppen Jávor későbbi munkáiról tett,[160] de ez nem pótolhatja abbéli kíváncsiságunkat, hogy Jávor miben és mennyiben változott, hozott újat, színvonalukban ezek a művek hol helyezkednek el az életműben, és adott esetben mennyire kellene korrigálnunk a kritikák megnyilvánulásainak hőfokát.

Visszatérve Jávornak az Ernst-ben bemutatott műveihez, ezek közül a Szépművészeti Múzeum A szolnoki híd és Tanulmányfej című műveit vásárolta meg.[161] A szolnoki híd egy folyó fölött emelkedő fahidat ábrázol, amint egy szénásszekér és gyalogosok haladnak át rajta a két gyepes part között. A festmény világos tónusú, áttetsző színekkel megfestett, árnyékai ibolyaszínűek. A kép igen nagy hányadát foglalja el a világoskék felhős égbolt, melynek alja rózsás fényben úszik. Az alacsony horizont és a hangsúlyos vízszintes irányok a magyar Alföld táji jellegzetességét emelik ki, a kép kvalitásai mellett talán az általa hordozott imázs is közrejátszott a megbecsülést jelentő vásárlásban.[162] A mű további sorsát illetően felemlíthető momentum, hogy 1921-ben a Nyugat-Európát körbejáró Magyar Reprezentatív Kiállítás kétszáztizennégy alkotása közé bekerült.[163]

Az Ernst-beli kiállítást követően Jávor 1917-ben a tavaszi tárlaton újra szereplőjévé vált a Műcsarnoknak, ekkor tájt kiállított művei közül néhányat a különböző folyóiratok is sokszorosítottak. 1917 szeptemberében az Ernst Múzeum újabb csoportkiállításán IV. Károly koronázási ünnepségét ábrázoló tervvázlatokat állítottak ki egy teremben.[164] Az Ernst gyűjtötte össze az eseményt megörökítő munkákat, Jávor tizedmagával négy alkotást is kiállított.[165] Ez abból a szempontból érdekes, hogy a művész új oldaláról mutatkozott be, hiszen a históriafestésben nem gyakorolta magát. Érdemes lenne látni, hogy mennyire érvényesítette saját festői egyéniségét.[166] Úgyszintén a háború éveiben szerepet vállalt a Gellért gyógyszálló művészi dekorációjában. A szálló modernizált empire stílusú zeneterméneк lunettáit festette ki „freskószerű, a zenét ábrázoló" alkotásokkal.[167] A festmények méretéről, elhelyezéséről, technikájáról nem tudunk többet mondani, bár az utóbbi esetben Jávornál jó okunk van az al secco technikát feltételezni. A műkereskedelemben nemrég feltűnt e munka papírra festett, ovális formátumú, datált tervvázlata 1916-ból. Ez azt jelenti, hogy gyűjteményes kiállításával egy időben, vagy akár már előbb Budapesten tartózkodott, és ez volt az az év, amelytől a munka elkezdődött, de a kivitelezés dátumának egyelőre nem tarthatjuk, az eltolódhatott későbbre is.[168] A nem kevés bájt sugárzó vázlat előterében kottából éneklő, sárga és rózsaszín ruhás gyermekeket láthatunk, akiket egy pirosasrózsaszín öltözékű lány óvón átölel, hátrébb egy lila ruhás fiatal nő orgonál. A képet legfelül egy rózsaszín virágos faágon ülő madár zárja. A színösszeállítás, színek egymás mellé helyezése erős kolorista tehetségét példázza.

Jávor életének utolsó éveiről tudjuk a legkevesebbet elmondani. Bár fogyatkozó gyakorisággal, de továbbra is kiállított a Műcsarnokban, egy ideig a Nemzeti Szalonban is. Amint már korábban említettük, 1920 nyarán a háborús károk miatt felújított szolnoki művésztelepre visszaköltözők között ő is ott volt.[169] Arra is van adatunk már 1918-ból, hogy tevékenyen készült következő tervezett gyűjteményes kiállítására.[170] Halálának részleteit vi-

szont jobban ismerjük. Állandó munkával töltötte idejét, mikor halála előtt hat héttel kimerültség jelei mutatkoztak nála és ájulások fogták el. Családja a lakása szomszédságában fekvő Liget szanatóriumba (VI. kerület, Aréna [Dózsa György] út 84/B) vitte, ahol agyvérzést kapott, és ebből kifolyólag két hét múlva halálozott el 1923. március 14-én, negyvenkét évesen, élete derekán. Temetését az OMKT intézte, a Társulat díszsírhelyet kért a fővárostól a Kerepesi úti temetőben és Nemes Antal címzetes püspököt kérte fel a szertartásra.[171] A Műcsarnok 1923. évi őszi tárlatán hagyatéki kiállítást rendezett Jávor műveiből, melyek közül tizenöt volt eladó.[172] A tárlatról beszámoló kritika rövid megemlékezései festészetével kapcsolatban nem tartalmaztak új meglátásokat. Elek Artúr finom színérzékű tehetségnek tartotta, aki rafinált színharmóniákban tudta kifejezni magát.[173] A Nemzeti Újság kritikusa is megjegyzést tett komplikált színhatásairól és Jávort komoly művésznek nevezte, aki "a fejlődésnek talán keskeny, de annál meredekebb lehetőségével" volt megáldva.[174] A kritikai visszhangok közé tartozott Éber László fanyalgó beszámolója is.[175]

Anélkül, hogy Jávor befogadtatás-történetének részleteiben elmélyednénk, röviden erről is kell szólnunk. Halála után Jávorra és életművére a felejtés sűrűsödő ködje ereszkedett. Csupán a hatvanas évek végétől kezdett ismertté válni először a Vásárfia, majd különösen a Cigánylány című munkája a szélesebb körökben. Jóllehet kortársai, akik még életében megismerték művészetét, továbbra is méltató hangnemben emlékeztek vissza rá. Lázár Béla „sokoldalú, kiváló" művésznek minősítette,[176] Genthon István is „torzójában is figyelemre méltó és értékes művésznek" tartotta őt.[177] Hosszasan lehet arról is elgondolkodni, hogy ennek a felejtésnek milyen okai, tényezői voltak. A kérdés korrekt megválaszolására azonban nagyobb tárgyi megalapozottság elérése után nyílhat lehetőség.

Jávor életútjában és művészi pályafutásában is még sok elvarratlan szál maradt ugyan, de amit tehettünk, célként megfogalmazhattunk, az az adatfeltárás volt, és ennek birtokában az életpálya időrend szerinti tárgyalása. Jávor életművének a mostaninál is behatóbb megismerése után, talán annak — nem a múlt szempontjai szerinti — művészettörténeti értékelése is megtörténhetne, mely akár arra a konklúzióra is juthatna, hogy Jávor emancipálható és felmenthető az alól, ami már kortársai egy részét és bennünket is kísért a mai napig, hogy műveit, stíluskorszakait egyoldalúan más-más festőművészek követéséből magyarázzuk. Talán ebből az értékelésből az is kiderülhetne, hogy Jávor a mának többet jelent, mint a tegnapnak. Abban viszont ma sem kételkedhetünk, hogy közös vállalkozásunkban, a múlt rekonstruálásában Jávor Pál és életműve egy újabb építőkőnek számít.

Rövidítések jegyzéke: OMKT — Országos Magyar Képzőművészeti Társulat; — MIÉNK — Magyar Impresszionisták És Naturalisták Köre; — DJM — Damjanich János Múzeum; — KJM — Katona József Múzeum; — MNG — Magyar Nemzeti Galéria; — SZMK — Szépművészeti Múzeum Könyvtára.

Jegyzetek: 1. Magyar Országos Levéltár. Filmtár A 3562. Budapesti neológ egyházközség. Születési jegyzék 1879—1880. p. 446. 1620. sz. — 2. OMKT. Az 1923. évi őszi tárlat tárgymutatója. 1923. november—december. Poll Hugó és Glatz Oszkár gyűjteményes, Jávor Pál, Béli Vörös Ernő és Skuteczky Döme hagyatéki kiállításairól. p. 7. [rövid életrajz] (Továbbiakban OMKT:1923). — 3. Jeltelen: Krónika. [Az OMKT 1912/13. évi téli kiállításáról, benne rövid életrajz] Művészet 12. évf. (1913) 1. sz. p. 27. (Továbbiakban Krónika:1913). — 4. Az Országos Magyar Királyi Képzőművészeti Iskola Évkönyve 1932/33. p. 101. (Továbbiakban Évkönyv:1932/33). — 5. Kérdőív életrajzi és működési adatokkal 1920-ból. MNG Adattár 899/1920. (Továbbiakban Kérdőív:1920). — 6. Krónika:1913. p. 27. — 7. Önarckép (1900). Nemzeti Szalon

Legitim téli tárlat valamint Adrian Stokes és Jávor Pál gyűjteményes kiállítása 1910. december 1-től 1911. január 1-ig. p. 13. 48. sz. (Továbbiakban Nemzeti Szalon:1910/b). — 8. OMKT. Téli kiállítás 1901-2. p. 42. 344. sz. Tanulmányfő, p. 43. 377. sz. Tanulmányfő. — 9. Kérdőív:1920. — 10. Krónika: 1913. p. 27. és Szmrecsányi Miklós: Visszapillantás az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 50 éves múltjára. Művészet 10. évf. (1911) 2. sz. melléklete p. 132. (Továbbiakban Szmrecsányi:1911). — 11. Krónika:1913. p. 27. — 12. Kérdőív:1920. — 13. Évkönyv:1932/33. p. 61, 101. — 14. OMKT:1923. p. 7. — 15. OMKT. Tavaszi kiállítás 1904. p. 43. — 16. Fónagy Béla: Jávor Pál. In: Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. A Magyar Zsidó Lexikon kiadása. Bp., 1929. p. 407. és Budapest Főváros Levéltára. VI. kerület. Halotti anyakönyv 1923. év. p. 72. 427. sz. (Továbbiakban Halotti anyakönyv:1923). Névváltoztatásának, áttérésének dátuma, részletei további levéltári kutatást igényelne. — 17. Krónika:1913. p. 27. és Hermann Lipót: A művészasztal. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata Bp., 1958. p. 25. (Továbbiakban Hermann:1958). — 18. Gozsdu Elek: A tavaszi képkiállítás. A Hét 15. évf. (1904. ápr. 3.) 14. sz. p. 225.: „Komoly, értékes tehetségnek tartom. [...] hogyha ezt az őszinte, becsületes munkáját folytatja — a legkiválóbb arcképfestők közé fog emelkedni!" — 19. Lyka Károly: A Műcsarnokból. Az ifjúság. Új Idők 11. (1904. nov. 27.) 48. sz. p. 532. — 20. A Nemzeti Szalon második vízfestmény-, rajz és metszet-kiállítása 1904. p. 20. 139. sz. és Művészet 5. évf. (1906) 4. sz. p. 245. — 21. Művészet 5. évf. (1906) 2. sz. p. 13, 94, 100, 118, 127. 3. sz. p. 152, 172, 211. Művészet 6. évf. (1907) 1. sz. p. 1, 14, 19, 38, 46, 52, 66. Művészet 7. évf. (1908) 3. sz. p. 194. Művészet 9. évf. (1910) 6. sz. p. 227, 235, 242, 250, 263, 10. sz. p. 427. Művészet. 10. évf. (1911) 9. sz. p. 363. — 22. Rozsnyai V. H. Kálmán: Újabb magyar ex librisek. Magyar Iparművészet 7. évf. (1904. szept.) 5. sz. p. 232—234. — 23. A Nemzeti Szalon 1906. évi és IV-dik grafikai kiállítása. p. 29—30. 238. sz. Jávor Pál [több művésszel felsorolva]: Könyvjegyek (Reprodukciók). — 24. A Petőfi Majális számára készült művészi plakátok — Új Idők 13. évf. (1907. jún. 2.) 23. sz. p. 544. — 25. Magyar művészet 1890—1919. I-II. Szerk. Németh Lajos. Akadémiai. Bp., 1981. I. p. 132. (Továbbiakban Magyar művészet:1981.) és Hermann:1958. p. 23, 56. — 26. Jeltelen: Jávor Pál kiállítása. Új Idők 22. évf. (1916. nov. 5.) 46. sz. p. 476. (Továbbiakban Új Idők:1916). — 27. Női portré. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 72. Festményárverés. 2001. október 16. 92. sz. Jelölés hátul: Mély tisztelet jeléül Nagys. Telcs Ede szobrászművész Úrnak (Bp. 1902. XI. 8.) Klein Lipót. — 28. MNG. Önarckép. Ltsz.: 54.318, Férfiarckép Ltsz.: 58.171.T. Jelölés balra lent: Jávor Pál / Dezső barátomnak szeretettel. Hátoldalon ceruzával a vakkereten: Orbán Dezső parasztfestő portréja. Az önarckép talán azonosítható egy műcsarnokban kiállított művével (OMKT. Téli kiállítás 1904—5. p. 46. 417. sz.). Továbbá Lyka ez utóbbi kiállításról írt kritikájában (l. 19. sz. lábjegyzet) olyan leírást ad, mely az MNG-ben őrzött önarcképre illik: „Finoman mintázott tanulmány Jávor Pál önarcképe, a szín itt mellékes, minden vonás a tompán megvilágított test szelíd reliefjét követi, amint egyik forma lágyan átsiklik a másikba." Természetesen Jávornak több önarcképe lehetett, legalább kettő okvetlenül, hiszen 1923-as hagyatéki kiállításán két ilyen mű is szerepelt (OMKT:1923. p. 8. 122. sz., p. 9. 162. sz.). — 32. Krónika:1913. p. 27. — 30. Kérdőív:1920. — 31. Új Idők:1916. p. 476. — 32. Krónika:1913. p. 27. — 33. OMKT:1923. p. 7. és Egri Mária: A szolnoki művésztelep. In: Magyar művészet 1890—1919. I—II. Szerk. Németh Lajos. Akadémiai. Bp., 1981. I. p. 232, 237. (Továbbiakban Egri:1981). — 34. Krónika:1913. p. 27. — 35. Egri:1981. p. 237. Egyelőre gyenge lábakon áll az a feltételezésünk, hogy Jávor kapcsolatai Szolnokkal korábbról kelteződtek. Talán már főiskolás korában lelátogathatott a művésztelepre, hiszen 1902-ben, amennyiben a dátumot helyesen olvasták ki, egy Szolnokkal szomszédos településen festett meg egy kúriaépületet (A tiszavárkonyi kúria. BÁV. 47. Képaukció. Bp., 1978. december 12—13. p. 16. 147. sz. Jelölve balra lent: Jávor 1902. Nem illusztrált.). Azt sem tarthatjuk véletlennek, hogy Jávor éppen Telcs Ede szobrászművésznek dedikálta egyik olajfestményét 1902-ben (l. 27. sz. lábjegyzet), aki a szolnoki művésztelepen dolgozott akkoriban. (Egri:1981. p. 233.) — 36. Szmrecsányi:1911. p. 132. — 37. OMKT:1923. p. 7. — 38. OMKT. Tavaszi kiállítás 1906. p. 25. 2. sz., illetve 18. sz. — 39. Kérdőív:1920. — 40. Pályázati Hirdetés. Magyar Iparművészet 7. évf. (1904. máj.) 3. sz. p. 135—136. alapján. — 41. OMKT:1923. p. 7. — 42. Kérdőív:1920. — 43. Uo. — 44. Uo. — 45. OMKT:1923. p. 7. Igaz Sienát is megemlítik e helyt, ami inkább főiskolás korában tett itáliai utazásához kapcsolható. — 46. Nemzeti Szalon:1910/b. p. 14. 72. sz. Szt. Márk Bazilika (Venezia); 73. sz. Szt. Márk-tér (Venezia); 74. sz. St. Giorgio Maggiore (Venezia); 75. sz. Ünnepi zászlók (Venezia) 79. sz. Brüggei tér. — 47. Vörös. OMKT. Tavaszi kiállítás 1907. p. 27. 63. sz. — 48. A Nemzeti Szalon első csoport kiállítása 1907. március. [palotafelavató kiállítás] p. 28. 42, 43. sz. és Réti István: A nagybányai művésztelep. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Bp., 1954. (19962) p. 66. — 49. A Nemzeti Szalon Almanachja (Képzőművészeti lexikon). Szerk. Déry Béla, Bányász László, Margittay Ernő. Légrády testvérek. Bp., 1912. p. 133. (Továbbiakban Almanach:1912) és Krónika:1913. p. 27. — 50. MIÉNK első kiállítása.

Nemzeti Szalon 1908. [január 11.] p. 28. 175. sz.; MIÉNK második kiállítása. Nemzeti Szalon 1909. február — március. p. 27. 164, 165, 166. sz.; MIÉNK harmadik kiállítása. Nemzeti Szalon 1910. január [16] — február [14]. p. 8. 19, 20, 21, 22, 23. sz. (Továbbiakban Nemzeti Szalon:1910/a). — 51. Kérdőív:1920. — 53. Lyka Károly: Jávor, Pál. In: Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler. Band XVIII. Leipzig, 1925. p. 447. (Továbbiakban Lyka:1925). — 53. OMKT:1923. p. 7. — 54. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 41. Festményárverés. 1999. november 9—10. p. 32. 159. sz. Bretagne-i táj. Jelölve balra fent: P. Jávor Párizs. — 55. Damjanich János Múzeum képzőművészeti gyűjteménye (1970—1980). Összeáll. Egri Mária. DJM. Szolnok, 1980. p. 78. Női akt (ülő akt). Ltsz.: 74.34.1. Jelölve jobbra fent: Jávor Páris 08; Női akt (hátakt). Ltsz.: 75.65.1. Jelölve jobbra lent: Jávor Párizs 1908. — 56. Csak a Műcsarnokban állították ki két képét. OMKT. Téli kiállítás 1907-8. p. 38. 171, 184. sz. —57. Kérdőív:1920. — 58. OMKT. Tavaszi kiállítás 1907. p. 43.; OMKT. Téli kiállítás 1907-8. p. 59.; Nemzeti Szalon:1910/a. p. 21. A Műcsarnokban 1907 telétől nem állított ki jó darabig, a Nemzeti Szalon katalógusai pedig általában nem jelölik a lakhelyet. — 59. Egri:1981. p. 238. — 60. Hermann:1958. p. 26. — 61. OMKT. Tavaszi kiállítás 1906. p. 25. 2. sz. Bohém nyomorúság. A SzMK-ban lévő példányon, mely egykor Forster Jenő tulajdona volt, a következő ceruzával bejegyzett kézírás áll: „alsó test szinben és rajzban tulzok / Remény szép". — 62. Kritikus: Tavaszi kiállítás a Műcsarnokban. Vasárnapi Újság 54. évf. (1907. ápr. 28.) 17. sz. p. 335.: „Színes jelmezalakkal, világos, erőteljes színeivel kelt figyelmet Jávor Pál, a fiatalabb művésznemzedék kiválóan tehetséges tagja." — 63. m. [Margittay Ernő]: Kiállítások. Ernst múzeumban Jávor Pál mutatja be munkásságának eredményeit. Élet 8. évf. (1916. nov. 5.) 45. sz. p. 451. (Továbbiakban Margittay:1916).: „Jávor Páltól első szereplése idején nagy eredményeket vártak. Erős talentum volt, akinek kezdő lépései nagyon sokat ígértek. Felkapták, sokat emlegették s a gyors siker annak idején nem vált előnyére. Divatosnak vélt irányokhoz csapott, mások hatása alá került s apránként napirendre tértek felette, pedig nem volt a kritikusainak igazuk."; Jeltelen: Jávor Pál képei. A Hét 27. évf. (1916. okt. 29.) 44. sz. p. 627. (Továbbiakban A Hét:1916).: „A múltban, a hangos festői forradalmak idején még megértettük gyakori ingadozásait, a Gauguin-lázat, a posztimpresszionista elméletekkel való kacérkodását s egyéb kirándulásait az új sikerekkel biztatott új vizekre, de ma, a bensőséges koncentráció e háborús éveiben végleges magára találását vártuk."; Genthon István közlése. MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja. Művészlexikon. J 22 doboz. Jávor Pál. (Továbbiakban Genthon: Művészlexikon).: „Később Cézanne, Gauguin és a posztimpresszionizmus hatása alá került."; Új Idők:1916. p. 476.: „ ..., amikor abba a meglehetősen sok festőt számláló társaságba került, melynek tagjai Gauguin [...] hatása alatt [...] festettek." — 64. Egri:1981. I. p. 237. — 65. Ld. 54. sz. lábjegyzet. — 66. Cigánylány. DM Ltsz.: 69.5.1. Fiú portré. DM Ltsz.: 75.82.1. Virágcsendélet. DM Ltsz.: 61.7.1. Ez utóbbi mű, mely egy fél tucat cserepes virágot ábrázol, szinte teljes bizonyossággal azonosítható a Virágok cserépben című művével. l.: 68. sz. lábjegyzet. — 67. Jávor mellett Mihalik Dániel egyidejű utolsó munkái egyeznek e tulajdonságokkal (például A Szolnoki Művésztelep parkja című műve a DJM állandó kiállításán, DM Ltsz.: 80.157.1.) — 68. Nemzeti Szalon:1910/a. p. 8. 20. sz. A kecskeméti KJM tulajdonában lévő Vásárfia (KJM Ltsz.: 56.63) ugyanitt volt kiállítva a 21. sz. alatt. — 69. Nemzeti Szalon:1910/b. p. 14. 76. sz. — 70. Tövis [Rózsa Miklós]: A MIÉNK kiállítása. A Hét 21. évf. (1910. jan. 16.) 3. sz. p. 47.: „Mindnyájuknál erősebb egy fiatal és — legalább ebben a társaságban — egészen új művész: Jávor Pál. [Iványi] Grünwald mellett ő az egyetlen, aki új utakon jár s Kernstockon kívül alig van ma valaki, aki a neoimpresszionizmus formakereső lázadását nálánál jobban átértette volna. Új stílust kereső útjában tán a „Virágok cserépben" mutatja őt a legmesszebb érkezettnek, amelyben mellőzni tudta az impresszionizmusnak mindazon bilincseit, amiket a neo-impressszionizmus elvetendőnek ítél." — 71. Csendélet. Polgár Galéria. 34. Nagy festmény, bútor, szőnyeg, műtárgy, ékszer árverés. 2000. december 4-5. p. 32. 32. sz.; Rózsák vázában. Blitz Galéria. Téli képaukció. 1997. december 15. p. 68. 138. sz. (Hátoldalon cédula: Szegedi kiállítás 1912). Talán azonos a Rózsák c. kiállított művével (OMKT. Téli kiállítás 1912-13. p. 37. 11. sz.); Vásárfia. Kecskemét múltja a képzőművészetben. Bev. Telepy Katalin. Kiállításkatalógus. MNG-KJM. Kecskemét, 1968. p. 40. (Továbbiakban Telepy:1968).; Fotelban ülő kendős nő. Kieselbach Galéria és Aukciósház. Nyári képaukció. 1998. június 12. p. 114. 194. sz.; Női fejtanulmány — Almanach:1912. XXXVI. sz. tabló. Jelölve jobbra lent: Jávor 1911 [?]; Kalapos férfi. Műgyűjtők Galériája Aukciós Ház. 25. Festmény-, műtárgy és ékszerárverés. 1997. december 5. p. 8. 25. sz. Ezen a képen érvényesül legjobban a plein air-re épülő oldottabb posztimpresszionizmus.; Női portré. Belvárosi Aukciósház. 15. Művészeti árverés. 2000. május 8—9—10. p. 23. 151. sz. Dekoratív tendenciájú arckép.; Tájképei közül stílusban leginkább a kis méretű Szolnoki részlet köthető e művekhez (Kieselbach Galéria és Aukciósház. Téli képaukció. 1997. december 12. p. 36. 56. sz. Továbbiakban Kiselbach:1997. dec.). Ez talán azonos a gyűjteményes kiállításán bemutatott azonos című művel,

mely ugyancsak kis mérete miatt képviselhetett alacsonyabb eladási értéket (Nemzeti Szalon:1910/b. p. 14. 82. sz.). — 72. Almanach:1912. p. 116. — 73. Nemzeti Szalon:1910/b. — 74. Téli tárlat. Nemzeti Szalon 1920. január — február. p. 9. 193, 194, 195. sz.; A M. Kir. Ministerelnök népgondozó akciója javára rendezett kiállítás. 1920. április. p. 6. 50. sz. — 75. Gerő Ödön: Nemzeti Szalon — Andorkó. A Hét 21. évf. (1910. dec. 11.) 50. sz. p. 806. (Továbbiakban Gerő:1910).: „Csendéletei és interiőrjei csupa szépséges festőiség."; Sztrakoniczky Károly: Képzőművészeti szemle. Élet 2. évf. (1910. dec. 18.) 49. sz. p. 760. (Továbbiakban Sztrakoniczky:1910).: „Jávor Pál például, akinek kis kollektív kiállításán sok finom, csendesen komoly csendéletet láttunk...". Farkas Zoltán: A Nemzeti Szalon téli kiállítása. Vasárnapi Újság. 57. évf. (1910. dec. 11.) 50. sz. p. 1026. (Továbbiakban Farkas:1910).: „Viszont mily nemesen egyszerű, művészies megragadott, eredeti hangulat ömlik el világos tónusú csendéletein, interieurjein, kerti képein. A szegény ember lakása s a többi intim interieur, csendélet, kerti kép azok a művei, melyek a jövő fejlődése iránt sok reményt keltenek: ezek a képei azok, melyeken a fiatal festői gárda egy lelkesen hirdetett jelszava a nagyvonalú, kevés elemből álló hangulati, szín és vonal egység keresése a leginkább sikerült". — 76. Gerő:1910. p. 806.: „Erős formalátás és meleg színösszehangolás művei. Jávor az ösztökélést sokfelé keresi és tapasztalatai is sokfélék, de finom kritikával válogat bennük. Sokfelé tanul és sokat tud. Jól rajzol, vonala bátran lendülő. Az impresszionista képhangulat és a naturalisztikus tárgyilagosság határán jár; hol ide, hol oda kalandozik s kalandjai jobbára szépek". — 77. Gerő:1910. p. 806.: „Nagy, erősen rajzolt arcképei új megfontolásnak eredményei, régibb, leszűrtnek látszott meggyőződéseknek megtagadásai."; Kovács Jenő: A Nemzeti Szalon téli tárlata. A Cél I. évf. (1910) 3. sz. p. 202. (Továbbiakban Kovács:1910).: „Kisebb portréi igen közvetlenek, de túlságos, bántó a realizmus rajtok."; Farkas:1910. p. 1026.: „Arcképein még nem szabadult fel a művész, nem találta meg a maga egyéniségét, de nem találta meg az ábrázolást sem". — 78. Kovács:1910. p. 202.: „Ízléstelen a „Vázsonyi"-arckép, részleteiben otromba, más helyt ismét hibás."; Sztrakoniczky:1910. p. 760.: „... a teljesen megalkuvó, szinte érthetetlen Vázsonyi-portré sem. Pedig ez a portré igazán kellemetlen benyomást gyakorol reánk, ...". — 79. Farkas:1910. p. 1026.: „Úgy a mint ez a gyűjteménye itt áll, nem annyira fejlődést, mint inkább ingadozást mutat."; Kovács:1910. p. 202.: „Jávor Pál kollektív kiállítása egy ingadozó művészlélek bemutatkozása, érdekes, problematikus, de még semmiesetre sem nagy művészé." — 80. Farkas:1910. p. 1026.: „Senki sem hinné el, hogy a 41. sz. conventionalis arcképet [Vázsonyi portréja] s a jobbnál jobb modern stílusban tartott csendéleteket egy ember festette." — 81. Almanach:1912. p. 128. A Vasárnapi Újság által közölt fénykép a kiállításról (A Nemzeti Szalon téli kiállításáról. Terem-részlet. Vasárnapi Újság. 57. (1910. dec. 11.) 50. sz. p. 1025.) kísértésként hathat ránk, mivel az ott látható nagyméretű, egészalakos, kiemelt helyen szereplő festmény, mely egy park padján ülő fehér öltönyös férfit ábrázol, a legnagyobb eladási értéken szereplő Nyaraló színésszel is azonos lehetne. — 82. Nemzeti Szalon:1910/a. p. 21.: Lakjegyzéke még a szolnoki művésztelepet adja meg Jávor lakhelyéül. OMKT. Tavaszi kiállítás 1911. p. 56.: Jávor már a bejelentett címen lakott Budapesten. Egyik rövid életrajza úgy tudja, hogy 1910-ben Budapesten telepedett le és azután nyitotta meg első gyűjteményes kiállítását. (OMKT:1923. p. 7.) — 83. Budapesti Czím és Lakásjegyzék. 23. évfolyam. Franklin. Bp., 1911. p. 1492.: VII. kerület, István út [Ajtósi Dürer sor] 38. — 84. Lyka Károly: Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig. Magyar művészet 1896-1914. Corvina. Bp., 1983 (19531) p. 148. (Továbbiakban Lyka:1983). — 85. Krónika:1913. p. 27. — 86. Szabadi Judit: A magyar szecesszió művészete. Corvina. Bp., 1979. és Gellért Katalin — Keserü Katalin: A gödöllői művésztelep. Corvina. Bp., 1987. vonatkozó munkái nem említik Jávort. — 87. Telepy Katalin: A kecskeméti művésztelep. In: Magyar művészet 1890-1919. I-II. Szerk. Németh Lajos. Akadémiai. Bp., 1981. I. p. 319, 322. és Magyar művészet:1981. II. p. 258. 549. sz. — 88. Egri Mária: A szolnoki művésztelep. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. Bp., 1977. p. 103, 121. (Továbbiakban Egri:1977). — 89. Telepy:1968. p. 9-17. — 90. Uo. p. 40. KJM Ltsz.: 56.63. — 91. Sümegi György: Nemes Marcell a műgyűjtő. Adalékok a magyar műgyűjtés századeleji történetéhez. Cumania III. Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei. Kecskemét, 1975. p. 298. — 92. Nemzeti Szalon:1910/a. p. 8. 21. sz. — 93. Sümegi György: A kecskeméti művésztelep és alkotóház. Új Művészet. Bp., 1996. p. 9. -- 94. Almanach:1912. p. 139. — 95. Uo. p. 138. Tudniillik az 1912-ben megjelent almanach legkésőbbi adatai 1911-ből származnak. — 96. Lyka:1983. p. 69. — 97. Egri:1977. p. 70—71. és Almanach:1912. p. 298. — 98. Szentmiklóssy József: Művész-kolónia Szolnokon. Népszava 41. évf. 1913. máj. 27. p. 8. — 99. Jeltelen: Mi van a szolnoki művésztelepen? Színházi Élet 9. évf. (1920. máj. 30. — jún. 5.) 22. sz. p. 24. — 100. Az Ernstnél rendezett kiállításán hat kép címe volt köthető Szolnokhoz. (Jávor Pál festményei és rajzai. Ernst Múzeum kiállításai XXII. Bev. Lázár Béla. Ernst Múzeum kiadása. Bp., 1916. p. 10. 21. sz., 24. sz., 25. sz., 32. sz., p. 11. 50. sz., 52. sz. Továbbiakban Ernst:1916).; Hagyatéki kiállításán az eladó képek ötöde volt biztosan szolnoki vonatkozású. (OMKT:1923. p. 8. 124. sz.,

133. sz., p. 9. 156. sz.) — 101. Md. (Malonyai Dezső): Jávor Pál. Budapesti Hírlap 31. évf. 1911. okt. 24. p. 14. (Továbbiakban Malonyai:1911). IX. kerület, Soroksári út 136. Soroksári út és Illatos út sarkán. -- 102. A középületek kifestéséről: Lyka:1983. p. 111. — 103. Jeltelen: Jávor Pál falfestményei. Az Újság 9. évf. 1911. okt. 27. p. 16. (Továbbiakban Az Újság:1911). — 104. Malonyai:1911. p. 14. Repr.: Művészet 10. évf. (1911) 9. sz. p. 395. — 105. Uo. — 106. Uo. — 107. Az Újság:1911. p. 16. — 108. Budapesti Czím és Lakásjegyzék. 25. évfolyam. Franklin. Bp., 1913. p. 1629, 2155. és OMKT. Téli kiállítás 1912-13. p. 99.; OMKT. Tavaszi kiállítás 1912. p. 88.: 1912 májusában még az István úton lakott. — 109. Jávor Pál festő meghalt. Az Újság 21. évf. 1923. márc. 15. p. 3. (Továbbiakban Az Újság:1923) és Halotti anyakönyv:1923. p. 72. 427. sz. — 110. Szalay Mihályról (1862-1937): Fővárosi Almanach, Lexikon és Útmutató. Szerk. és kiadja Gúthi Imre. 4. kiadás. 1913-15. p. 493. és Szilágyi Géza: Szalay Mihály. In: Magyar Zsidó Lexikon. Szerk. Ujvári Péter. A Magyar Zsidó Lexikon kiadása. Bp., 1929. p. 821. — 111. OMKT. Téli kiállítás 1912-13. p. 37. 10. sz. — 112. Uo. p. 24, 27. és Krónika:1913. p. 27. — 113. Jeltelen: Hét kitüntetett művész. Új Művészet (Szabad Művészet) 1. évf. (1913. jan.) 3. sz. p. 12—13. A kitüntetett művészekről a folyóirat arcképfotót is közölt. Ismereteink szerint Jávorról ez volt az első fénykép, ami a nyomtatott sajtóban megjelent. Jelen tanulmányban ezt a fotót láthatjuk reprodukálva, ugyanis A Hét c. hetilap ezt a fényképet vette át a címlapján való közlésre (l. Képek jegyzéke). — 114. Jávor Pál: Merengő; Gyümölcsök c. képeinek régi katalóguscédulái az Szépművészeti Múzeumból. MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja. Művészlexikon. J 22 doboz. Jávor Pál. — 115. MNG. Merengő. Ltsz.: 4636. — 116. Felhozható ezen stiláris kapcsolatkeresés ellen, hogy ezek múlt század eleji fekete-fehér reprodukciók, de a festésmód ezeken is jó érzékkel kivehető, abban az esetben, ha az ember már a valóságban is látott Jávortól ilyen festményt (Merengő). — 117. OMKT. Tavaszi kiállítás 1912. p. 41. 99. sz. — 118. OMKT. 1913—14. évi téli kiállítás. p. 43. 229. sz. — 119. A Házi oltárral együtt kiállított Terített asztal c. művéről (OMKT. Tavaszi kiállítás. p. 41. 98. sz.) ellenben a következőket írják: „Jávor Pál csendélete erős Csók befolyást mutat" (Farkas Zoltán: Tavaszi tárlat a Műcsarnokban. Vasárnapi Újság, 59. évf. (1912. ápr. 28.) 17. sz. p. 337.) Jávortól egyébként ismerünk egy művet, egy asztali csendéletet, melyen Csók és Zádor István hatása érezhető, különösen az asztalterítő megfestése emlékeztet Csókra. Egymással való azonosításuk egyelőre csak hipotézis maradhat. (Asztali csendélet. Polgár Galéria. Őszi festmény, bútor, szőnyeg, ékszer, műtárgy árverés. 1999. szeptember 20—21—22. p. 168. 454. sz. Jelölés hátul: Asztali csendélet, Jávor Pál). — 120. l. 63. sz. lábjegyzet. — 121. Jávor Pál: A kritikus kritikája (A Műcsarnok kiállítása) Szabad Művészet 1. évf. (1912. dec.) 2. sz. p. 8—9. — 122. Az SzMK állományában őrzött Művészház katalógusok alapján. — 123. VI. kerület, Szegfű u. 4. A Rózsa és a Szegfű utca sarka. — 124. Iván Ede: A művészház új palotája. Szabad Művészet 1. évf. (1912. nov.) 1. sz. p. 4. és —y —v: A Művészház palotája. Új művészet (Szabad Művészet) 1. évf. (1913. febr.) 4. sz. p. 15. — 125. Lyka:1925. p. 447. és MNG. Heltai Ferenc arcképe Ltsz.: F.K. 1335. Jelölve balra lent: Jávor 1913. Nagy méretű egész alakos ülő portré. A fővárosi gázgyár megrendelésére készült, melynek vezérigazgatója volt egy időben. A reprezentatív funkcióból kifolyólag Jávor kellemes kolorittal és visszafogottan oldotta meg a feladatot. — 126. Székely Ferenc volt igazságügyminiszter úr. Arckép tanulmány. OMKT. Téli tárlat 1917—18. p. 25. 68. sz. — 127. Morosini terem (Szapáry palota). OMKT. Tavaszi tárlat 1917. p. 24. 21. sz. Repr.: Uo. — 128. Pihenő. OMKT. 1918—19. évi téli kiállítás. p. 14. 238. sz. Repr.: Művészet 17. évf. (1918) őszi szám p. 79. — 129. Jeltelen: Budapesti képek. A Hét 24. évf. (1913. dec. 21.) 51. sz. p. 827-828. és A Budapest Kiállítás képeinek jegyzéke. [?] 6. szám p. 5—6. (újságlap "Könyves Kálmán 1913. dec. 15." megjelöléssel — MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja. Művészlexikon. J 22 doboz. Jávor Pál.) — 130. Az elmondottak illusztrálásául: OMKT. Budapest székesfőváros közönségének képzőművészeti gyűjteményéből rendezett kiállítás 1924. február — március. p. 16. 39. sz. Heltai Ferenc, 41. sz. Hüvös József, p. 20. 134. sz. Csendélet, 137. sz. Részlet a Vilma királyné útról, 138. sz. Részlet az Aréna útról, 140. Kora tavasz a Városligetben, 142. sz. Erzsébet tér. A MNG-ban őrzött tizenöt Jávor festmény harmada a Fővárosi Képtárból származik. — 131. Egri:1977. p. 46. A 74. sz. végjegyzet már a következő mondatra vonatkozhat. — 132. 1914. évi háborús kiállítás Műcsarnokban. Művészet 13. évf. (1914) 8. sz. p. 451. Műcsarnoki katalógusa az SzMK állományában nem fellelhető. — 133. Képes tárgymutató a József főherceg és Auguszta főhercegasszony őfenségeik védősége alatt álló sárosi művészi sorsjáték kiállításról 1915. október. p. 21. 184. sz. A képet az MNG őrzi: "Házak fák között" Ltsz.: F.K. 9792. Cédula: sárosi bizottság 1915. — 134. Catalogue de Luxe of the Department of Fine Arts. Panama — Pacific International Exposition. Vol. I-II. Edited by John E. D. Trask, J. Nielsen Lavrvik. San Francisco, 1915. II. p. 263. 281. sz. Hungarian Home Altar. A Házi oltár c. festménye lehetett a kiállított mű. (ld. 117. sz. lábjegyzet), 282. sz. Altar: Hungarian Peasant Church. Lent by Marcell Nemes. A címből következően vidékies templombelsőt ábrázoló mű azonos lehet a Templom belseje

c. munkájával (OMKT. Téli kiállítás 1912—13. p. 39. 35. sz.), ugyanis az SZMK-ban őrzött példányon Nemes Marcrell nevét odaírták ceruzával a mű címe mellé. Továbbá Jávortól ismerünk egy korabeli reprodukciót egy olyan művéről, mely az angol műcímhez illeszthető (Szolnoki kis templom. Szolnok a művészetben. Szerk. Lázár Béla. Szolnoki Művészegyesület. Bp., 1913. II. sz. tabló.) —135. A magyar művészet a san franciscói kiállításon. Az Újság 14. 1916. okt. 27. p. 14. — 136. OMKT:1923. p. 7. — 137. OMKT. A Cs. és K. Sajtóhadiszállás műkiállításának katalógusa 1918. május — június; Nemzeti Szalon. A Cs. és K. Sajtóhadiszállás műkiállításának katalógusa 1916. január és február; Nemzeti Szalon. A Cs. és K. Sajtóhadiszállás második műkiállításának katalógusa 1917. február; OMKT. A hadviselt képzőművészek kiállításának tárgymutatója 1919. március 9-23. — 138. Ernst:1916. p. 9. 23. és 26. sz. — 139. A Jávor-kiállítás megnyitása. Az Újság 14. 1916. okt. 24. p. 12. — 140. Ernst:1916. A tablók sorrendjében: I. Tükör előtt [akt]; II. Álom [alvó leány] III. A szolnoki híd IV. Porcelánvilág V. Kettesben [kettős portré]. További repr.: Alvó nő [akt] (p. 11. 35. sz.) Művészet 16. évf. (1917) őszi szám p. 50. — 141. Ernst:1916. p. 3-5. — 142. Uo. p. 5.: "Itt vannak ezek a fiatalos álmok, a csodás női test buja szépsége a selyem fényében ragyogva, a gobelinek előtt csillogó porcelánok vibrálása, a hatalmas magyar ég, amint a szolnoki híd fölött domborodik, a zöld falomb és a folyam tiszta vize, mind egy sajátosan erős és egyéni kolorisztikus megjelenítésben, [...] Egy egészen új színvilág. Mindnyájan láttuk és mégis meglep, mindnyájan igaznak érezzük és mégis az övé, [...] Egy ragyogó színes világot, mely álomszerűvé varázsolja a legegyszerűbb tárgyat, mágikus fénybe borítja az alvó nőt, ki neki egy rózsaszínű harmónia, a brokátot és a selymet, melyeknek színei fénybe borulnak, ha ránéz." — 143. Új Idők:1916. p. 476. — 144. Uo.: "Jávor rajza ma sokkal kevesebb eszközzel még többet nyújt. A biztonsága és fölénye teljesebb, uralja a virtuozitást, sőt talán már ott is tart. De ezen kívül, ami képeiben a szín erejére épül, a tónus finomságokra, levegőre: Jávor kifejező skálája itt szintén gazdagodott. [...] Művészetének, főleg ha tájképeket fest, több íze van, frissessége, melegsége van." A Fűzfák a Pityó partján és A szolnoki híd című képeiről: "Ezeken más is van, mint amit a németek a festésben "Handwerk"-nek neveznek. Aki e tájképeket látta, mindig emlékezni fog rájuk." — 145. Margittay:1916. p. 451.: "Biztos kézzel és szemmel festi meg különösen csendéleteit, az anyagokat bravúros könnyedséggel adja vissza, úgy, hogy ezen a téren kevesen állják vele az összehasonlítást. Az aktjai már gyengébbek. Néhol fából valók és sokszor elrajzoltak, úgy, hogy egyes finom részletek sem békítenek ki velük. A tájképei pedig olyanok, mint amilyeneket Szolnokon festenek." — 146. Uo.: "Jávorban akkor is több volt és most is sokkal több a komoly tudás és művészi erő, mint azokban, akik nálánál jóval sűrűbben és nagyobb eredménnyel szerepelnek. [...] ... Jávor mostani kiállításával kapcsolatban is felhangzott az utánzás burkolt vádja. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy az ugyanegy környezetben létrejött művészi termés nagyjában hasonló. A különbség csupán a művészek belső értékén múlik s ha ez a belső érték a művészi alkotásban teljes erejével megnyilvánul, akkor gyengül meg a hasonlóság érzése. Jávor még ma sem adja teljesen belső művészi átéléseit, de ebből nem következik az, hogy ilyen átélései nincsenek." — 147. A Hét:1916. p. 627.: "A festők azt mondják rájuk, hogy giccsek, a managerjük pedig azt hirdeti, hogy mesterművek, de mi azt hisszük, hogy a két szélsőséges álláspont egyaránt hamis. Igaz hogy a Jávor képei közel állanak mindkét kategóriához. A giccshez azért, mert nagyon szépen, szinte túlságosan szépen vannak festve s ez a sima, édes tetszetősség kiölt belőlük minden temperamentumot, szalonképessé hígította az alkotás lázát ... [...] Viszont mesterművekre azért emlékeztetnek ezek a vásznak ... [...], mivelhogy mindnyájunk által jól ismert mesterművekre emlékeztetnek. Jávor erősen eklektikus művész, ezenkívül túlságosan hat rá minden fényes, minden csillogó, alig tud ellenállni a kísértésnek, hogy az ilyesmit meg ne próbálja utánacsinálni ő is. Innen van, hogy rendkívül sok név jut eszünkbe kiállítása láttán, nemcsak Ingres-é, a Lefébre-é, de a mieink közül Fényes Adolfé, Csóké, Ferenczyé sőt még Vidovszkyé, Zádoré és Vadász Miklósé is. — 148. Uo.: „Csak őt magát nem látjuk a kiállításon, ha ugyan nem mestersége alapos tudásában, faktúrája megvesztegető tisztaságában, általában technikája virtuozitásában jelentkezik csupán egyénisége. [...] ... a siker eszközeit találta meg csupán: a kompozíció báját, az anyagszerűség bravúros éreztetését, a színek sohasem vad, mindig jóleső, kellemes harmóniáját, a kolorisztikus megjelenés hatásosságát." — 149. Bálint Aladár: Jávor Pál kiállítása. Nyugat 9. 1916 21. sz. nov. 1. p. 654—655.: „ Forró szinte lángoló színek, csupa tűz, ragyogás — nyári napsütésben pompázó kert káprázata hódítja el a szemlélőt az első pillanatban, mikor e képek közé lép. *A látás, a színekben való tobzódás túláradó öröme lobog a túlfűtött vásznakon, mintha szikrázó ecsettel* szórták volna rájuk a festéket. Jávor Pál szédületes kézséggel és tárgyilagossággal jeleníti meg mindazt, amit megfestésre alkalmasnak talál, virtuozitása meglepi még azokat is, akik tárgyi tudását, reprodukáló tehetségét eddig is magasra taksálták. A selyem törékeny fényét, a drágakő forró tüzét, ódon bútor patináját, gobelin hamvas tompaságát, porcelán bágyadtságát, brokát keménységét nem hiszem, hogy most élő magyar piktorok

közül valaki nagyobb realizmussal tudná megközelíteni, mint ő. Dúskál bennük, valóságos szerelmese a matériának. Nagy szeretettel foglalkozik az élettelen tárgyak megfestésével, java erejét azokra fordítja, minden részlet érdekli, kilesi titkukat, egy-egy csendélet (a képei tanúsága szerint), nála a feladat oly fokozatát jelenti, mint a mi a piktúra fénykorában valamelyik freskókompozíció lehetett. Az anyagnak, a csendélethez alkalmazkodó értékelése annyira elhatalmasodott felette, hogy amikor eleven emberi test kerül elébe, olykor azt is színes, tetszetős de merev matériává életteleníti.[...] Az emberi test megformálásánál megelégszik a Benczúr iskola tanulságaival, azokat alkalmazza és amikor ez irányban eljut teljesítőképessége határáig nem jut tovább, mint ahova divatos angol festők, a párisi szalon konzervatív mesterei eljutottak. És ami Jávor Pálnál meglepő, még technikai hibák is találhatók az aktjain." — 150. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 16. Festményárverés. 1997. október 7—8. p. 54. 329. sz. Jelölve balra fent: Jávor Pál 922. (Továbbiakban Nagyházi:1997. okt.). — 151. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 55. Festményárverés. 2000. október 10-11. 51. sz. — 152. Ernst:1916. p. 11. 36. sz. — 153.Uo. IV. tabló. —154. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 11. Festményárverés. 1996. december 3-5. 170. sz. — 155. Ld. 71 sz. lábjegyzet. — 156. Akt gyümölcstállal. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 7. Festményárverés. 1996. április 2—3. p. 37. 160. sz.; Fiatal lány sárga lepellel. Uo. p. 65. 309. sz. (Továbbiakban Nagyházi:1996. ápr.) —157. Folyóparti fák. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 8. Festmény- és műtárgyárverés. 1996. június 4—5. p. 19. 60. sz. A kép azonos lehet a Fűzfák a Pityó partján c. művel (Ernst:1916. p. 11. 52. sz.). A festményen egy kis kanyarodó holtágat láthatunk, melynek partján visszavágott fűzfák állnak, a háttérben pedig házak helyezkednek el mindkét parton. A bizonyságot Vidovszky Béla Pityó Szolnokon c. képe (repr.: Egri:1977. p. 160.) szolgáltatja, mely a Zagyva holtágát, a Pityót más szakaszán ábrázolja ugyan, de az egyezés egyértelmű, a visszavágott fűzfák itt is feltűnnek. Következésképp Jávornak ez az első datálható tájképe; melyet színes reprodukcióról ismerünk.; Tájkép pásztorral. Nagyházi:1996. ápr. p. 68. 329. sz.; Napsütötte táj. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 59. Festményárverés. 2000. november 28-29. 274. sz. — 158. Kékruhás hölgy. Kieselbach:1997. dec. p. 30. 43. sz. — 159. Templombelső. Nagyházi:1997. okt. p. 21. 79. sz. — 160. Lyka:1983. p. 69. Lyka, miután felsorolja Jávor különféle műfajú, későbbi időkből származó nevesebb hat alkotását, közülük az Ernstnél 1916-ban kiállított három művét, a következőket írja: „A festésük körülbelül megfelel egy akkor mindenfelé terjedni kezdő módnak, amely rajzában, plasztikájában realisztikus, színében sokat vett kölcsön az impresszionisták tisztult palettájáról, ecsetjárása többé-kevésbé könnyed, egyébként a formáknál hiányzik minden élesség, a modellatúra kerül minden keménységet." —161. Ernst:1916. p. 15. 97. sz., p. 11. 50. sz. Repr.: Uo. III. tabló és Jávor Pál: Tanulmányfej, A szolnoki híd c. képeinek régi katalóguscédulái az Szépművészeti Múzeumból. MTA Művészettörténeti Kutatócsoportja. Művészlexikon. J 22 doboz. Jávor Pál. Későbbi címváltozat: A szolnoki Zagyva-híd. — 162. MNG leltárkönyvei. Új Magyar Képtár III. 3709-5579. Ltsz.: 5020. A szolnoki híd jelenleg az MNG állományában nem található, lappang. — 163. A külföldön bemutatandó Magyar Reprezentatív Kiállítás első ciklusának katalógusa 1920. november — december. p. 31. 53. sz. — 164. k. k. l.: Új csoportkiállítás az Ernst-múzeumban. Pesti Hírlap 39. évf. 1917. szept. 8. p. 9. (Továbbiakban Pesti Hírlap:1917) — 165. Magyar mesterek ötödik csoportkiállítása és koronázási képek. Ernst Múzeum kiállításai XXVII. Bp., 1917. p. 3, 9. 3. sz. A kardvágás, 5 sz. A kardvágás kis vázlata, 16. sz. Felvonulás a koronázásra a Lánchídon, 18. sz. A kardvágás. — 166. Pesti Hírlap:1917. p. 9.: „Kernstok naturalisztikusan, Jávor inkább dekoratív hatást keresve ábrázolja jeleneteit." — 167. Jeltelen: A budapesti Gellért-gyógyfürdő és szálló. Építőipar — Építőművészet 43. 1919 12. sz. p. 93. és Thirring Gusztáv: Budapest és környéke 1. Budapest. (Részletes magyar útikalauzok). Turistaság és alpinizmus kiadása. Bp. 1919. p. 158. — 168. Freskóterv a Gellért Szálló zenetermének. Nagyházi Galéria és Aukciósház. 48. Festményárverés. 2000. április 18—19. p. 88. 257. sz. Méret: 8164 cm. Jelölve balra lent: Jávor Pál 1916. — 169. l. 99. sz. lábjegyzet. — 170. Iván Ede: A Szolnoki művészek. Színházi Élet 7. évf. (1918. szept. 8-15.) 36. sz. p. 27. — 171. Az Újság:1923. p. 3. és Halotti anyaköny:1923. p. 72. 427. sz. Halál oka: „agyguta / idegkimerülés". Szülei közül édesanyja még élt halálakor. —172. OMKT:1923. p. 8—9. — 173. e. a. [Elek Artúr]: A Műcsarnok őszi tárlata. Az Újság 21. évf. 1923. nov. 4. p. 8. — 174. Sz. I.: Öt gyűjteményes kiállítás az őszi tárlaton. Nemzeti Újság 5. évf. 1923. nov. 4. p. 9 — 175. Éber [László]: A Képzőművészeti Társulat őszi tárlata. Ars Una 1. évf. (1923) 3. sz. p. 126: „Ingadozó, nagyon egyenlőtlen, sokszor kellemetlenül diszharmóniás egyéniség, akinek új irányokba vonzódó törekvései sohasem jutottak kíméletlenül, a meggyőzés erejével kifejezésre. Művei ily nagy számának kiállítása nem volt kegyeletes tett." — 176. Lázár Béla: A művésztelep története a háborúig. In: Szolnok a művészetben. Szerk. ifj. Gonda Béla. Szolnoki Művészeti Egyesület. Bp., 1927. p. 40. — 177. Genthon:Művészlexikon.

IN MEMORIAM...

Egy építész emlékére

Itt élt közöttünk, naponta láttuk, találkoztunk vele utcán, a boltban, a moziban vagy a sportpálya lelátóján. Üdvözöltük, kezet fogtunk vele, néhány szót váltottunk, s ez mindennapi megszokott dolog volt. Hiányát akkor kezdtük érezni, és eszméltünk rá, amikor végleg elment és már nem tudjuk üdvözölni, nem beszélgetünk vele többé. Hiánya akkor tudatosult, amikor rádöbbentünk, hogy nem fog készíteni többet terveket, gondolatai révén már nem születik több ház, nem formálódik a bennünket körülvevő környezet, szakértelme már nem alkot több épületet. Ceruzája azóta is ott fekszik a rajzasztalán utolsó vázlatai mellett, ahogyan aznap hagyta. Mellé azonban gyászszalaggal átkötött fényképe, egy Törökszentmiklós történetéről szoló könyv is került és mindig egy szál gyertya, amiből már több csonkig égett. Azon az asztalon, melyen sok, nagyszerű alkotás született, melyen sercegve futott a csőtoll hegye, hogy embereket örömtelivé tevő épületek tervei szülessenek. Ő volt Nagy István. Nagy Pista. Építészként ismert volt Szolnokon, a megyében, de még annak határain is túl.

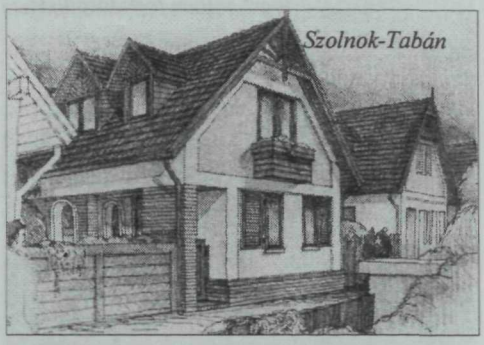
Szolnok-Tabán

Hollókői terv

Törökszentmilóson született 1945. január 19-én. A háború már a végéhez közeledett. Szülei egyszerű földműves emberek, szeretetben nevelték fel Pistát három másik testvérével együtt. Céljuk az volt, hogy minden gyerek tanuljon és becsületes szakmát szerezzen. Miután Pistáról hamar kiderült kézügyessége, rendkívüli szín- és formaérzéke, mert szabadidejében sokat rajzolt, ennek kamatoztatását biztosító szakma felé terelték őt. Kedvenc rajztémái a természet és a lovak. Mindkettőből volt az óballai tanyán, ahol nevelkedett.

Az általános iskola befejezése után, Debrecenbe került építőipari technikumba. A középiskola befejeztével Szolnokon a Városi Tanácsnál helyezkedett el, mint műszaki ügyintéző. A szakma ezen része azonban túl száraznak bizonyult számára, vágyott a kreatív alkotói munkára. Így került a Szolnok Megyei Tanács Tervező Irodájába. A vállalat dolgozója maradt annak 1991-ben történt megszűnéséig. Megszámlálhatalan terve született, és a minden évben kiadott vállati nívódíjat (év legjobb terve, év legjobb alkotása) a legtöbb alkalommal ő vitte haza. De munkáját más szervezetek, megye, szakminisztérium stb. szintén kitüntetésekkel ismerték el.

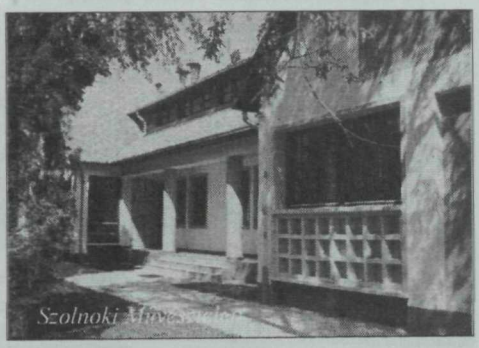
Szolnoki Vízmű szélen

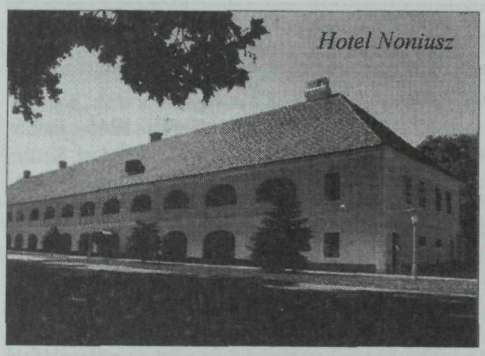
Hotel Noniusz

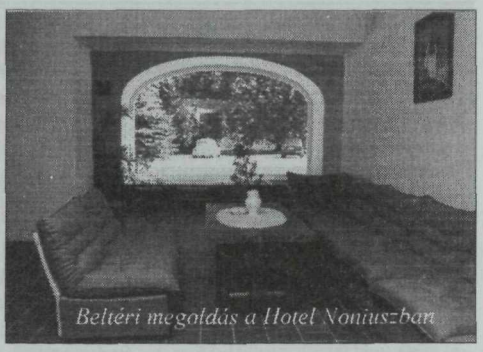
Beltéri megoldás a Hotel Noniuszban

A tervezőintézetben jó kollégákra és barátokra is talált, akikkel szívesen dolgozott együtt és e munkakapcsolat eredményeként sok közös munka készült el. A klasszikus együttdolgozás egy országos pályázat jó eredményének elérésével indult. Hollókő műemlékileg védett területére kiírt építészeti tervpályázatán való siker konkrét munkákat is hozott. Így készült el a szakmai körökben nagy elismerést aratott túzoktelep Dévaványán, valamint a Hortobágyi Nemzeti Park Nyugati Fogadóháza. Azután következett a többi. A nevezetesebbek: diáktábor Ábrahámhegyen, Mátraszentimrén Szolnok Megyei Tanács üdülője, Mezőhegyesen a Hotel Nóniusz terve, mely műemlékileg védett épület átalakításával készült. Kunhegyes központjában a könyvtár, ami XIX. századi épület átalakításával jött létre, s az ő tervei révén került műemléki jegyzékbe. E munkában olyan művészekkel dolgozott együtt, mint Blazsek Gyöngyvér belsőépítész, Csete Ildikó textiltervező, Kun Éva keramikus.

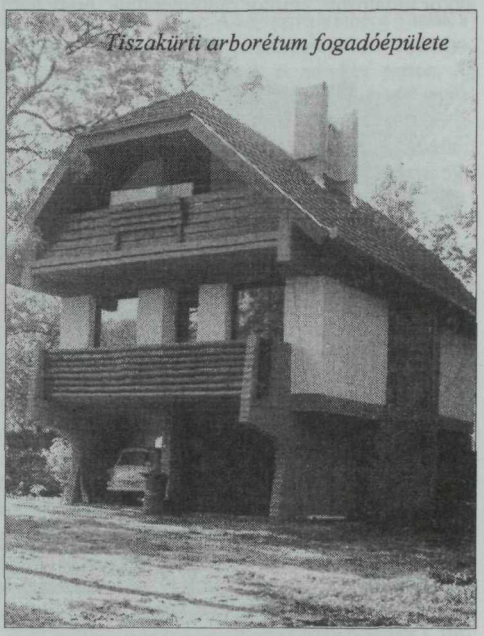
Tiszakürti arborétum fogadóépülete

Az általa tervezett épületeket felsorolni hosszadalmas lenne, hisz e tartalas életút mögött igen

Túzoktelep Dévaványán

sok kitűnő alkotás van. Ha neki magának kellene kiemelnie néhányat a sok közül, bizonyára ő sem tudna választani, hisz hozzá épp olyan közel állt a Szolnoki Művésztelep I. számú pavilonjának újjáépítése, mint a tiszakürti arborétum fogadóépülete, vagy Dévaványán a helytörténeti múzeum terve.

Épületek tervei mellett szívesen foglalkozott beépítési tervek készítésével, kisebb városrendezési tervekkel. Nagy közös munka volt Szolnok, Tabán rendezési terve, mely a város egyik legrégebbi területének városszerkezetileg értékes része átmentését célozta, az épületállomány teljes átépítése mellett. Folytatásaként ő készítette az ott megépült lakóházak terveinek a nagyrészét is.

Könyvtár Tiszaszentimrén

Ezzel párhuzamosan folyt egy hasonló munka, melyet szintén ő készített, Csongrád településmagjának az ugynevezett „Belváros" rehabilitációja kapcsán. Itt egy összefüggő területen viszonylag sok régi lakóház maradt meg, elfogadható állapotban. Miután ezek lakóépületként hosszabb távlatban már nem voltak hasznosíthatók, de mint népi építészeti értékeket a város meg akarta őrizni. Új funkciót kaptak és szakszerű felújításuk volt a feladat. A cél olyan műszaki megoldás kitalálása volt, mely használhatóvá teszi az épületeket, de mégis megőrzi azok karakterét, arányait és ahol lehet szerkezeteit is. Ennek a nehéz feladatnak a megoldása révén, az ő tervei nyomán újult meg jónéhány ház és lett belőle kubikus múzeum, hangulatos étterem, vendégház stb.

A SZOLNOKTERV megszűnése után társas vállalkozásba fogott, hogy ott folytassa az általa választott és szeretett szakmát. Haláláig az AXIS

Mátraszentimre

Kft tagja és tervezője volt. Utolsó munkái, a Körös-Maros Nemzeti Park részére készített tervek közül jelenleg is építés alatt van több épület természetvédelmi területeken: Kardoskúton, Szarvason, Dévaványán, amit ő már soha nem láthat készen.

Különleges tehetség volt, kiváló szín- forma- és arányérzékkel, térlátással. Mindig mindent szakmai szemüvegen át nézett és látott. Terveiben mindig a tiszta egyszerű logika testesedett meg és ettől voltak jók az épületei.

Ez az út ért véget 2002 februárjában. A sors úgy hozta, hogy ahol a végső búcsút vettünk tőle, az is az ő alkotása volt. Elment, de műveit ránk hagyta, melyeket naponta láthatunk, ezért mégis csak köztünk maradt, s általuk él bennünk tovább.

Pista, nyugodj békében!

Pár Nándor

A lelkek szolgálatában

In memoriam
Koppány János címzetes főesperes
(1909—1990)

Az elmúlt évszázadban Jászalsószentgyörgy községben Varga Sándor és Koppány János plébános több mint nyolc évtizeden át szolgálta a község lakóit. Úgy érzem, hogy ebben a rohanó világban erkölcsi kötelességünk, hogy valamilyen formában megemlékezzünk róluk. Koromnál fogva csak Koppány Jánost ismertem (aki élete során személyemre és oályámra is nagy hatással volt), ezért elsőként az ő életútjának felkutatására és bemutatására vállalkoztam.

1909. július 28-án Koncsek János néven, Koncsek János kőművesmester fiaként látta meg a napvilágot Jászberényben. Édesanyja varrónő volt. (Később a '30-as években magyarosította Koppány Jánosra a nevét.) Az itt töltött gyermekkoráról mindig szívesen beszélt a hajdani hittanórákon. Egész életében Jászalsószentgyörgyöt ápolta, kiemelt figyelmet szentelt húga gyermekeinek, akik gyermekkoruk nyarait a falu parókiáján töltötték. Koncsek József testvére káplánként mellette szolgált egy rövid ideig.

Elemi iskoláját, majd a Magyar Királyi József Nádor Reálgimnáziumot (a mai Lehel Vezér Gimnázium) 1927-ben Jászberényben végezte el.1 Sikeres érettségi vizsga után az Egri Főegyházmegye Szemináriumára jelentkezett, amelynek jó szintű eredményes teljesítése után Egerben, 1932. június 19-én szentelték pappá.

Ezt követően 1945-ig a következő helyeken teljesített szolgálatot:

1932: segédlelkész Harkányban, majd Bodonyban
1934: segédlelkész Napkorban
1935: hitoktató Nyíradonyban
1935 segédlelkész Diósgyőrben
1936: segédlelkész Gyöngyös-felsővárosban
1938: adminisztrátor Bátorban
1940: hitoktató Jászárokszálláson
1942: segédlelkész Eger főplébániáján (bazilika)3
1945—89: Jászalsószentgyörgy

1945-ben Varga Sándortól vette át a plébánia vezetését, amikor még a parókiához tartozott a mintegy 100 hold föld és tanya, amelyet később államosítottak. A templom állaga ez időben megromlott volt a háborús sebek és a szigetelés hiánya miatt, amelyet folyamatosan helyreállítottak. A templomba a villanyt a második világháború utáni első bérmálásra vezették be."

Koppány János papi pályája során a következő egyházi elismerésekben részesült:

1961: érseki tanácsos
1974: kerületi esperes
1982 címzetes főesperes

Munkásságának méltatásához a község történetében leírtakhoz folyamodtam segítségül, ahonnan a következőket idézem:

„Évtizedek óta azonban egyedül dolgozik. Az egyházi birtokot kiosztották, vagyona nem maradt az egyháznak, ami a szükséges kiadásokat fedezte volna. Mégis a nehéz körülmények ellenére is működése ideje alatt a hívek önkéntes anyagi hozzájárulásával és közvetlen segítségével, többet megvalósított, mint elődei. Először is az egyházi ingatlanokban okozott háborús károkat kellett kijavítani, majd azok állagát a lehetőségekhez mérten évtizedeken át megőrizni.

A következő felújítások, létesítmények készültek el:

1948: Az oltárképek regenerálása-. 3.000,— Ft
1956: A templom csatornázása: 31.000,— Ft
1959: Az orgona kijavítása: 15.000,— Ft
1959: A templom belsejének teljes kifestése Riba János festőművész által:104.000,— Ft (Itt jegyezzük meg, hogy ekkor fedeztek fel egy rést a templom mennyezetén, ami 1919-től való volt egy belövéstől, papírokkal volt betömve. Ezt is kijavították.)
1961: Villámhárító felszerelése, a templom keresztjének kicserélése a torony tetejéről: 20.000,— Ft
1963: Ravatalozó építése a temetőben, a temetőőri lakás kibővítése: 103.000,— Ft
1972: Új parókiaépület építése nagyon sok társadalmi munkával: 180.000,— Ft
1981: A templomkert körülkerítés: 65.000,— Ft
1983: Hangszórók felszerelése a templomban"

Ezek az adatok magukért beszélnek. Ám mindenképpen fontos megemlíteni, hogy mindezek a szocializmus évei alatt születtek, amikor

nem támogatták úgy az egyházi építkezéseket, mint ma. Mindezekhez nagyban hozzájárult Koppány János áldozatos szervező munkája.

Koppány János Jászalsószentgyörgyön eltöltött évei során a kor szelleméhez igazodva szolgálta a község híveit. Ennek egyik emlékét őrzi a községi irattár, amely dokumentumot 1950. január 6-án írt alá és az iskolák államosításáról szól. A nehéz évtizedek után nyugdíjba vonult, és testvérhúgához Budapestre költözött. Még ma is őrzöm utolsó találkozásunk emlékét. Ám jól megszolgált nyugdíját igen kevés ideig élvezhette, Budapesten 1990. március 18-án elhalálozott. Életkedvét, humorát az utolsó percig megőrizte, melyet hűen tükröz a halála előtti utolsó napon közeli hozzátartozóinak írt levele:

„Jó volna még élni! Ehhez kedves pap barátom szerint az kell, hogy nem szabad abbahagyni a lélegzést. Én meg úgy érzem, hogy arra is ügyelni kellene, hogy a szívünk fel ne mondja a szolgálatot."

Végezetül köszönetemet fejezem ki Dolhai atyának és dr. Keve Tibornak segítségükért a hiteles források feltárásában, és abban bízom, hogy a közeljövőben Jászalsószentgyörgy lakossága, vagy önkormányzata is emléket állít a 44 éven át szolgálatot teljesítő plébánosnak. Sírja Budapesten a Farkasréti temetőben van, ám úgy gondolom, emléke sok-sok szentgyörgyi lelkében a mai napig él.

Sallai János

Száz éve született Wigner Jenő

Wigner Jenő (1902—1995) születésének századik évfordulója kapcsán jóméhány megemlékezést olvashatunk munkásságáról, életéről. Ezekben elsősorban a kvantumfizikában tett kiemelkedő felismeréséért méltatják. Nobel-díjat kapott az atommagok és az elemi részek elméletének fejlesztéséért, kivált az alapvető szimmetriaelvek felfedezéséért és alkalmazásáért. Miért is volt olyan nagyszerű ez a felismerés, amelyért Nobel-díj járhatott?

A tükörszimmetria lényegét egyszerűen úgy fogalmazhatjuk meg, hogy ha a természetben egy jelenség végbemehet, akkor annak a tükörképe is megtörténhet, a természet tehát alapvetően tükörszimmetrikus. Wigner Jenő mutatott rá először arra, hogy a paritás fogalma a mikrorészecskék világában, a kvantumfizikában is értelmezhető. Az atomszerkezetért felelős elektromos erők tükörszimmetriájának következményeiként oszlanak a bonyolult atomok energiaszintjei két különböző típusú csoportra. Később kínai tudósoknak sikerült bebizonyítani, hogy a gyenge kölcsönhatásoknál a paritásmegmaradás elve nem érvényesül tökéletesen, s ebben kitüntetett szerepe van a neutrínónak.

A tükrözési szimmetria nem szigorúan érvényes volta miatt azonban a szimmetriaelvek nem veszítették el jelentőségüket a kvantumfizikában. A matematikai csoportelmélet segítségével leírható absztrakt szimmetriák olyan eredményes rendszerező elvnek mutatkoztak, hogy segítségükkel sikerült új jelenségeket is megjósolni. Hasonlóan a szimmetriaelvek utaltak arra, hogy az elemi részecskék tulajdonságai visszavezethetők néhány még elemibb részecske tulajdonságaira. gy született meg az elemi részek kvarkelmélete.

Hogyan lett Nobel-díjas fizikus a magyar születésű amerikai kutatóból? Ezt ismerhetjük meg Wigner Jenő saját kezűleg írt visszaemlékezéséből, melyet Hudecz Ferenc professzor rendelkezésre bocsátott dokumentuma alapján ad közre a Magyar Tudomány 2002/11. számának melléklete. Ebből és Nobel-előadásából is kiderül, hogy pályafutása alakulásában milyen nagy szerepet tulajdonított kiváló tanárainak. Rácz László a képe az egyetemen a munkaszobámban van nemcsak az iskolában tanított. több ritka érdekességű könyvet adott olvasásra, és ezekből nemcsak a matematikát tanultam, de csodálatot is szereztem a következtetések bámulatos ügyes egymáshoz szövése iránt is. Fizikát persze Mikola Sándortól tanultunk, és büszkén mondhatom, hogy két év után annyit tudtam, hogy a fizika kurzus, a Budapesti Műegyetemen vagy a Technische Hochschulen, majdnem teljesen ismétlésnek tűnt fel. (Idézet a Nobel-díj átvételekor modott beszédből.)

Talán ennek is köszönhető és kuriózumnak számít, hogy Ő maga is készített életrajzi tanulmányt egykori tanáráról, Polányi Mihályról, melyet a Polanyiana 2002/1-2. számában olvashatunk. Itt találhatjuk meg Hargittai István akadémikus tanulmányát is, melynek címe:

Wigner Jenőtől tanultam simmetriát. Hargittai, aki fiatal kutatóként a szimmetriával kapcsolatos álláspontjáról kérdezte a híres fizikust, azóta mintegy 11 könyvet írt (feleségével) erről a témáról. Füstöss Lászlónak, a Műegyetem Fizikai Intézete docensének három Wigner Jenőről szóló írása zárja a Polanyiana In Memoriam Eugene P. Wigner c. részét.

Az olvasók figyelmébe ajánlott megemlékezésekből csodálatosan bontakozik ki magyar nép egyik géniuszának, Wigner Jenőnek a portréja. (Kutatásokhoz bőséges forrásanyagul szolgál Marx György: Wigner Jenő születésének centenáriumán. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002., illetve a Magyar Tudomány 2002/11. száma, mely négy cikkben is megemlékezik a 100 éve született kiváló fizikusról; valamint Simonyi Károly: A fizika kultúrtörténete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978., 400. oldal)

Madaras Lászlóné

KÖNYVESPOLCRA VALÓ

Siker vagy kudarc volt?

Urbán László könyvéről

Rendkívül értékes, bár kissé hosszúra sikeredett című könyvvel gyarapodott a közelmúltban megyénk helytörténeti irodalma: Az első termelőszövetkezeti városok agrárpolitikai szerepének kialakulása, változásai, gazdasági és környezeti hatásai. Jászkunság Füzetek, 16. Szolnok, 2002.

Ám aki az olvasásra szánja magát — legyen akár átlagember, agrártermelő, közgazdász vagy politikus — ne számítson arra, hogy rövid, könnyű és felhőtlen „szórakozásban" lesz része. A Közgazdasági Egyetem tanárának, megyénk szocialista kori agrártörténete legjobb ismerőjének munkája nem sorolható a történeti „könnyűműfaj" produktumai közé. Elolvasása után nagyon — talán túlságosan is(!) — sok gondolat, következtetés, a közelmúlt gazdasági-társadalmi fejlődésével, tévedéseivel rokonítható párhuzam, és a jövővel kapcsolatos félelem fogalmazódhat meg az emberben. Lehet, hogy sokan fogját vitatni Urbán László egyes megállapításait, munkája azonban a tárgyilagosságra, tényszerűségre törekvők (szakemberek, átlagemberek) számára sokáig alapmunkának fog még minősülni.

Rendkívül elgondolkodtató, amit a szerző a könyv előszavában ír. „A témák megválasztása nem lehet politikai konjunktúrák és dekonjunktúrák játékszere. ... A korábbi kutatási eredményeket pontosítani kell, átértékelni, de veszni hagyni nem szabad." A téma pedig időszerű, mivel az 1940/60-es évek számos tényezője a '90-es években is szerepet játszik. „A radikális átrendeződés mindkét esetben egyensúlyzavarokkal járt mind a gazdálkodásban, mind a természeti környezethez való viszonyban. A relatív tőkehiány hirtelen megnövekedése és a technológiai fegyelem fellazulása, a technika szakértelem nélküli alkalmazása, továbbá a gazdasági átalakulás folyamatának — bár eltérő mértékben, de jól érzékelhető — túlpolitizáltságából adódó követelmények mindkét időszakban fontosak voltak." A szocialista korban a „mezőgazdasági termelés eredményeit automatikusan és leegyszerűsítve az agrárpolitika sikereként vették számba. Manapság (visszamenőleg) ... a gazdaságpolitika kritikáját egyoldalúan kiterjesztik a társadalmi tevékenység egészére. Mindkettő igazságtalan. A magyar társadalom 1945 utáni gazdasági teljesítménye az adott feltételek ... között nagyon tiszteletre méltó. Az eredmények azonban sok esetben a gazdaságpolitikától függetlenül, vagy épp annak ellenére, a termelés színterein — megtűrten vagy a tilalmat áthágva — történt kor-

rekciók után születtek. A magyar mezőgazdaság eredményeinek politikai célú kisajátítására, majd tagadására irányuló törekvések után itt az ideje annak, hogy elismerjük azt a tényleges teljesítményt, amit a magyar társadalom az agrártermelésben elért. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a XX. század (1920-tól egészen biztosan — B.G.) a magyar nép önkizsákmányolásának évszázada volt, ... a hiányok ... és veszteségek ellensúlyozása az emberi munkaerő terhére történt."

A téma helyi vonatkozásai az idősebb korosztályok számára még közismertek. 1949—1951 között a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének egyik fő kísérleti terepe négy megyei város, a Nagykunság déli részén Karcag, Kisújszállás és Túrkeve, valamint a szomszédos Mezőtúr volt. Ezeket történetileg az erős kis- és középparaszti réteg, illetve a nagybirtok hiánya jellemezte. Az 1945-ös földreform a kevés igénybe vehető földterület miatt a gazdálkodás szerkezetét, strukturális rendszerét nem változtatta meg. A kezdeti kollektív gazdálkodás által felfuttatott rizstermesztés főleg az újgazdák szövetkezésén alapult. Emellett a termelőeszközök nagymértékű háborús pusztulása nyomán alakultak paraszti szövetkezések (utóbb földművesszövetkezetek), melyek lehetőségei 1948 nyarától változtak. Ekkor Rákosi Mátyás kinyilvánította: „Magyarországon egy állami szocialista gazdaság lesz és nem szövetkezeti gazdaság." Az önkéntes szerveződések javait aztán 1950-től a termelőszövetkezetek és állami vállalatok vették át.

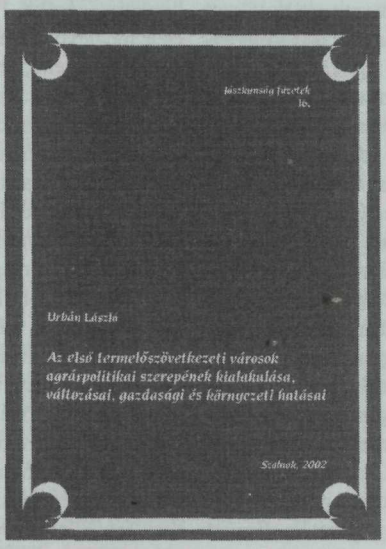

1949-től a Magyar Dolgozók Pártja agrárpolitikájában megjelent a mintakörzetek (majd súlypontkörzetek) alakításának gondo- lata. A négy várost ez csak „átlagosan" érintette volna, de a gyorsított szövetkezetesítés nyomán Szolnok megyében a nagyüzemi méretű tsz-ek 1950 őszére döntően itt (főleg Túrkevén) koncentrálódtak. Felduzzadt a taglétszám is, részint az ekkori jó termés, gazdálkodás, másrészt viszont a kulákosítás, az adófizetési kötelezettségek nagysága, a tagosítások „eredményeképp". 1951 elején fogalmazták meg a négy település termelőszövetkezeti várossá fejlesztése gondolatát, amit azonnali kollektivizálási kampány követett. Február 18-án az országban elsőként Túrkevét termelőszövetkezeti várossá nyilvánították, és pár hét múlva ez történt a másik három településsel is.

A városok megjelenésükkel töltöttek be agitációs szerepet, de mintává váltak a szervezési módszerek tekintetében is. Előnyt élveztek a szövetkezeti beruházási javak elosztásánál, a gépállomány fejlesztése, a szakemberellátottság tekintetében, ám az anyagi korlátok miatt a szükségleteket még itt sem tudták biztosítani. Így 195-2-ben már a négy település között is differenciáltak, döntően Túrkeve (Vörös Csillag Tsz) javára. Problémát jelentett a képzett mezőgazdasági munkaerő mind általánosabb hiánya, mivel sokan a gyorsan fejlődő iparban vállaltak állást. A szakszerütlenség több ágazatnál is szembetünő volt (rizs- és gyapottermesztés, állattenyésztés), ezeknél a nagyüzemi gazdálkodás elemi feltételei (jó istállók, elegendő takarmány) hiányoztak. A kisparaszti gazdaságok túl gyors és átgondolatlan szétverésének gazdasági kárai itt ütköztek ki elsőnek. A kiemeltség nagy hátránya volt, hogy a tsz-eknek a sikertelen módszerek, ráfizetéses növénykultúrák veszteségét is vállalniuk kellett. Kitünt továbbá, hogy a természeti viszonyok hatásait is alábecsülték. A belvizveszély, a szikes talajok túlsúlya, a szélsőséges időjárás nem igazán kedveznek a minőségi fejlesztésnek, sokszor irreálissá téve a tervteljesítést.

A nagyüzemi mezőgazdaság számos újítása megjelent ugyan, sőt erősödött is (gépi vetés, vegyszeres gyomirtás, mütrágyázás), de mindennek ára volt. 1955-re az itteni tsz-ek mérleghiánya az országos érték majd 30%-át (!) tette ki. A gazdasági bajokra azonban az országos vezetés csak politikai megoldásokat alkalmazott, ami nem lehetett eredményes. A hiányokat pótló középlejáratú hiteleket sem lehetett megfelelően felhasználni, ami általános eladósodáshoz vezetett. 1954-től a mintaszövetkezeti tervek a túrkevei Vörös Csillag és a karcagi Béke Tsz-ek újabb kiemelt fejlesztését tűzték ki célul, a gazdasági nehézségek és a kedvezőtlen időjárás ekkorra már elmélyítették a válságot. 1956 elején már elhangzott, hogy egyes szövetkezetek túlzott támogatásokban részesültek, amiket a valós eredményeik nem indokoltak.

A négy város szerepvesztését aztán „furcsa módon" az 1956-os forradalom állította meg, amikor az ország tsz-ei zöme feloszlott. A négy városban azonban ez a bomlási folyamat mérsékelten jelentkezett, leginkább Karcagon. (Itt az „átszerveződésekkel" a tagok a felhalmozott adósságtól is szabadultak volna, ámde sikertelenül.) A szocialista szektor általánossá tételének igénye nyomán a helyi tsz-eket a propaganda újra felkarolta. Ekkorra kitűnt, hogy a régi támogatásokat épp a legkevésbé reklámozott üzemek használták fel a legjobban, míg a reprezentáltak a legrosszabbul. Különösen Túrkevén ment nehezen a gazdasági megszilárdítás. A mennyiségi fejlesztés eredményei a gazdálkodás minőségi problémáit idővel egyre kevésbé leplezték. Emiatt 1957 őszétől a népszerűsítés csökkentésének lehetősége is felmerült, végül azonban 1959 tavaszáig (Szolnok termelőszövetkezeti megyévé szervezése) a négy város még komoly propagandisztikus szerepet kapott. Ezt követően azonban a termelőszövetkezeti városi rang jelentősége elveszett, a hangsúly a termelési és üzemszervezési szempontokra helyeződött át.

A tsz-ek fúziójával, a nagy gazdasági egységek kialakulásával az eszközellátottság számszerűen javult ugyan, ám a korai fejlesztés miatt korszerüségét, állagát tekintve jelentősen romlott. Kitünt, hogy az 50-es évek elejének típustervei, gazdasági épületei alig-alig felelnek meg a követelményeknek. A hibák kijavítása csak új kölcsönökkel volt lehetséges, ami tovább növelte az adósságállományt. Ráadásul az állam ekkorra már a többlethitelekért az országos átlag előirányzatoknál többet is követelt. Ez az országosan helyes elv azonban a helyieknek megoldhatatlan feladatot jelentett. A városok így reprezentatív szerepkörüket teljesen elvesztették, és a felhalmozás növelése csak a tagsági jövedelmek rovására volt megoldható. A gazdálkodás színvonala sem növekedett számottevően.

A megoldást végül 1965—1967 között a hitelrendezés (kb. 150 milló ft-os adósság törlése) és a meglévő állóeszközök újraértékelése („árazása") jelentette, ám mindent ez sem oldott meg. Az előző évek hagyományaként „a központi akarat végrehajtásának hajlama beidegződött a helyi vezetőkbe, és annak végrehajtása mindent megelőzött". Végül a stabilizálódás a 70-es évek első felében zajlott le. Ekkorra a mezőgazdasági termelés minőségi fejlesztése vált időszerűvé, ám e tekintetben a térség már nem járt annyira elöl, hogy az agrárpolitika figyelmét megtartsa. A városok helyzetét, lehetőségeit mindinkább a településfejlesztési besorolás határozta meg, ami különösen Túrkevére hatott kedvezőtlenül.

A könyv önálló fejezetben foglalkozik a szövetkezetesítés környezeti hatásaival, amelyek részint kapcsolódtak a XIX. század második felének nagy tájátalakításához, következményeihez. Jelentős környezetrombolást okozott a II. világháború, majd az, hogy az erőltetett kollektivizálással, a korábbi, környezetbarát gazdálkodási szemléletet is szétrombolták. A gyomosodás, a szervesanyagok (trágya) nem megfelelő tárolása, a szennyvizek, a gépek korróziója, a szakszerűtlen kemizálás, öntözés számos probléma forrásává vált, amellyel igazából csak az 1970-es években kezdett a társadalom szembesülni.

Bagi Gábor

Az idő kútjából merítve

Bistey András: A képviselő vidékre megy Hét Krajcár Kiadó, 2002

— Láttad már Bistey András új könyvét? — kérdeztem a főszerkesztőtől.

— Igen, sőt azt is tudom, hogy te csináltad a tipográfiáját. És mivel ismerem a munkamódszeredet, tudom, hogy elolvastad a könyvet. Alaposan! Hát akkor, légy szíves, ismertesd és ajánld az olvasóknak. Mert gondolom, neked tetszett...

Kicsit furcsa olyan kérésnek eleget tenni, mely „ugyanarról szól, de másképpen". Tipográfiát készíteni egy író-újságíró kérésére egészen más, mint közzétenni gondolataimat a munkájáról.

Jóhénány írást olvastam már Bistey Andrástól, amikorra személyesen is megismerkedtünk. Közös szerkesztési munkák sora van mögöttünk; de ez új: csak az ő novellái szerepelnek ebben a kötetben, persze nem mind új, erre utal a „válogatott elbeszélések" megjegyzés a főcím alatt.

Tabák András bevezetőjéből tudhatjuk meg, hogy Bistey András már az 1980-as években publikált hosszabb lélegzetű írásokat is, a szolnoki napilapokban pedig szinte naponta találkozhatunk az ő tollából származó írásokkal. Ebből az is látszik, hogy alapvetően *vidéki* ember, és ő nagyon szeret *vidéki* lenni, a szó legnemesebb értelmében. Nem középszerű vágyak megfogalmazója, hanem a mai Magyarország *nem fővárosi* gondolkodója. Hiszen a kötetben szereplő novellák szinte mindegyike játszódhatna az ország bármely pontján, még akkor is, ha egy-egy írásból kiérezhető a helyszín, s megtörtént események valódi szereplőire vélünk ráismerni.

Nekem egy kicsit a *meglepetések könyve* „A képviselő vidékre megy". Mert a kötet első pillantásra — Meggyes László remek illusztrációja sugallatára — csupa napjainkban játszódó történetre utal. De az első — *Őseink* — novellaciklus egy félig-meddig képzeletbeli múltba viszi vissza az olvasót. A három „őskori" történet egy barlangban élő törzs életének három „pillanata". Komoly kérdések vetődtek föl bennem: *vajon meddig követhetőek szokásaink, vajon nem kellene egy kicsit odafigyelni a másképpen gondolkodó velünk élő emberre is?* De ne szaladjunk annyira előre. Az első ciklus novellái a megfoghatatlan helyű őskorból egy itáliai karneválon át egészen az 1700-as évekbeli Jászkunságba vezetik az olvasót. Jászberényben játszódik *Ehrenfeld lovag* története, s a valós történelmi eseményeken alapuló írás izgalmas eseményeket mesél el, csattanója pedig egy szinte „felsőhatósági" hallgatólagosan jóváhagyott „igazságszolgáltatás"; mely után szinte megnyugodva ugorhatunk a szerző vezetésével a közelmúltba.

Eleven múlt a következő egység összefoglaló címe. A XX. század második felében játszódó történetek bevezető írása, a *Családi ünnep* egyértelműen az 1956-os eseményeket megélt ember túlélési stratégiáját sugallja:

„— Ez vicc — mondta a nagynéném férje. — Vicc és paródia. Olyan, mint Karinthytól az Így írtok ti.

Felderültek az arcok, de azért maradt valami kényszeredettség a levegőben."

S ebből a kényszeredettségből-kényszerűségből szeretne kimenekülni a *Gyere velem Viareggióba* két ábrándozó-nagyzoló, már-már hazugságokba menekülő fiatalja, s a torokszorítóan fojtogató nyomorból kivágyó *Búvárharang* két öregje. *Az idő kútja* a múlttal való számotvetés jelenbeli helykeresése: tudjuk-e vajon, hogy az a föld, amit felszántunk, kiknek a vérét-csontjait-emlékét őrzi? S hogy vajon valóban őszinte tisztelettel és szeretettel tudunk-e emlékezni halottainkra, arra egyfajta fanyar válasz érkezik a *Koszorú* című történetből. Megcsalatásaink, árván maradásaink elől babonákba menekülő, tragédiába torkolló értetlenség veszi körül a *Júniusi hőség* szereplőit.

A kötet záró ciklusa a mai kor emberének életét festi le az *Ezredvégi történetek*ben. Hogy mekkora változáson ment át a magyar történelem, s mégis mintha minden változatlan maradt volna — ezt már Mikszáth Kálmán országgyűlési tudósításai óta tudjuk! —, az a kötet címadó novellájából derül ki. Mert ha *A képviselő vidékre megy*, akkor még nem biztos, hogy valóban a vidékre kíváncsi, sőt! Történetünk főhőse pusztán karrierje, országgyűlési képviselői *megválasztása*

érdekében megy le vidékre... Miközben a valósághoz tartoznak az *Egy téli éjszakán* játszódó, gyávasághoz önigazolást kereső tragédiával végződő történet és a *Vendégek* látszatjómódban élő, avagy nyomorgó, de „pénzes-gazdag" életre vágyó szereplői is. S ennek a valóságnak a feltárására, bemutatására vágyik *A nagy riport* fiatal újságírója (eszembe jutott róla Karinthy Találkozás egy fiatalemberrel című írása...); no meg *A fegyverrejtegető* hátterében megbúvó tudósító. S hogy menynyire nehéz a mai magyar valóságról hűséges helyzetképet festeni, azt a finom humorral megírt, egy kamaszgyerek bőrébe visszabújt író *Legemlékezetesebb nyári élményem* című novellája mutatja:

„Szóval arra gondoltam, hogy ezt a sztorit írom le, persze kihagyom, amit Laci bácsi mondott Zsuzsa néninek, ... anyu azonban közbevágott, hogy nem csak arról van szó, ezt az egész történetet nem szabad megírni, nem olyan időket élünk..."

S hogy milyen időket élünk, azt döntse el az olvasó maga. De ha Bistey András novellái választ nem is adnak minden föltett kérdésünkre, azért jó pár kellemes, maradandó órát eltölthetünk az íróval, miközben történetei szereplőivel ismerkedünk. (A könyv a könyvesboltokban kapható.)

Bodolai Mária

KÖTETÜNK SZERZŐI

Bagi Gábor, a történelemtudományok kandidátusa (Damjanich Múzeum, Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.:56-421-602)

Bodolai Mária, kiadványszerkesztő (Damjanich Múzeum, Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.:56-421-602)

Cseh János, régész (Damjanich Múzeum, Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56-421-602)

Madaras Lászlóné, főiskolai tanár (Szolnoki Főiskola, 5000 Szolnok, Ady Endre út 9.; Tel.: 56-421-455)

Magassy Lajos, művészettörténész egyetemi hallgató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Lev.cím: 9463 Sopronhorpács, Fő u. 47.

Pár Nándor, építészmérnök (Szolnok)

Sallai János, határőr alezredes, Rendőrtiszti Főiskola, Budapest

Szurmay Ernő, tanár, nyugalmazott könyvtárigazgató (Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, Szolnok, Kossuth tér)

A kiadvány támogatói:

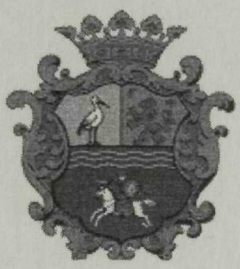

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat

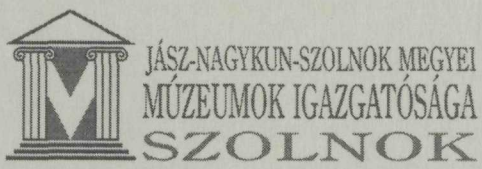

JÁSZKUNSÁG – XLVIII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM – 2002. október–december

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE FOLYÓIRATA
A szerkesztőség címe: 5000 Szolnok, Kossuth tér 4. ☎ 56-421-602; E-mail: ja-ku@freemail.hu
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Felelős szerkesztő: Szabó László

A szerkesztőbizottság tagjai: Józsa Árpás, Hamar József, Boronkai Piroska, Pethő László, Nyári Katalin, Szabó József, Pelikán Lajos, Vass Lajos, Vadász István, Madaras László, Vörös Miklós, Újlaki Csaba, Pár Nándor, Barabás Imre, Nemes András
Olvasószerkesztő: Fábián Péter. Grafika: Tóth Lajos. Tervezőszerkesztő: Bodolai Mária
Szerkesztőségi titkár: Berki Edit

ISSN 0448-9144
A címlapon: Jávor Pál: Pihenők
Kéziratokat nem őrzünk meg és vissza nem küldünk.
Kérjük szerzőinket, hogy írásaikat lehetőleg mágneslemezen (floppyn) rögzítve is küldjék meg.
Megrendelhető a szerkesztőség címén.
Kapható a J-Nk-Sz Megyei TIT Könyvesházában és a Művelődési Központ KHT-ban (Szolnok)

Készítette a Kapitális Nyomdaipari Bt.
Felelős vezető: Kapusi József

MTA
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei
Tudományos Testülete

TARTALOM

TÁRSADALOM

Szurmay Ernő: Jövőt érdemel, ki a múltat becsülni tudja
Tudós tanárok Szolnokon · · ·